

काण्वशतपथब्राह्मणम्

Kāṇvaśatpathabrahmaṇam

VOLUME V

INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS

It is for the first time that complete critical edition of the *Śatapathabrahmaṇa* of the Kāṇva School of the Śukla Yajurveda alongwith its English translation is published. This edition has taken into account the readings available in a few more manuscripts, besides those in the published edition in Telugu script, which were not available to Prof. Caland who brought out a critical edition of its first seven Kāṇḍas. It is also the first attempt at providing a complete English translation. No doubt the texts of the *Śatapatha* of the Mādhyandina and Kāṇva School do not differ much from Kāṇḍas VIII to XVI and Prof. Eggeling's translation of the former is available. Still a fresh attempt at translating the latter portion was felt necessary as a result of detailed discussions with traditional scholars who are actively engaged in Śrauta sacrificial performances.

Textual Notes to substantiate the choice of particular readings; a section under the heading Vimarṣa discussing certain selected topics arising out of a study of the text; an exhaustive list of contents, Brāhmaṇa-wise and Glossary of technical terms are some of the additional features of this attempt. The suggestions and guidance of traditional scholars who are experts in Śrautayāgas are the most important advantages of this edition.

काण्वशतपथब्राह्मणम्

KĀŃVAŚATAPATHABRĀHMĀNAM

कलामूलशास्त्र-ग्रन्थमाला
KALĀMŪLAŚĀSTRA SERIES

इ.गा.रा.क.के. क.मू.शा.-३९
I.G.N.C.A. K.M.S.-39

काण्वशतपथब्राह्मणम्

Kāṇvaśatapathabrahmaṇam

Volume V

Edited and Translated

by

C. R. SWAMINATHAN

INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS
NEW DELHI

and

MOTILAL BANARSIDASS PUBLISHERS PVT. LTD.
DELHI

First Published: 2005

© Indira Gandhi National Centre for the Arts

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced in any form, or by any means, without written permission of the Publishers.

Published by

INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS
Central Vista Mess, Janpath, New Delhi - 110 001

in association with

MOTILAL BANARSIDASS PUBLISHERS PVT. LTD.
Bungalow Road, Jawahar Nagar, Delhi - 110 007

ISBN : 81-208-2047-9 (Vol. V)

ISBN : 81-208-1128-3 (set)

Price : Rs. 495.00 (Vol. V)

Typesetting by

The Editor's Office, Kalakosa
Indira Gandhi National Centre for the Arts,
Janpath, New Delhi-110 001

Printed in India

at Shri Jainendra Press

A-45, Naraina Industrial Area Phase - I
New Delhi - 110 028

CONTENTS

ABBREVIATIONS	ix
HASTIGHĀTA KĀNDĀ - IX	
Chapter One	2-27
Brāhmaṇa I	Piling up of the <i>nirṛtiṣṭakās</i> to make the altar for Nirṛti. 2
Brāhmaṇa II	Ploughing of the ground for the Āhavaniya altar. 8
Brāhmaṇa III	Placing <i>darbhastamba</i> (a fistful of <i>kuśa</i> grass) in the centre of the ploughed site. 16
Brāhmaṇa IV	Pouring water on the ploughed ground and pouring of seeds of herbs. 18
Chapter Two	28-53
Brāhmaṇa I	<i>Soma krayaṇa</i> (purchasing of <i>soma</i> plant)— its timing; placing of <i>logeṣṭakās</i> (unbaked clods of earth) got from all the four sides outside the site of the <i>yāga</i> ; building of the <i>uttara vedī</i> or high altar and spreading sand evenly over it. 28
Brāhmaṇa II	Ātithya, <i>Pravargya</i> and <i>Upasad</i> offerings; horse, Yajamāna and Rtviks advancing towards the fire place; making the horse go round the altar. 44
Chapter Three	54-71
Brāhmaṇa I	Construction of the first layer of the <i>citi</i> ; invoking Agni from inside his own body by Yajamāna. 54
Brāhmaṇa II	Placing of a lotus-leaf and a gold-piece in the contra of the altar. 58

Brāhmaṇa III	Placing of a gold-plate embossed with a human figure and worshipping that <i>puruṣeṣṭakā</i> with <i>Sarpanāmas</i> .	62
Brāhmaṇa IV	Placing a pair of <i>sruks</i> on either sides of the <i>uttara vedī</i> ; enclosing the fire on both sides by <i>kāṛṣmarya</i> stick on one side and <i>udumbara</i> stick on the other.	66
Chapter Four		72-99
Brāhmaṇa I	Piling up the naturally perforated <i>iṣṭakās</i> ; placing the <i>dūrvēṣṭakā</i> (brick in the form of grass), <i>viśvajyoti iṣṭakā</i> , and a pair of <i>iṣṭakās</i> called <i>r̥avyās</i> and the <i>asālheṣṭakā</i> .	72
Brāhmaṇa II	Placing of a tortoise as an <i>iṣṭakā</i> with <i>avakā</i> plants both below and above the tortoise; placing of the mortar and pestle and lastly placing the <i>ukhā</i> on it.	84
Chapter Five		100-121
Brāhmaṇa I,II III & IV	Putting the <i>paśūśīrṣāṇi</i> (heads of the five <i>paśus</i>) into the <i>ukhā</i> with gold-pieces thrust into each of them; lifting up one by one and placing them in a particular order; offering oblations on those <i>paśūśīrṣāṇi</i> and worshipping them with <i>utsarga mantras</i> ; laying down <i>apasyā</i> bricks close to them; five bricks on each side.	100, 104, 108 & 114

CITI KĀNDA-X

Chapter One		122-141
Brāhmaṇa I	Construction of the first <i>citi</i> .	122
Brāhmaṇa II	Piling up of the fifty <i>prāṇabhr̥t iṣṭakās</i> ; discussion among the learned about <i>prāṇa</i> and <i>prāṇabhr̥t</i> , relationship between <i>Rks</i> and <i>Sāmans</i> .	130
Brāhmaṇa III & IV	Piling up of the space filling (<i>lokampr̥ṇās</i>) bricks and putting loose earth on it.	136 & 138

Chapter Two	142-161	
Brāhmaṇa I	Construction of the second <i>citi</i> : Piling up of the five āśvina iṣṭakās and two ṛtavyeṣṭakās.	142
Brāhmaṇa II	Laying down of the vaiśvadeveṣṭakās.	148
Brāhmaṇa III & IV	Piling up of the <i>prāṇabhr̥ts</i> , followed by the <i>apasyā</i> bricks and the <i>chandasyeṣṭakās</i> , also known as <i>vayasyeṣṭakās</i> ; laying down of the two <i>lokamṛ̥ṇā</i> (space filling) bricks at the south-west corner.	152 & 156
Chapter Three	162-181	
Brāhmaṇa I	Construction of the third <i>citi</i> : Laying down the five diṣyeṣṭakās over the <i>darbha</i> and <i>logeṣṭakās</i> .	162
Brāhmaṇa II	Piling up of the <i>viśvajyotiṣṭakās</i> , followed by <i>ṛtavyā</i> bricks, four in number placed over <i>avakā</i> plants, placing of ten <i>prāṇabhr̥ts</i> .	168
Brāhmaṇa III	Laying down the <i>chandasyeṣṭakās</i> .	172
Brāhmaṇa IV	Placing the <i>vālakhilyā</i> bricks, seven in front and seven at the back.	176
Chapter Four	182-207	
Brāhmaṇa I	Construction of the fourth <i>citi</i> : Piling up of the first eighteen iṣṭakās representing the eighteen <i>stomas</i> , like <i>Trivṛt stoma</i> .	182
Brāhmaṇa II	Laying down the ten <i>sṛteṣṭakās</i> and two <i>ṛtavyā</i> bricks.	190
Brāhmaṇa III	Placing of seventeen <i>sṛṣṭiṣṭakās</i> around the centre adjacent to the <i>retassicā</i> bricks.	196
Brāhmaṇa IV	Significance of laying <i>Trivṛt stoma</i> in front, <i>Ekavimśa</i> <i>stoma</i> at the back, <i>Pañcadaśa stoma</i> at the right and <i>Sāptadaśa</i> at the left.	202

Chapter Five

208-225

Brāhmaṇa I	Construction of the fifth <i>citi</i> : Piling up of the <i>asapatnā iṣṭakāś</i> ; followed by <i>virājeṣṭakāś</i> ; placing the <i>Sodaśa stoma</i> on the right side and the forty-fourfold <i>stoma</i> (<i>Catuṣcatvārimśad stoma</i>) on the left side.	208
Brāhmaṇa II	Piling up of the <i>chandasyeṣṭakāś</i> : ten in front representing vital airs; ten on the right representing ten deities; ten on the west for four quarters, four intermediate quarters, one upper and one lower regions; ten at the north representing the ten months that constitute the five seasons.	212
Brāhmaṇa III	Laying down the <i>stomabhāga</i> bricks, twenty-one in number made up by seven trios representing earth, ether, sky and four regions.	218
Brāhmaṇa IV	Significance of laying down these <i>stomabhāgas</i> on the range of the <i>āṣālhā</i> brick covering them with loose soil, explaining the absence of <i>lokamṛṇā</i> (space filling) bricks; placing the <i>vikarṇī</i> and <i>svayamātrṇā</i> (naturally perforated) bricks at the top.	222

ABBREVIATIONS

- B Manuscript got from Belgaum through the good offices of Sri Pimplapure.
- C Manuscript in the Calcutta Asiatic Society Library, described by Caland as codex 3.
- Ca The reading adopted by Caland in his edition.
- CL Calcutta manuscript described by Caland as codex 10.
- Co Colebrooke's manuscript described under codex 4.
- H Paper manuscript in possession of Sri Marthanda Dikshit, Hubli, Karnataka.
- K Incomplete palm-leaf manuscript of Sri Kumaraswami Dikshitar, Illiippai, Tamil Nadu.
- L Manuscript in the India Office Library, described by Caland as codex 9.
- M Madras manuscript - Government Oriental Manuscripts Library, Madras, described by Caland as codex 1.
- MD The Mādhyandina Śatapatha Text.
- Ms Manuscript.
- Mss Manuscripts.
- My Paper manuscripts of Oriental Institute, Mysore, described by Caland as codex 8.
- N Manuscript from Nasik compared by the good offices of Sri Pimplapure.
- Ne Nepal manuscript described by Caland as codex 11.
- P Manuscript in the Paris Library referred to by Caland as codex 4.
- P1 Paper manuscript from Poona University Library, complete.
- P2 Paper manuscript from Poona University Library, incomplete.
- Pa Manuscript from Pandarpur, compared through the good offices of Sri Pimplapure.
- Po Oxford University Manuscript described by Caland as codex 5.
- SB *The Kāṇva Śatapathabrahmaṇa*.
- T Palm-leaf manuscript of Saraswati Mahal Library, Tanjore, described by Caland as codex 2.
- TE Printed edition of the *Kāṇva Śatapatha*, edited by Bhagavatulu Lakshmi pathi Sastri, printed at Tripurasundari press, Tenali, published by Yajñavalkya Mahājana Saṅgha in 1923 in 2 Vols.
- V1 Banaras manuscript numbered by Caland as codex 6.
- V2 Paper manuscript belonging to Sri Lakshmikant Ramacharya Purohit of Varanasi.
- W Manuscript from Wai, Maharashtra, compared through the good offices of Sri Pimplapure.

हस्तिघटकाण्डम्

प्रथमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

अथातो नैर्ऋतीर्हरन्त्येतद्वैदेवा गार्हपत्यं चित्वा समारोहन्नयं वै लोको गार्हपत्य इम् मेव
तुलोकः सःस्कृत्य समारोहः स्ते तुम एवानतिदृश्यमपश्यन् ॥१॥

तेऽब्रुवन्नुप तुज्ञानीत युथेदं तुमः पाप्मानमपहुनामहा इति तेऽब्रुवः श्वेतयध्वमिति चिति-
मिच्छते वा व तुदब्रुवः स्तदिच्छत युथेदं तुमः पाप्मानमपहुनामहा इति ॥२॥

ते चेतयमाना एता इष्टका अपश्यन्नैर्ऋतीस्ता उपादधत तुभिस्तत्तुमः पाप्मानमपाघत पाप्मा
वै निर्ऋतिस्तद्युदेताभिः पाप्मानं निर्ऋतिमपाघत तुस्मादेता नैर्ऋत्यः ॥३॥

तद्वा एतत्क्रियते युद्देवा अकुर्वन्निदन्नु तत्तमस्स पाप्मा देवैरेवापहतो युत्वेतत्करोति युद्देवा
अकुर्वः स्तत्करवाणीत्यथो य एव पाप्मा या निर्ऋतिस्तमेताभिरपहते तद्युदेताभिः पाप्मानं
निर्ऋतिमपहते तुस्मादेता नैर्ऋत्यः ॥४॥

युद्देवैता नैर्ऋतीर्हरन्ति प्रजापतिं विस्तस्तं युत्र देवास्समस्कुर्वः स्तमुखायां योनौ
रेतोभूतमसिञ्चन्योनिर्वा उखा तुस्मा एताः संवत्सरे प्रतिष्ठाः समस्कुर्वन्निममेव लोकमयं वै
लोको गार्हपत्यस्तस्मिन्नेनं प्राजनयः स्तस्य यः पाप्मा यश्शलेष्मा यदुल्बं यज्जरायु
तुदस्यैताभिरपाघनः स्तद्युदस्यैताभिः पाप्मानं निर्ऋतिमपाघनः स्तस्मादेता नैर्ऋत्यः ॥५॥

तथैवैतद्यजमान आत्मानमुखायां योनौ रेतोभूतः सिञ्चति योनिर्वा उखा तस्मा एताः संवत्सरे प्रतिष्ठाः सःस्करोतीमुमेव लोकमयं वै लोको गार्हपत्यस्तस्मिन्नेनं प्रजनयति तस्य यः पाप्मा यः श्लेष्मा यदुल्बं युज्जरायुतदस्यैताभिरपहन्ति तद्युदस्यैताभिः पाप्मानं निर्ऋतिमपहन्ति तस्मादेता नैऋत्यः ॥६॥

पादमात्रो भवन्त्यधस्पदमेव तत्पाप्मानं निर्ऋतिं कुरुतेऽलक्षणा भवन्ति यद्वै नास्ति तदलक्षणमुसन्तमेव तत्पाप्मानं निर्ऋतिं कुरुते तुषपक्वा भवन्ति नैऋत्यैरेव तत्रैऋतं कर्म करोति कृष्णा भवन्ति कृष्णाः हि तत्तम आसीदुथो कृष्णा वै निर्ऋतिस्ताभिरेतां दिशं यन्त्येषा वै नैऋती दिङ्नैऋत्यामेव तद्विशि निर्ऋतिं दधाति स यत्र स्वकृतं वेरिणः श्वभ्रप्रदरो वा स्यात्तदेना उपदध्याद्यत्र वा अस्याः अवदीर्यते यत्र ते वाऽस्या ओषधयो न जायन्ते निर्ऋतिर्हास्यै तदगृह्णाति नैऋत् एव तब्दूमेर्निर्ऋतिं दधाति ताः पुराचीर्लोकभाजः कृत्वोपदधाति ॥७॥

असुन्वन्तमयजमानमिच्छुति यो वै न सुनोति न यजते तं निर्ऋतिर्ऋच्छति स्तेनस्येत्यामन्विहि तस्करस्येति स्तेनस्य चेत्यामन्विहि तस्करस्य चेत्येतदुथो यथा स्तेनस्तस्करः प्रलायमिहीत्यन्यमस्मदिच्छ सात इत्येत्यनित्थं विद्वाः समिच्छेत्येतन्नमो देवि निर्ऋते तु भ्यमस्त्विति नमस्कारेणैवैनामपहते ॥८॥

नमस्सुते निर्ऋते तिग्मतेज इति तिग्मतेजा वै निर्ऋतिस्तस्या एतं नमस्करोत्ययस्मयं विचृताबन्धमेतमित्ययस्मयेन ह वै तं बन्धेन निर्ऋतिर्बधाति यं बधाति यमेन त्वं यम्या संविदानेत्यग्निर्वै यम इयं यम्याभ्याः हीदः सर्वं यतमाभ्यां त्वः^२ संविदानेत्येतदुत्तमे नाके अधिरोहयैनमिति स्वर्गो वै लोको नाकः स्वर्गे लोके यजमानमधिरोहयेत्येतत् ॥९॥

१. यत्र वा अवदीर्यते TE

२. तः TE, V2, my

यस्यास्ते घोर आसुज्जुहोमीति घोरा वै निर्ऋतिस्तस्या एतदासुज्जुहोति युत्तदेवत्यं कर्म करोत्येषां बन्धानामवसर्जनायेति यैर्बन्धैर्बद्धो भवति यां त्वा जनो भूमिरिति प्रमन्दत इतीयं वै भूमिरस्यां वै स भवति यो भवति निर्ऋतिं त्वाहं परिवेद विश्वत इति निर्ऋतिरिति त्वाहं परिवेद सर्वत इत्येतदियं वै निर्ऋतिरियं वै तं निरपर्यति यो निर्ऋच्छुति तद्युथा वै ब्रूयादुसावामुष्यायुणोऽसि वेद त्वा मा मा हिंसीरित्येवमेतदाह नतराः हि विदित आमन्त्रितो हिनस्ति ॥१०॥

नोपस्पृशति पाप्मा वै निर्ऋतिर्नेत्याप्मना सःस्पृशा इति न सादयति प्रतिष्ठा वै सादनं नेत्याप्मानं प्रतिष्ठापयानीति न सुदोहसुधिवदति प्राणो वै सुदोहा नेत्याप्मानं प्राणेन सन्तनवानि सन्दधानीति ॥११॥

ता हैके परस्तादर्वाचीरुपदधति पाप्मा वै निर्ऋतिर्नेत्याप्मानं निर्ऋतिमन्ववायामेति न तथा कुर्यात्पुराचीरेवोपदध्यात्पुराञ्चमेव तुत्याप्मानं निर्ऋतिमपहते ॥१२॥

तिस्त इष्टका उपदधाति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावित्यस्य मात्रा तावतैव तुत्याप्मानं निर्ऋतिमपहते थासन्दीः शिक्यः रुक्मपाशमिण्डवे तुत्परार्थे न्यस्यति नैर्ऋतो वै पाशो निर्ऋतिपाशादेव तत्प्रमुच्येते यं ते देवी निर्ऋतिराबबन्ध पाशं ग्रीवास्वविचृत्यमित्यनैवं विदुषा हा विचृत्यस्तु ते विष्णाम्यायुषो न मध्यादित्यग्निर्वा आयुस्तस्यैतन्मध्यं यच्चितो गार्हपत्यो भवत्यचित आहवनीयस्तस्माद्युदि युवाग्निं चिनुते युदि स्थविर आयुषो न मध्यादित्येवाहाथैतुं पितुमद्धि प्रसूत इत्युन्नं वै पितुरथैतदन्नमद्धि प्रमुक्त इत्येतत्विषुभिर्वृज्रो वै त्रिषुब्बत्रेणैव तुत्याप्मानं निर्ऋतिमपहते ॥१३॥

तिस्त इष्टका भवन्त्यासन्दि शिक्यः रुक्मपाश इण्डवे तदष्टावष्टाक्षरा गायत्री
गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैव तुत्पाप्मानं निर्ऋतिमुपहते ॥१४॥

अथान्तरेणोदचमसं निनयति वज्रो वा आपो वज्रेणैव तुत्पाप्मानं निर्ऋतिमन्तर्धते नमो भूत्यै
येदं चकारेत्युपोत्तिष्ठन्ति भूत्यै वा एतदग्रे देवाः कुर्माकुर्वत तस्या एतं नमोऽकुर्वन् भूत्या उ
एवायुमेतत्कर्म कुरुते तस्या एतं नमस्करोत्य प्रतीक्षमायन्त्यप्रतीक्षमेव तुत्पाप्मानं निर्ऋतिं
जहति ॥१५॥

प्रत्येत्याग्निमुपतिष्ठत एतद्वा एतदुयथायथं करोति यदग्नौ सामिचित एतां दिशमेति तस्मा
एवैतं निहृतेऽहिंसायै ॥१६॥

यद्वेवोपतिष्ठतेऽयं वै लोको गार्हपत्यः प्रतिष्ठा वै गार्हपत्य इयमु वै
प्रतिष्ठायैतदपथमिवैति यदेतां दिशमेति तद्युदुपतिष्ठत इमामेवैतत्प्रतिष्ठामभिः
प्रत्यैत्यस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठति ॥१७॥

निवेशनस्सङ्गमनो वसूनामिति निवेशनो ह्ययं लोकः सङ्गमनो वसूनां विश्वा रूपाभिंचष्टे
शुचीभिरिति सुर्वाणि रूपाण्यभिंचष्टे शुचीभिरित्येतदेव इव सविता सत्यधर्मेन्द्रो न तस्थौ समरे
पथीनामिति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥१८॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अथ प्रायणीयं निर्वपति तस्य हविष्कृता वाचं विसृजते वाचं विसृज्य स्तम्बयजुहरति
स्तम्बयजुहृत्वा पूर्वेण परिग्राहेण परिगृह्य लिखित्वाह हरति त्रिरिति हरति त्रिराग्रीधः ॥१॥

प्रत्येत्य प्रायणीयेन प्रचरति प्रायणीयेन प्रचुर्य सीरं युनक्त्येतद्वा एनं देवास्सःस्करिष्यन्तः पुरस्तादन्नेन समार्थयः स्तथैवैनमयमेतत्सः स्करिष्यन्पुरस्तादन्नेन समर्थयति सीरं भवति सीरःहैतद्यत्सीरमिरामेवास्मिन्नेतद्धात्यौदुम्बरं भवत्यूगर्वेस उदुम्बरं ऊर्जैवैनमेतद्वसेन समर्थयति मौञ्जं परिसीर्यं त्रिवृत्स्योक्तो बन्धुः ॥२॥

सोऽग्रेदक्षिणाः श्रोणिं जघनेन तिष्ठन्नुतरस्याःसस्य पुरस्ताद्युज्यमानमभिमन्त्रयते सीरा युञ्जन्ति कवयो युगावितन्वते पूर्थगिति ये विद्वाःसस्ते कवयस्ते सीरं च युञ्जन्ति युगानि च वितन्वते पूर्थग्धीरा देवेषु सुम्रयेति यज्ञो वै सुम्रं धीरा देवेषु यज्ञं तन्वाना इत्येतद्युनक्त सीरा वियुगा तनुध्वमिति युञ्जन्ति हि सीरं वि युगानि तन्वन्ति कृते योनौ वपतेह बीजमिति बीजाय वा एषा योनिः क्रियते यत्सीता यथा ह वा अयोनौ रेतस्सञ्चेदेवं तद्यद्कृष्टे वपति गिरा च श्रुष्टिः सुभरा असन्न इति वाग्वै गीरन्नं श्रुष्टिन्दीय इत्सृण्यः पक्षमेयादिति यदा वा अन्नं पच्यते थ तत्सृण्योपचरन्ति द्वाभ्यां युनक्ति गायत्र्या च तस्योक्तो बन्धुः ॥३॥

स दक्षिणमेवाग्रे युनक्त्युथ सव्यमेवं देवत्रेतरथा मानुषे षडगवं भवति द्वादशगवं वा चतुर्विंशतिगवं वा संवत्सरमेवाभिसंपुदम् ॥४॥

अथैनं विकृषत्यन्नं वै कृषिरेतद्वा अस्मिन्देवास्सःस्करिष्यन्तः पुरस्तादन्नमदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतत्सः स्करिष्यन्पुरस्तादन्नं दधाति स वा आत्मानमेव विकृष्टिं न पक्षपुच्छान्यांतमः

स्तदुनं दधाति युदु वा आत्मन्ननं धीयुते तुदात्मानम् वति तुत्पक्षपुच्छान्युथ युत्पक्षपुच्छेषु नैव तुदात्मानम् वति न पक्षपुच्छानि । ५ ॥

सु दक्षिणार्थेनाग्नेरन्तरेण परिश्रितः प्राचीं प्रथमाऽ सीतां कृषति शुनः सु फाला विकृषन्तु भूमिं शुनं कीनाशा अभियन्तु वाहैरिति शुनः शुनमिति यद्वै सुमृद्धं तच्छुनः सुमर्धयत्यैवैनामेतत् । ६ ॥

अथ जघनार्थेनोदीचीं घृतेन सीता मधुना सुमज्यतामिति यथैव युजुस्तथा बन्धुर्विश्वैरेत्तुमता मरुद्धिरिति विश्वे च वै देवा मरुतश्च वर्षस्येशत ऊर्जस्वती पयसा पिन्वमानेति रसो वै पय ऊर्जस्वती रसेनान्नेन पिन्वमानेत्येतदस्मान्त्सीते पुयसाभ्याववृत्स्वेत्यस्मान्त्सीते रसेनाभ्याववृत्स्वेत्येतत् । ७ ॥

अथोत्तरार्थेन प्राचीं लाङ्गलं पवीरवदिति लाङ्गलः रयिमदित्येतत्सुशेवः सोमपित्सर्वित्यन्नं वै सोमस्तदुद्वपति गामविं प्रफव्यं च पीवर्णि प्रस्थावद्रथवाहणमित्येतद्धि सुर्वः सीतोद्वपति । ८ ॥

अथ पूर्वाद्देन दक्षिणां कामं कामदुधे धुक्षविन्नाय वरुणाय च इन्द्रायाश्विभ्यां पूष्णे प्रजाभ्य ओषधीभ्य इति सर्वदेवत्या वै कृषिरेताभ्यो देवताभ्यस्सर्वान्कामान्धुक्षेतदित्यग्रे कृषत्यथेति अथेत्यथेति तदक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा । ९ ॥

चतस्रस्सीता युजुषा कृषति तद्युच्चतस्रूषु दिक्षवन्नं तुदस्मिन्नेतदधाति तद्वै युजुषाद्वा वै तद्युजुरद्धो तद्युदिमा दिशोऽथात्मानं विकृषति तद्युदेव संवत्सरेऽनं तुदस्मिन्नेतदधाति

तूष्णीमनिरुक्तं वै तद्यत्तूष्णीः सर्वं वा अनिरुक्तं सर्वेणैवास्मिन्नेतदन्नं दधातीत्युग्रे कृषत्यथेति
अथेत्यथेति तदक्षिणावृत्तद्धु देवता ॥१० ॥

तिस्रस्तिस्रस्सीता: कृषति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदन्नं दधाति
द्वादशसीतास्तूष्णीं कृषति द्वादश मासासंवत्सरसंवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा
तावतैवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ता उभय्यः षोळश संपद्यन्ते षोळशकलः प्रजापतिः
प्रजापतिरग्निरात्मसम्मितमेवास्मिन्नेतदन्नं दधाति यदु वा आत्मसम्मितमन्नं तदवति तत्र हिनस्ति
यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्कुनीयो न तदवति ॥११ ॥

यद्वेवैनंविकृष्ट्येतद्वाअस्मिन्देवास्संस्करिष्यन्तः पुरस्तत्राणानदधुस्तथैवा-स्मिन्नयुमेतत्सं
स्करिष्यन्पुरस्तात्प्राणान्दधाति लेखा भवन्ति लेखासु हीमे प्राणाः ॥१२ ।

चृतस्तस्सीता यजुषा कृषति तद्य इमे चत्वारशीर्षैः निरुक्ताः प्राणास्तानस्मिन्नेतद्धधाति तद्वै
यजुषाद्वा वै तद्यद्यजुरद्वो तद्यदिमे शीर्षन्प्राणा यद्वेवात्मानं विकृष्टति य एवेमेऽन्तरात्मन्प्राणास्तान-
स्मिन्नेतद्धधाति तूष्णीं को हि तद्वेद यावन्त इमेऽन्तरात्मन्प्राणाः ॥१३ ॥

अथैनान्विमुञ्चत्याप्त्वा तं कामं यस्मै कामायैनान्युद्कते विमुच्यध्वमध्या इत्यध्या हैते
देवता देवयाना इति दैवं ह्येभिः कर्म करोत्यगन्म तमसस्पारमस्येत्यशनाया वै तमोऽगन्मास्या
अशनायायै पारमित्येतज्योतिरापामेति ज्योतिर्ह्यप्रोति यो देवान्यो यज्ञमथैनानुदीचः प्राचः
प्रसृजति तस्योक्तो बन्धुस्तानधर्यवे ददाति सु हि तैः करोति तांस्तु दक्षिणानां
कालेऽनुदिशेत् ॥१४ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

अथ दर्भस्तम्बमुपदधात्येतद्वै देवा ओषधीरूपादधत तथैवैतद्यजमान ओषधीरूपधते ॥१॥

यद्वेव दर्भस्तम्बमुपदधाति जायत एष एतद्यच्चीयते स एष सर्वस्मा अन्नाय जायत उभ्यम्वेतदन्नं यद्भर्भा आपश्च होता ओषधयश्च या वै वृत्राद्विभत्समाना आपो धन्वं दृभन्त्य उदायःस्ते दर्भा अभवन्यदृभन्त्य उदायःस्तस्माद्भास्ता हैताशुद्धा मेध्या आपो वृत्राभिप्रक्षरिता यद्भर्भा यदु दर्भास्तेनौषधय उभयेनैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति सीता समरे वाग्वै सीता समरः प्राणा वै सीतास्तासामयः समयो वाचि वै प्राणेभ्योऽन्नं धीयते मध्यतो मध्यत एवास्मिन्नेतदन्नं दधाति तूष्णीमनिरुक्तं वै तद्यत्तूष्णीः सर्वं वा अनिरुक्तः सर्वेणैवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥२॥

अथैनमभिजुहोति जायत एष एतद्यच्चीयते स एष सर्वस्मा अन्नाय जायते सर्वस्यो अस्यैष रसो यदाज्यमपां च होष ओषधीनां च रसोऽस्यैवैनमेतत्सर्वस्य रसेन प्रीणाति यावानु वै रसस्तावानात्मा तेनैवैनमेतत्सर्वेण प्रीणाति पञ्चगृहीतेन पञ्चचितिंकोऽग्निः पञ्चतंवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति ॥३॥

यद्वैवैनमभिजुहोत्यतेद्वै यत्रैतं प्राणा ऋषयोऽग्नेऽग्निः समस्कुर्वःस्तुदस्मिन्नेतं पुरस्ताद्वागुमकुर्वत तुस्मात्पुरस्ताद्वागास्तद्युदभिजुहोति य एवास्मःस्ते प्राणा ऋषयः पुरस्ताद्वागुमकुर्वत तानेवैतत्प्रीणात्याज्येन पञ्चगृहीतेन तस्योक्तो बन्धुः ॥४॥

यद्वैवैनमभिजुहोत्येतद्वै यान्येतुस्मिन्नग्रौ रूपाण्युपधास्यन्भवति यान्स्तोमान्यानि पृष्ठानि यानि छन्दांसि ते भ्य एतं पुरस्ताद्वाग् करोति तान्येवैतत्प्रीणात्याज्येन पञ्चगृहीतेन तस्योक्तो बन्धुः । १५ ॥

यद्वैवैनमभिजुहोत्येतद्वै देवा अविभयुर्दीर्घं वा इदं कर्म यद्वैन इममिह रक्षांसि नाष्टा न हन्युरिति त एतामेतुस्य कर्मणः पुरस्तात्सःस्थामपश्यःस्तमत्रैव सर्वः समस्थापयन्नत्रा चिन्वःस्तथैवैनमयमेतदत्रैव सर्वः सःस्थापयत्युत्र चिनोति । १६ ॥

सजूरब्द इति चितिरियवोभिरिति पुरीषः सजूरुषा इति चितिररुणीभिरिति पुरीषः सजोषसा^२ अश्विनेति चितिर्दःसोभिरिति पुरीषःसजूःसूर इति चितिरेतरेनेति पुरीषः सजूर्वेश्वानर इति चितिरिडयेति पुरीषं घृतेनेति चितिस्स्वेति पुरीषः हेति चितिः । १७ ॥

त्रयोदशैता व्याडतयो भवन्ति त्रयोदशमासाः संवत्सरस्त्रयोदशाग्नेश्वितपुरीषाणि यावानग्निर्यावित्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनमेतच्चिनोत्याज्येन जुहोत्यग्निरेष यदाज्यमग्निमेवैन^३ मेतच्चिनोति पञ्चगृहीतेन पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्तवस्संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावित्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनमेतच्चिनोत्यूर्ध्वमुदगृह्णजुहोत्यूर्ध्वं तदग्निं चितिभिश्विनोति । १८ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थ ब्राह्मणम्

अथोदचमसान्निनयत्येतद्वै देवा अब्रुवःश्वेतयूर्ध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तुदब्रुवःस्ते चेतयमाना वृष्टिमेव चितिमपश्यःस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतदधात्युदचमसा भवन्त्यापो वै वृष्टिर्वृष्टिमेवास्मिन्नेतदधात्यौदुम्बरेण चमसेन तस्योक्तो बन्धुश्वतुःस्तकिना चतुस्रो वै

२. सजोषसावाश्विनेति MD, My

३. एवैतमेतत् MD, My

दिशस्मवर्भ्य एवास्मनेतद्विग्यो वृष्टिं दधाति त्रीःस्त्रीनुदचमसान्निनयति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मनेतद्विष्टिं दधाति द्वादशोदचमसान्कृष्टे निनयति द्वादशमासासंवत्सरस्संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मनेतद्विष्टिं दधाति ॥१॥

स वै कृष्टे निनयति तस्मात्कृष्टाय वर्षति स यत्कृष्ट एव निनयेन्नाकृष्टे कृष्टायैव वर्षेन्नाकृष्टायाथ यद्कृष्ट एव निनयेन्न कृष्टेऽकृष्टायैव वर्षेन्न कृष्टाय कृष्टेचाकृष्टे च निनयति तस्मात्कृष्टाय चाकृष्टाय च वर्षति त्रीन् कृष्टे चाकृष्टे च निनयति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मनेतद्विष्टिं दधाति ॥२॥

यद्वेवोदचमसान्निनयत्येतद्वा अस्मन्देवास्सःस्करिष्यन्तः पुरस्तादपो दधुस्त थै वास्मन्नयमेतत्सःस्करिष्यन्पुरस्तादपो दधाति त्रीःस्त्रीनुदचमसान्निनयति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मनेतदपो दधाति द्वादशोदचमसान्कृष्टे निनयति द्वादशमासासंवत्सरस्संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मनेतदपो दधाति ॥३॥

स वै कृष्टे निनयति प्राणेषु तदपो दधाति स यत्कृष्ट एव निनयेन्नाकृष्टे प्राणेष्वेवापस्स्युर्नेतरस्मन्नात्मन्नथ यद्कृष्ट एव निनयेन्न कृष्ट आत्मनेवापस्स्युर्न प्राणेषु कृष्टे चाकृष्टे च

निनयति तस्मादिमा उभयत्रापः प्राणेषु चात्मक्षं त्रीन्कृष्टे चाकृष्टे च निनयति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदपो दधाति पञ्चदशोदचमसान्निनयति पञ्चदशो वै वृत्र एतेनैवास्यैतत्पञ्चदशेन वृत्रेण सर्वं पाप्मानमपहन्ति ॥४॥

अथ सर्वोषधं वपत्येतद्वै देवा अब्रुवश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवस्ते चेतयमाना अन्नमेव चितिमपश्यस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्धाति सर्वोषधं भवति सर्वमेतदन्नं यत्सर्वोषधः सर्वमेवास्मिन्नेतदन्नं दधाति तेषामेकमन्नमुद्धरेत्तस्य नाश्रीयाद्यावज्जीवमौदुम्बरेण चमसेन तस्योक्तो बन्धुश्चतुः स्तकिना चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्य एवास्मिन्नेतद्दिग्भ्योऽन्नं दधात्यनुष्टुभिर्वर्पति वाग्वा अनुष्टुव्वाचो वा अन्नमद्यते तिसुभिस्तुभिर्विभिर्वर्पति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदन्नं दधाति द्वादशभिर्विभिः कृष्टे वपति द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥५॥

स वै कृष्टे वपति तस्मात्कृष्टेऽन्नं पच्यते स युत्कृष्ट एव वपेन्नाकृष्टे कृष्ट एवान्नं पच्येत नाकृष्टेऽथ यद्कृष्ट एव वपेन्नकृष्टेऽकृष्ट एवान्नं पच्येत न कृष्टे कृष्टे चाकृष्टे च वपति तस्मात्कृष्टे चाकृष्टे चान्नं पच्यते तिसुभिः कृष्टे चाकृष्टे च वपति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥६॥

यद्वेव सर्वोषधं वृपत्येतद्वा एनं देवास्सस्स्करिष्यन्तः पुरस्तात्सुर्वेण भेषजेनाभिषज्यस्तथैवैनमयमेतत्सस्स्करिष्यन्युरस्तात्सुर्वेण भेषजेन भिषज्यति सर्वोषधं भवति

सर्वमेतद्देषजं यत्सर्वोषधः सर्वेणैवैनमेतद्देषजे न भिषज्यति तिसृभिस्तिसृभिर्त्रिग्भुर्वपति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्देषज्यति द्वादशभिर्त्रिग्भः कृष्टे वपति द्वादशमासास्संवत्सरस्संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्देषज्यति । ७ ॥

स वै कृष्टे वपति प्राणांस्तद्देषज्यति स युत्कृष्ट एव वृपेत्राकृष्टे प्राणानेव भिषज्येनेतरमात्मानमथ यदकृष्ट एव वृपेत्र कृष्ट आत्मानमेव भिषज्येत्र प्राणान्कृष्टे चाकृष्टे च वपति प्राणांश्च तदात्मानं च भिषज्यति तिसृभिः कृष्टे चाकृष्टे च वपति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्देषज्यति पञ्चदशोदचमसान्निनयति पञ्चदशभिर्त्रिग्भुर्वपति तत्त्विःशत्तिःशतदक्षरा विराङ्गिवराङ्गु कृत्स्नमन्नः सर्वमेवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं दधाति । ८ ॥

या ओषधीः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रियुगं पुरेत्यतु वौ वै देवास्तेभ्य एतास्त्रिः पुराजायन्ते वसन्ता प्रावृषि शरदि मनै नु बभूणामहमिति सोमो वै बभूस्सौम्या ओषधय औषधः^१ पुरुषशतं धामानीति यदिददशं शतायुः शतार्घशतवीर्य एतानि हास्य तानि शतं धामानि सप्त चेति य एवेमे सप्त शीर्षन्नाणास्तानेतदाह शतं वोऽम्ब धामानि सहस्रमुत् वो रुह इति यदिददशं शतधा च सहस्रधा च विरुद्धहा अधा शतक्रत्वो यूयमिमं मेऽगदं कृतेति यमिमं भिषज्यामीत्येतत् । ९ ॥

ता एता एकव्याख्याना एतमेवाभिर्यथैतमेवं भिषज्येदेतं पारयेत्ता अनुष्टुभो भवन्ति वाग्वा अनुष्टुब्बागु सर्व भेषजः सर्वेणैवैनमेतद्देषजेन भिषज्यति । १० ॥

१. औषधयः TE

अथातो निरुक्तनिरुक्तानामेव यजुषा द्वावनइवाहौ युनुक्ति तूष्णीमितरान्यजुषा चतस्रस्सीताः
कृषुति तूष्णीमितरास्तूष्णीं दर्भस्तम्बमुपदधाति यजुषाभिजुहोति तूष्णीमुदचमसान्निनुयति
यजुषा वपति ॥११ ॥

प्रजापतिरेषोऽग्निरुभ्यम्वेतत्प्रजापतिर्निरुक्तश्चानिरुक्तश्च परिमितश्चापरिमितश्च तद्यद्यजुषा
करोति यदेवास्य निरुक्तं परिमितं रूपं तदस्य तेन सङ्स्करोत्युथ युत्तूष्णीं
यदेवास्यानिरुक्तमपरिमितं रूपं तदस्य तेन सङ्स्करोति सह वा एतं सर्वं कृत्वं प्रजापतिं
सङ्स्करोति य एवं विद्वानेतदेवं करोति बाह्यानि रूपाणि निरुक्तानि भवन्त्यन्तराण्यनिरुक्तानि
पशुरेष यदग्निस्तस्मात्पशोर्बाह्यानि रूपाणि निरुक्तानि भवन्त्यन्तराण्यनिरुक्तानि ॥१२ ॥ इति
चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

चितो गार्हपत्ये भवत्यचित आहवनीयोऽथ राजानं क्रीणात्ययं वै लोको गार्हपत्ये
द्यौराहवनीयोऽथ योऽयं वायुः पूवत एष सोम एतं तदिमौ लोकावृत्तरेण दधाति तस्मादेषु इमौ
लोकावृत्तरेण पवते ॥१॥

यद्वेव चिते गार्हपत्येऽचित आहवनीयेऽथ राजानं क्रीणात्यात्मा वा अग्निः प्राणस्सोम
आत्मःस्तृत्प्राणं मध्यतो दधाति तस्मादयुमान्तमन्नाणो मध्यतः ॥२॥

यद्वेव चिते गार्हपत्येऽचित आहवनीयेऽथ राजानं क्रीणात्यात्मा वा अग्नी रसस्सोम
आत्मानं तद्रसेनानुषजति तस्मादयुमान्तमेवात्मा रसेनानुषक्तः ॥३॥

राजानं क्रीत्वा पर्युह्नाथास्मा आतिथ्यः हविर्निर्वपति तस्य हविष्कृता वाचं विसृजते ॥४॥

अथ वा एतद्व्यतिषजत्यध्वरकर्म चाग्निकर्म च कर्मणः समानूतायै समानुमिदं
कर्मासदिति ॥५॥

यद्वेव व्यतिषजत्यात्मा वा अग्निः प्राणोऽध्वर आत्मःस्तृत्प्राणं मध्यतो दधाति
तस्मादयुमान्तमन्नाणो मध्यतः ॥६॥

यद्वेव व्यतिषजत्यात्मा वा अग्नी रसोऽध्वर आत्मानं तद्रसेनानुषजति तस्मादयुमान्तमेवात्मा
रसेनानुषक्तोऽथाहवनीयस्यार्थमैति ॥७॥

तद्वैक उभयत्रैव पलाशशाखया व्युदूहन्त्युभयत्र वै चिनोतीति न तथा कुर्यादिवस्यति वाव
गार्हपत्येनोर्ध्वं एवाहवनीयेन रोहति तस्मात्तथा नु कुर्यात् ॥८॥

अथ गार्हपत्य एवोषान्निवपति नाहवनीयेऽयं वै लोको गार्हपत्यः पशव ऊषा अस्मिंस्तलोके
पशुन्दधाति तस्मादिमेऽस्मिल्लोके पशवः ॥९॥

अथाहवनीय एव पुष्करपर्णमुपदधाति न गार्हपत्य आपो वै पुष्करपर्ण द्यौराहवनीयो दिवि
तदपो दधात्युभयत्र सिकता निवपति रेतो वै सिकता उभयत्र वै विक्रियतेऽस्मादेतसोऽथि
विक्रियाता इति ॥१०॥

ता नाना मन्त्राभ्यां निवपति मनुष्यलोको वै गार्हपत्यो देवलोक आहवनीयो नानो वा
एतद्यदैवं च मानुषं च द्राघीयसा मन्त्रेणाहवनीये निवपति हसीयसा गार्हपत्ये द्राघीयो हि
देवायुषं हसीयो मनुष्यायुषं स पूर्वाः परिश्रिद्ध्यो गार्हपत्ये सिकता निवपति रेतो वै सिकता
अस्मादेतसोऽधीमा विक्रियान्ता इति ॥११॥

तुदाहुर्यद्योनिः परिश्रितो रेतस्सिकता अथ पूर्वाः परिश्रिद्ध्यो गार्हपत्ये सिकता निवपति
कथमस्यैतदेतोऽपरासिकं परिगृहीतं भवतीत्युल्बं वा ऊषास्तद्युषान्त्युर्वान्निवपत्येतेनो
हास्यैतदुल्बेन रेतोऽपरासिकं परिगृहीतं भवत्यथाहवनीये परिश्रितोऽभिमन्त्रयते तस्योक्तो
बन्धुरथ सिकता निवपति रेतो वै सिकता एत्यो अस्यै तद्योन्या रेतोऽपरासिकं परिगृहीतं
भवत्यथाहवनीय एवाप्यानवतीभ्यामभिमृशति न गार्हपत्येऽयं वै लोको गार्हपत्यः स्वर्गो लोक
आहवनीयोद्धो वा अयुमस्मिल्लोके जातो यजमानस्स्वर्गं एव लोके प्रजिजन-
यिषितव्यस्तद्याहवनीय एवाप्यानवतीभ्यामभिमृशति न गार्हपत्ये स्वर्गं एवैनं तलोके
प्रजनयति ॥१२॥

अथ लोगेष्टका उपदधातीमे वै लोका एषोऽग्निर्दिशो लोगेष्टका एषु तलोकेषु दिशो दधाति तस्मादिमा एषु लोकेषु दिशः ॥१३॥

ब्रह्मेनाग्निमाहरत्यासा वा अस्य ता दिशो या एषु लोकेष्वथ या इमाँलोकान्परेण दिशस्ता अस्मिन्नेतद्धाति बहिर्वेदेश्चिं वै वेदिरासा वा अस्य ता दिशो या अस्यामुथ या इमां परेण दिशस्ता अस्मिन्नेतद्धाति ॥१४॥

यद्वेव लोगेष्टका उपदधाति प्रजापतेर्विस्तस्तस्य सर्वा दिशो रसोऽनुव्यक्षरत्तं यत्र देवास्समस्कुर्वस्तुदस्मिन्नेताभिलोगेष्टकभिस्तः रसमदधुस्तथैवास्मिन्न-यमेतद्धाति ॥१५॥

ब्रह्मेनाग्निमाहरत्यासो वा अस्य सर्सो यु एषु लोकेष्वथ यु इमाँलोकान्पराङ् रसोऽत्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्धाति बहिर्वेदेश्चिं वै वेदिरासो वा अस्य सर्सो योऽस्यामुथ यु इमां पराङ् रसोऽत्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्धाति ॥१६॥

स्पयेनाहरति वृज्रो वै स्फ्यो वीर्यं वै वृज्रो वित्तिरियुं वीर्येण वै वित्तिं विन्दते ॥१७॥

सु पुरस्तादाहरति मा मा हिंसीज्जनिता युः पृथिव्या इति प्रजापतिर्वै पृथिव्यै जनिता मा मा हिंसीत्प्रजापतिरित्येतद्यो वा दिवः सत्यधर्मा व्यानलिति यो वा दिवः सत्यधर्मासृजतेत्येतद्यश्चापश्चन्द्राः प्रथमो जजानेति मनुष्या वा आपश्चन्द्रा यो मनुष्यान् प्रथमोऽसृजतेत्येतत्कस्मै देवाय हविषा विधेमेति प्रजापतिर्वै कस्तस्मै हविषा विधेमेत्येतत्तामाहत्यान्तरेण परिश्रित आत्मशुपदधाति स यः प्राच्यां दिशि रसोऽत्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्धात्यथो प्राचीमेवास्मिन्नेतद्विशं दधाति ॥१८॥

अथ दक्षिणतोऽभ्यावर्तस्व पृथिवी यज्ञेन पृथसा सहेति युथैव युजुस्तुथा बन्धुर्वपां ते अग्निरिषितो अरोहदिति यद्वै किं चास्याऽ सास्यै वपां तामग्निरिषितुं उपादीसो रोहति तामाहत्यान्तरेण पक्षसन्धिमात्मनुपदधाति स् यो दक्षिणायां दिशि रसोऽत्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्धात्युथो दक्षिणामेवास्मिन्नेतद्विशं दधाति ॥१९॥

अथ पश्चादग्रे यत्ते शुक्रं यच्चन्द्रं यत्पूतं यच्च यज्ञियमितीयं वा अग्निरस्यै तदाह तद्वेभ्यो भरामसीति तदस्मै दैव्याय^१ कर्मणे हराम इत्येतत्तामाहत्यान्तरेण पुच्छसन्धिमात्मनुपदधाति स यः प्रतीच्यां दिशि रसोऽत्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्धात्युथो प्रतीचीमेवास्मिन्नेतद्विशं दधाति स न सम्प्रति पश्चादाहरेत्तेद्यज्ञपथाद्रुसमाहरणीतीतु इवाहरति ॥२०॥

अथोत्तरत इषमूर्जमहुमित आदमितीषमूर्जमहुमित आदद इत्येतदृतस्य योनिमिति सत्यं वा ऋतः सत्यस्य योनिमित्येतन्महिषस्य धारामित्यग्निर्वै महिषस्सहीदं जातो महान्सर्वमैष्णादा मा गोषु विश त्वा तनूष्वित्यात्मा वै तनूरा मा गोषु चात्मनि च विशत्वित्येतज्जहामि सेदिमनिराममिवामिति सिकता: प्रध्वंसयति तद्यैव सेदिर्यन्निरा यामिवा तामेतस्यां दिशि दधाति तस्मादेतस्यां दिशि प्रजा अशनायुकास्तामाहत्यान्तरेण पक्षसन्धिमात्मनुपदधाति स य उदीच्यां दिशि रसोऽत्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्धात्युथो उदीचीमेवास्मिन्नेतद्विशं दधाति ॥२१॥

ता एता दिशस्तास्सर्वत उपदधाति सर्वतस्तद्विशो दधाति तस्मात्सर्वतो दिशस्सर्वतस्समीचीस्सर्वतस्तस्मीचीर्दिशो दधाति तस्मात्सर्वतस्समीच्यो दिशस्तानानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोहसाधिवदति नाना हि दिशस्तिष्ठनुपदधाति तिष्ठन्तीव हि दिशोऽथो तिष्ठन्वै वीर्यवत्तरस्ता एता यजुष्मत्य इष्टकास्ता आत्मनेवोपदधाति न पक्षपुच्छेष्वात्मन्येवं यजुष्मत्य इष्टका उपधीयन्ते न पक्षपुच्छेषु ॥२२॥

तदाहुः कथमस्यैताः पक्षाः श्रिता उपहिता भवन्तीति रसो वा एतास्वयं श्रित उवै रसोऽथो यद्वै किं चैतुमग्निं वैश्वानरमुपनिगच्छति तुत एव तुत्पक्षुः श्रितमुपहितं भवति ॥२३॥

अथोत्तरवेदिं निवपतीयं वै वेदिद्यौरुत्तरवेदिर्दिशो लोगेष्टकास्तद्यदन्तरेण वेदिं चोत्तरवेदिं च लोगेष्टका उपदधातीमौ तल्लोकावन्तरेण दिशो दधाति तस्मादिमौ लोकावन्तरेण दिशस्तां युगमात्रीं वा सर्वतः करोति चत्वारिंशत्पदां वा यतरथा कामयेताथ सिकता निवपति तस्योक्तो बन्धुः ॥२४॥

ता उत्तरवेदौ निवपति योनिर्वा उत्तरवेदिर्योनौ तद्रेतस्सञ्चति यद्वै योनौ रेतस्सञ्चते तुत्प्रजनिष्णु भवति ताभिस्सर्वमात्मानं प्रच्छादयति सर्वस्मिंस्तुदात्मनेऽतो दधाति तस्मात्सर्वस्मादेवात्मनोरेतस्सम्भवति ॥२५॥

अग्रे तव श्रवो वय इति धूमो वा अस्य श्रवो वयस्सह्येनममुष्मिलोके श्रावयति महि भ्राजन्ते अर्चयो विभावसविति महतो भ्राजन्तेऽर्चयः प्रभूवसवित्येतद्वृहद्ब्रानो श्रावसा वाजमुक्थ्यमिति बलं वै श्रवो बृहद्ब्रानो बुलेनान्नमुक्थ्यमित्येतदधासि दाशुषे कव इति यजमानो वै दाशान्दधासि यजमानाय कव इत्येतत् ॥२६॥

पावकवर्चाशुक्रवर्चा इति पावकवर्चाह्येषु शुक्रवर्चा अनूनवर्चा उदियर्षि भानुनेत्यनूनवर्चा उदीप्यसे भानुनेत्येतत्पुत्रो मातुरा विचुरन्नुपावसीति पुत्रो ह्येषु मातुरा विचुरन्नुपावति पृणक्षि रोदसी उभे इतीमे वै द्यावापृथिवी रोदसी ते एष उभे पृणक्षि धूमेनामूं वृष्ट्येमाम् ॥२७॥

ऊर्जों नपाज्ञातवेदः सुशस्तिभिरित्यूर्ज्योऽनपाज्ञातवेदः सुषुतिभिरित्येतन्मन्दस्व धीतिभिर्हित इति दीप्यस्व धीतिभिर्हित इत्येतत्त्वे इषः सुन्दधुर्भूरिवर्पस इति त्वे इषः सुन्दधुर्भूरिवर्पस इत्येतच्चित्रोतयो वामजाता इति यथैव युजुस्तथा बन्धुः ॥२८॥

इरज्यन्नग्ने प्रथयस्व जन्तुभिरिति मनुष्या वै जन्तुको दीप्यमानोऽग्रे प्रथस्व मनुष्यैरित्येतदस्मे रायो अमर्त्येत्यस्मे रयिं दधदमर्त्येतत्सु दर्शतस्य वृपुषो विराजसीति दर्शतस्य ह्यष वृपुषो विराजति पृणक्षि सानसिं क्रतुमिति पृणक्षि सनातनं क्रतुमित्येतत् ॥२९॥

इष्कर्त्तरमध्वरस्य प्रचेतसमित्यध्वरो वै यज्ञः प्रकल्पयितारं यज्ञस्य प्रचेतसमित्येतत् क्षयन्तः राधसो मह इति क्षयन्तः राधसि महतीत्येतद्रातिं वामस्य सुभुगामहीमिषमिति रातिं वामस्य सुभुगां महतीमिषमित्येतद्धासि सानसि॑ रयिमिति दधासि सनातनः रयिमित्येतत् ॥३०॥

ऋतावानमिति सत्यवानमित्येतन्महिषमित्यग्निर्वै महिषो विश्वदर्शतमिति विश्वदर्शतो ह्येषोऽग्निः सुम्नाय दधिरे पुरो जुना इति यज्ञो वै सुम्नं यज्ञाय वा एतं पुरो दधते श्रुत्कर्णः सप्रथस्तमं त्वा गिरा दैव्यं मानुषा युगेत्याश्रुणवन्तः सप्रथस्तमं त्वा गिरा देवं मनुष्या हवामह

इत्येतत्सु एषोऽग्निरेव वैश्वानर् एतुत्पवृचमारम्भायैवेमास्सिकता न्युप्यन्ते ऽग्निमेवास्मिन्नेतद्वैश्वानरः
रेतोभूतं सिञ्चति षष्ठ्येन षष्ठ्यत्वस्संवत्सरस्संवत्सरो वैश्वानरः ॥३१॥

तदाहुर्यद्रेतस्सिकता उच्यन्ते किमासां रेतो रूपमिति शुक्ला इति ब्रयाच्छुक्लः हि
रेतोऽथो पृश्नय इति पृश्नीव हि रेतः ॥३२॥

तदाहुर्यदार्द्रः रेतशुष्कास्सिकता निवपति कथमस्यैता आर्द्र रेतोरूपं भवन्तीति रसो वै
छन्दांस्याद्रुतं वै रसस्तद्यदेनाश्छन्दोभिर्निवृपत्येवमु हास्यैता आर्द्र रेतोरूपं भवन्ति ॥३३॥

तदाहुः कथमस्यैता अहोरात्राभ्यामुपहिता भवन्तीति द्वे वा अहोरात्रे शुक्लं च कृष्णं च
द्वे सिकते शुक्ला च कृष्णा चैवमु हास्यैता अहोरात्राभ्यामुपहिता भवन्ति ॥३४॥

तदाहुः कथमस्यैता अहोरात्रैस्सम्पन्ना अन्यूना अनतिरिक्ता उपहिता भवन्तीत्यनन्तानि वा
अहोरात्राण्यनन्ताः सिकता एवमु हास्यैता अहोरात्रै- स्सम्पन्ना अन्यूना अनतिरिक्ता उपहिता
भवन्त्यथ कस्मात्समुद्रियं छन्द इत्यनन्तो वै समुद्रोऽनन्तास्सिकतास्तस्मात्समुद्रियं छन्दः ॥३५॥

तदाहुः कथमस्यैता: पृथडनाना यजुर्भिरुपहिता भवन्तीति मनो वै यजुस्तदिदं मनो
यजुस्त्वर्वास्सिकता अनुविभवत्येवमु हास्यैता: पृथडनाना यजुर्भिरुपहिता भवन्ति ॥३६॥

तदाहुः कथमस्यैतास्सर्वेश्छन्दोभिरुपहिता भवन्तीति यदेवैना एतेन षष्ठ्येन निवपति
यावन्ति हि सप्तानां छन्दसामक्षराणि तावन्त्येतस्य षष्ठ्यस्याक्षराण्येवमु हास्यैताः
सर्वेश्छन्दोभिरुपहिता भवन्ति ॥३७॥

यद्वेव सिकता निवृपति प्रजापतिरेषोऽग्निस्सुर्वमु ब्रह्म प्रजापतिस्तद्वैतद्वृह्णण उत्सन्नं यत्सिकता अथ यदनुत्सन्निमिदं तद्योऽयमपि श्चीयते तद्यत्सिकता निवृपति यदेव तद्वृह्णण उत्सन्नं तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति ता असंख्याता अपरिमिता निवृपति को हि तद्वेद यावत्तद्वृह्णण उत्सन्नं सु ह वा एतः सुर्वं कृत्स्नं प्रजापतिः सुर्वस्करोति य एवं विद्वान्तिसिकता निवृपति ॥३८॥

तुदाहुः कैतासामसंख्यातानां संख्येति द्वे इति ब्रूयाद् द्वे हि सिकते शुक्ला च कृष्णा चाथो समविंशति शतानीति ब्रूयादेतावन्ति हि संवत्सरस्याहोरात्राण्यथो द्वे द्वापञ्चाशे शते इत्येतावन्ति ह्येतस्य षष्ठ्यच्चस्याक्षराण्यथो पञ्चविंशतिरिति पञ्चविंशतां हि रेतस्ता एता यजुष्मत्य इष्टकास्ता आत्मनेवोपदधाति न पक्षपुच्छेष्वात्मन्ह्येव यजुष्मत्य इष्टका उपधीयन्ते न पक्षपुच्छेषु न सादयति नेद्रेतः प्रजातिः स्थापयानीति ॥३९॥

अथैना आप्यानवतीभ्यामभिमृशतीदमेवैतद्रेतः सिक्तमाप्याययति तुस्माद्योनौ रेतस्सिक्तमाप्यायते सौमीभ्यां प्राणो वै सोमः प्राणं तद्रेतसि दधाति तुस्माद्रेतस्सिक्तं प्राणमभि सम्भवति पूयेद्ध यद्वते प्राणात्सम्भवेदेषो हैवात्र सुदोहा: प्राणो वै सोमः प्राणस्सुदोहा आप्यायस्व सुमेतु ते विश्वतस्सोमवृष्यमिति रेतो वै वृष्यमाप्यायस्व सुमेतु ते सर्वतस्सोम रेत इत्येतद्वा वाजस्य संगथ इत्यन्नं वै वाजो भवान्नस्य संगथ इत्येतत्सु ते पयाःसि सुमु यन्तु वाजा इति रसो वै पयोऽन्नं वाजाः सु ते रसास्समु यन्त्वन्नानीत्येतत्सं वृष्यान्यभिमातिषाह इति सः रेताःसि पाप्मसुह इत्येतदाप्यायमानो अमृताय सोमेति प्रजात्यां तुदमृतं दधाति

तस्मात् जापतिरमृता दिविश्रवाः स्युत्तमानि धिष्वेति चन्द्रमा वा अस्य दिविश्रव उत्तमः स होनममुष्मिलोके श्रावयति द्वाभ्यामाप्याययति गायत्र्या च त्रिष्टुभा च तस्योक्तो बन्धुरथातः सम्पदेव चतस्रो लोगेष्टका उपदधाति षष्ठ्येन निवपति द्वाभ्यामाप्याययति तद् द्वादशा द्वादशा मासास्संवत्सरस्संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्वति । ४० ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

आप्यानवतीभ्यामभिमुश्य प्रत्येत्यातिथ्येन प्रचरत्यातिथ्येन प्रचर्य प्रवर्गर्योपसद्ध्यां प्रचरति प्रवर्गर्योपसद्ध्यां प्रचर्याथैतां चर्मणि चितिः समवशमयन्ति तद्यच्चर्मणि चर्म वै रूपः रूपाणामुपाप्त्यै लोमतो लोम वै रूपः रूपाणामुपाप्त्यै रोहिते रोहिते हि सर्वाणि रूपाणि सर्वेषां रूपाणामुपाप्त्या अनुनुहेऽग्निरेष यदनङ्गवानग्निरूपाणामुपाप्त्यै प्राचीनग्रीवे तद्धि देवत्रा तदग्रेण गार्हपत्यमन्तर्वेद्युत्तरलोम प्राचीनग्रीवमुपस्तृणाति तदेतां चितिः समवशमयन्ति ॥१ ॥

अथ प्रोक्षति तद्यत्प्रोक्षति शुद्धमेवैतन्मेध्यं करोत्याज्येन तद्धि शुद्धं मेध्यमथो अनभ्यारोहाय न हि किञ्चनान्यद्विराज्येन प्रोक्षन्ति तूष्णीमुनिरुक्तं वै तद्यतूष्णीः सर्वं वा अनिरुक्तः सर्वेणैवैतच्छुद्धं मेध्यं करोत्यथो अनभ्यारोहाय न हि किञ्चनान्यद्विस्तूष्णीं प्रोक्षन्ति ॥२ ॥

यद्वेव प्रोक्षति हविर्वा एतत्तदेतदभिघारयति यद्वै हविरभ्यकं^१ यदभिघारितं तज्जुष्टं तन्मेध्यमाज्येनाज्येन हि हविरभिघारयन्ति तूष्णीं तूष्णीः हि हविरभिघारयन्ति दर्भेस्ते हि शुद्धा मेध्या अग्नैरग्रः हि देवानाम् ॥३ ॥

तुदाहुर्युत्रथमामेव चितिं प्रोक्षति कथमस्यैष सुर्वोऽग्निः प्रोक्षितो भवति कथं चर्मणि प्रणीतः कथमश्व प्रणीत इति युदेवात्र सुर्वासां चितीनामिष्टकाः प्रोक्षत्येवुमुहास्यैष सुर्वोऽग्निः प्रोक्षितो भवत्येवं चर्मणि प्रणीत एवमश्वप्रणीत उद्यच्छन्त्येतां चितिम् । ४ ॥

अथाहाग्निभ्यः प्रहियमाणेभ्योऽनुब्रूहीत्येतद्वै देवानुपप्रैष्यत् एतं यज्ञं तःस्यमानात्रक्षांसि नाष्टा अजिधांसन् यक्षध्वे न यज्ञं तःस्यध्व इति तेभ्य एतानग्नीनेता इष्टका वृज्ञान्क्षुरपवीन्कृत्वा प्राहरःस्तैरेनानस्तृण्वत तान्सृत्वाभयेनाष्ट एतं यज्ञमतन्वत । ५ ॥

तद्वा एतत्क्रियते युदेवा अकुर्वन्निदं नु तानि रक्षांसि देवैरेवापहतानि यत्वेतत्करोति युदेवा अकुर्वःस्तत्करवाणीत्युथो युदेव रक्षो यः पाप्मा तेभ्य एतानग्नीनेता इष्टका वृज्ञान्क्षुरपवीन्कृत्वा प्रहरति तैरेनानस्तृणुते तान्सृत्वाभयेऽनाष्ट एतं यज्ञं तनुते तद्युदग्निभ्य इति बहवो ह्लृतेऽग्नयो युदेताश्वितयोऽथ युत्प्रहियमाणेभ्य इति प्रहि हरति । ६ ॥

तद्वैकेऽन्वाहुः पुरीष्यासो अग्नयः प्रावणेभिस्सजोषस इति प्रायणरूपं न तथा कुर्यादाग्रेयीरेव गायत्रीः कामवतीरनुब्रूयादा ते वत्सो मनोऽयमत्तुभ्यं ता अङ्गिरस्तुमाग्निः प्रियेषु धामस्वित्याग्ने योरन्वाहाग्निरूपाणामुपाप्त्यै कामवतीः कामानामुपाप्त्यै गायत्रीर्गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतः सिञ्चति तिस्त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतः सिञ्चति तास्सप्त सम्पद्यन्ते सह त्रिरनूकाभ्याः सप्तचितिकोऽग्निस्सप्तत्वसंवत्सरस्संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा

तु वत्तद्ववत्युपां श्वन्वाह रेतो वा अत्र यज्ञ उपांशु वै रेतस्सिच्यते पश्चादनुब्रूवन्नवेति
छन्दोभिरैवैतद्यज्ञं पश्चादभिरैक्षन्नेति । ७ ॥

अथाश्व शुक्लं पुरस्तान्नयन्त्येतद्वै देवा अविभयुर्यद्वै न इह रक्षांसि नाष्टा न हन्युरिति तु
एतं वज्रमपश्यन्नमुमेवादित्यमसौ वा आदित्य एषोऽश्वस्त एतेन वज्रेण पुरस्ताद्रक्षांसि नाष्टा
अपहत्याभयेनाष्टे स्वस्ति सुमाशनुवत तथैवैतद्यजमान एतेन वज्रेणपुरस्ताद्रक्षांसि
नाष्टा अपहत्याभयेनाष्टे स्वस्तिसुमश्वत आगच्छत्यग्नि^२ दक्षिणतः पुच्छस्य
चितिमुपनिदधत्युत्तरतोऽश्वमाक्रमयन्ति । ८ ॥

तु मुत्तरार्धेनाग्नेरन्तरेण परिश्रितः प्राञ्चं नयन्ति तत्प्राच्यै दिशः पाप्मानमपहन्ति तं दक्षिणा
तद्वक्षिणायै दिशः पाप्मानमपहन्ति तं प्रत्यञ्चं तत्प्रतीच्यै दिशः पाप्मानमपहन्ति तमुदञ्चं
तदुदीच्यै दिशः पाप्मानमपहन्ति सुर्वाभ्य एवैतद्विग्न्यो रक्षांसि नाष्टा अपहत्याथैनमुदञ्चं
प्राञ्चं प्रसृजति तु स्योक्तो बन्धुः । ९ ॥

तं प्रत्यञ्चं यन्तमेतां चितिमवघ्रापयत्यसौ वा आदित्य एषोऽश्व इमा उ सर्वाः प्रजा या इमा
इष्टकास्तद्यदवघ्रापयत्यसावेव तदादित्य इमाः प्रजा अभिजिग्रति तस्मादु हैतसुर्वोस्मीति
मन्यते प्रजापतेर्वर्येण तद्यत्प्रत्यञ्चं यन्तमवघ्रापयति प्रत्युद्द ह्यैवैष यन्निमा सर्वाः प्रजा
अभिजिग्रति । १० ॥

युद्धेवावघ्रापयत्यसौ वा आदित्य एषोऽश्व इम उ लोका एतास्वयमातृणास्तद्यदवघ्रा-
पयत्यसावेव तदादित्य इमाँलोकान्सुत्रे समावयते तद्यत्तसुत्रमुपरि तु स्य बन्धुः । ११ ॥

यद्वेवावप्राप्यत्यग्निर्देवेभ्य उदक्रामत्सोपः प्राविशत्ते देवाः प्रजापतिमब्रुवः स्त्वमिममन्विच्छ
स तुभ्यं स्वाय पित्र आविर्भविष्यतीति तमश्वः शुक्लो भूत्वान्वैच्छत्तुमद्वय उपोदासृतं
पुष्करपर्णे विवेद तमभ्यवेक्षां चक्रे स हैनमुदुवोष तस्मादश्वशुक्ल उदुष्टमुख इवाथो ह दुरक्षो^३
भावुकस्तुमु^४ वा ऋत्वेव हिंसित्वेव मेने तः होवाच वुरं ते ददामीति ॥१२॥

सहोवाच यस्त्वानेन रूपेणान्विच्छाद्विन्दादेव त्वा स इति स यो हैनमेतेन रूपेणान्विच्छति
विन्दति हैनं वित्वा हैवैनं चिनुते ॥१३॥

स शुक्लस्प्यात्तद्वेतस्य रूपं य एष तपति युदि शुक्लं न विन्देदप्यशुक्लः स्यादश्वस्त्वेव
स्यादद्यश्वं न विन्देदप्यनइवानेव स्यादग्रेयो वा अनइवानग्निर्हि सुर्वेषां पाप्मानमपहन्ता ॥१४॥

अथातोऽधिरोहणस्यैव तः हैके पुरस्तात्प्रत्यञ्चमधिरोहन्ति पश्चाद्वा प्राञ्चं न तथा कुर्यात्पशुरेष
यदग्निर्यो वै पशुं पुरस्तात्प्रत्यञ्चमधिरोहति विषाणाभ्यां तः हन्त्यथ यः पश्चात्प्राञ्चं पद्धत्यां
तमात्मनैवैनमारोहेद्यमु^५ वा आत्मवा पशुमारोहन्ति स पारयति स न हिनस्त्युतरतो यः हि कं
च पशुमारोहन्त्युतरत एवैनमारोहन्त्यारुह्याग्निमौत्तरवेदिकं कर्म कृत्वात्मन्नग्निं गृहीत आत्मन्नग्निं
गृहीत्वा सत्यं साम गायति पुष्करपर्णमुपदधाति तस्यातः ॥१५॥

अथैतः साये भूतेऽश्वं परिणयन्त्येतद्वै देवा अविभयुर्यद्वै न इममिह रक्षांसि नाष्टा न
हन्त्युरिति तस्मा एतं वृज्ञमभिगोसारमकुर्वन्नमुमेवादित्यमसौ वा आदित्य एषोऽश्वस्तुथैवास्मा
अयमेतं वृज्ञमभिगोसारं करोति ॥१६॥

३. दुरक्षो Ca, MD

४. भावुकन्तुम् TE

५. अग्निरु सुर्वेषां पाप्मानमपहन्ता MD, पाप्मानं Pa, H

६. आरोहेद्यं वा MD

तं वा उपास्तमयमादित्यस्य परिणयत्येष वा अस्य प्रत्यक्षं दिवा गोसु भवति रात्रिसाचयान्युवै
रक्षांसि रात्र्या एवास्मा एतं वज्रमभिगोसारं करोति सर्वतः परिणयति सर्वत एवास्मा एतं
वज्रमभिगोसारं करोति त्रिष्कृत्वः परिणयति त्रिवृतमेवास्मा एतं वज्रमभिगोसारं करोत्यथैनमुदञ्चं
प्राञ्चं प्रसृजति तस्योक्तो बन्धुरथ स पुनर्विपल्ययते तस्योपरि बन्धुः ॥१७॥ इति द्वितीयं
ब्राह्मणम् ॥

॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

आत्मनेग्निं गृह्णीते चेष्टनात्मनो वा एतमधिजनयति यादूशाद्वै जायते तादुङ्गेवु भवति स युदात्मनगृहीत्वाऽग्निं चिनुयान्मनुष्यादेव मनुष्यं जनयेन्मर्त्यान्मर्त्यमनपहतपाप्मनोऽनपहतपाप्मानम् युदात्मनग्निं गृहीत्वा चिनोति तुदग्नेरेवाध्यग्निं जनयत्यमृतादमृतमपहतपाप्मनोऽपहतपाप्मानम् ॥१॥

स गृह्णाति मयि गृह्णाम्यग्रे अग्निमिति तदात्मनेवाऽग्नेऽग्निं गृह्णीते रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्ययेति तुदु सर्वा आशिष आत्मनगृह्णीते मामु देवताः सचन्तामिति तुदु सर्वान्देवानात्मनगृह्णीते तद्यत्किञ्चात्मनोऽधि जनयिष्यन्भवतितस्वर्मात्मनगृह्णीते स वै तिष्ठनात्मनग्निं गृहीत्वानूपविश्य चिनोति पशुरेष यदग्निस्तस्मात्पशुस्तिष्ठनार्भं धित्वानूपविश्य विजायते ॥२॥

अथ सत्यः साम गायत्येतद्वै देवा अब्रुवन्तसत्यमस्य मुखं करवाम ते सत्यं भविष्याम सत्यं नोऽनुवत्स्यति सत्यो नः स कामो भविष्यति युक्तामा एतुत्करिष्यामह इति त एतुत्सत्यः साम पुरस्तादगायःस्तुदस्य सत्यं मुखमुकुर्वः स्ते^१ सत्यमभवन्तसत्यमेनानन्वर्तत सत्यं स कामोऽभवद्युक्तामा एतदुकुर्वत तथैवैतद्युजमानो युत्सत्यः साम पुरस्ताद्गायति तुदस्य सत्यं मुखं करोति स सत्यं भवति सत्यमेनमनुवर्तते सत्योऽस्य स कामो भवति युक्ताम एतुत्कुरुते ॥३॥

तद्यत्तसत्यमाप एव तदापो हि वै सत्यं तस्माद्येनापो यन्ति तस्तत्यस्य रूपमित्याहुरप् एव तुदस्य सर्वस्याग्रमकुर्वःस्तस्माद्यदैवापो यन्त्यथैदः सर्वं जायते यदिदं किञ्च ॥४॥

१. स्ते सत्यमेनानन्वर्तत V2, My

अथ पुष्करपर्णमुपदधाति योनिवैं पुष्करपर्णं योनिमेवैतदुपदधाति ॥५ ।

यद्वेव पुष्करपर्णमुपदधाति आपो वै पुष्करं तासामियं पर्णं यथा ह वा इदं पुष्करपर्णमप्वध्याहितमेवमियमप्वध्याहिता सेयं योनिरग्रेरियः ह्यग्निरस्यै हि सुर्वोऽग्निशीयत इमामेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां सत्यादुपदधातीमां तत्सत्ये प्रतिष्ठापयति तस्मादियः सत्ये प्रतिष्ठिता तस्माद्वियमेव सत्यमियः ह्यैवैषां लोकानामद्वातमाम् ॥६ ॥

अपां पृष्ठमसि योनिरग्रेरित्यपाः हीयं पृष्ठं योनिर्हीयमग्नेः समुद्रमभितः पिन्वमानमिति समुद्रो हीमामभितः पिन्वते वर्धमानो महाँ३ आच पुष्कर इति वर्धमानो महीयस्व पुष्कर इत्येतदिवो मात्रया वरिम्णा प्रथस्वेत्यनुविमार्घ्यसौ वा आदित्य एषोऽग्निर्नौ हैतुमन्यो दिवो वरिमा यन्तुमर्हति द्यौर्भूत्वैनं यच्छेत्येवैतदाह स्वराजोपदधाति स्वाराज्यः ह्यपाः सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥७ ॥

अथ रुक्ममुपदधात्यसौ वा आदित्य एष रुक्म एष हीमाः सर्वाः प्रजा अतिरोचते रोचो ह वै तः रुक्म इत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवा अमुमेवैतदादित्यमुपदधाति सहिरण्मयो भवति परिमण्डल एकविंशतिनिर्बाधस्तस्योक्तो बन्धुरधस्तान्निर्बाधमुपदधाति रशमयो वा एतस्य निर्बाधा अधस्तादु वा एतस्य रशमयः ॥८ ॥

तं पुष्करपर्ण उपदधाति योनिवैं पुष्करपर्णं योनावेवैनमेतत्प्रतिष्ठापयति ॥९ ॥

यद्वेव पुष्करपर्ण उपदधाति प्रतिष्ठा वै पुष्करपर्णमियं वै पुष्करपर्णमियमु वै प्रतिष्ठा यो वा अस्यामप्रतिष्ठितोऽपि दूरे सञ्चप्रतिष्ठित एव सरशिमभिर्वा एषोऽस्यां प्रतिष्ठितोऽस्यामेवैनमेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति ॥१० ॥

यद्वेव पुष्कारपर्ण उपदधाति इन्द्रो वृत्रः हत्वा नास्तृषीति मन्यमानोऽपः प्राविशत्ता अब्रवीद्विभेमि वै पुरं मे कुरुतेति स् योऽपां रस आसीत्तमूर्ध्वं समुदौहःस्तामस्मै पुरमकुर्वं स्तद्यदस्मै पुरमकुर्वंस्तस्मात्पुष्करं पुष्करं ह वै तत्पुष्करमित्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवास्तद्यत्पुष्करपर्ण उपदधाति युमेवास्मै तमापो रसं समुदोहन्यामस्मै पुरमकुर्वंस्तस्मिन्नेवैमेतत्प्रतिष्ठापयति ॥११॥

ब्रह्मज्ञानं प्रथमं पुरस्तादित्यसौ वाऽदित्यो ब्रह्माहरहः पुरस्ताज्ञायते वि सीमतुः सुरुचो वेन आवरिति मध्यं वै सीमेमे लोकाः सुरुचोऽसावादित्यो वेनो यद्वै प्रजिजनिषमाणोऽवेनत्तस्माद्वेनस्तानेषु सीमतो मध्यतो विवृण्वनुदेति स् बुध्या उपमा अस्य विष्टा इति दिशो वा अस्य बुध्या उपमा विष्टास्ता ह्येष उपवितिष्ठते सतश्च योनिमसतश्च विवरितीमे वै लोकाः सतश्च योनिरसतश्च यच्च हृस्ति यच्च न तदेभ्य एव लोकेभ्यो जायते त्रिष्टुभोपदधाति त्रैषुभो ह्येष सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥१२॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अथ पुरुषमुपदधाति स् प्रजापतिः सोऽग्निः स यजमानः स् हिरण्मयो भवति ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिरग्निरमृतः हिरण्यममृतमग्निः पुरुषो भवति पुरुषो हि प्रजापतिः ॥१॥

यद्वेव पुरुषमुपदधाति प्रजापतेर्विस्ताद्रम्या तनुर्मध्यत उदक्रामत्तस्यामेनमुक्रान्तायां देवा अजहुस्तं यत्र देवाः समस्कुर्वंस्तदस्मिन्नेताः रम्यां तनुं मध्यतो दधुस्तस्यामस्य देवा अरमन्त तद्यदस्यैतस्यां रम्यायां तन्वां देवा अरमन्त तस्माद्विरम्यः हि रम्यः ह वै तद्विरण्यमित्याचक्षते

परोक्ष परोक्षकामा हि देवास्तुथैवास्मिन्नयमेताः रस्यां तनुं मध्यतो दधाति तस्यामस्य देवा
रमयन्ते प्राणो वा अस्य सा रस्या तनूः प्राणमेवास्मिन्नेतं मध्यतो दधाति ॥२॥

तः रुक्म उपदधाति असौ वा आदित्य एष रुक्मोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषः स
एष तमेवैतदुपदधाति ॥३॥

उत्तानमुपदधात्येतद्वै देवा अब्रुवन्युदि वा इमावर्ज्ञा उपधास्यामः सर्वमेवेदं प्रधक्ष्यतो
यद्यु पराञ्चौ पराञ्चावेव तप्यतो यद्यु सम्यञ्चावन्तरैवैतज्योतिर्भविष्यत्यथो अन्योन्यः
हिंसिष्यत इति तेऽर्वाञ्चमन्यमुपादधुः पराञ्चमन्यः स एष रश्मिभिरर्वाङ्गतपति रुक्मः प्रणैरेष
ऊर्ध्वः पुरुषः प्राञ्चामुपदधाति प्राङ्ग्होऽग्निश्चीयते ॥४॥

हिरण्यगर्भः समवर्तताग्र इति हिरण्यगर्भो होष समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक
आसीदित्येष ह्यस्य सर्वस्य भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमामित्येष
वै दिवं च पृथिवीं च दाधार कस्मै देवाय हविषा विधेमेति प्रजापतिवैं कस्तुस्मै हविषा
विधेमेत्येतत् ॥५॥

द्रप्सश्च स्कन्द पृथिवीमनु द्यामित्यसौ वा आदित्यो द्रप्सः स दिवं च पृथिवीं च
स्कन्दतीत्यमूमितीमामिम च योनिमनु यश्च पूर्व इतीमुं च लोकममुं चेत्येतदुथो यच्चेदमेतर्हि
चीयते यच्चादः पूर्वमुचीयतेति समानं योनिमनुसञ्चरन्तमिति समानः होष एतं^१ योनिमनु
सञ्चरति द्रप्सं जुहोम्यनु सप्तहोत्रा इत्यसौ वा आदित्यो द्रप्सो दिशः सप्त होत्रा अमुं तदादित्यं

दिक्षु प्रतिष्ठापयति द्वाभ्यामुपदधाति द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुपदधाति त्रिष्टुभ्यां त्रैष्टुभो हृषे सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥६॥

अथ साम गायत्येतद्वै देवा एतं पुरुषमुपधाय तुमेतादृशामेवापश्यन्यथैतच्छुष्कं फलकम् ॥७॥

तेऽब्रुवन्नुपतजानीतयथास्मिन्पुरुषे वीर्यदधामेति तेऽब्रुवःश्वेतयध्वमिति चितिमिच्छते ति वाव तुदब्रुवःस्तदिच्छतयथास्मिन्पुरुषे वीर्यं दधामेति ॥८॥

ते चेतयमाना एतत्सामापश्यःस्तदगायःस्तदस्मिन् वीर्यमदधुस्तथैवास्मि-न्नयमेतदधाति पुरुषे गायति पुरुषे तद्वीर्यं दधाति चित्रे गायति सर्वाणि हि चित्राण्यग्निस्तमुपधाय न पुरस्तात्परीयान्नेन्मायुमग्निर्हिन्नसदिति ॥९॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ।

तृतीयं ब्राह्मणम्

अथ सर्पनामैरुपतिष्ठत इमे वै लोकाः सर्पस्ते हानेन सर्वेण सर्पन्ति यदिदं किञ्च सर्वेषामु हैष देवानामात्मा यदग्निस्ते देवा एतमात्मानमुपधायाबिभयुर्घौ न इमे लोका अनेनात्मना^१ न सर्पेयुरिति तु एतानि सर्पनामान्यपश्यःस्तैरुपातिष्ठन्त तैरस्मा इमाःलोकानस्थापयःस्तैरन-मयन्यदनमयःस्तस्मात्सर्पनामानि तथैवैतद्यजमानो यत्सर्पनामैरुपतिष्ठत इमानेवास्मा एतलोकान्तस्थापयतीमालोकान्नमयति तथो हास्यैत एतेनात्मना न सर्पन्ति ॥१॥

यद्वेव सर्पनामैरुपतिष्ठत इमे वै लोकाः सर्प यद्धि किञ्च सर्पत्येष्वेव तलोकेषु सर्पति तद्यत्सर्पनामैरुपतिष्ठते यैवैषु लोकेषु नाश्रयो व्यध्वरो या शिमिदा तदेवैतत्सर्वः शमयति ॥२॥

१. अनेन न सर्पेयुः VI, H

नमोऽस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीम् नु ये अन्तरिक्षे ये दिवि ते भ्यः सर्पेभ्यो नम इति ये एवैषु त्रिषु लोकेषु सर्पास्ते भ्य एतन्नमस्करोति ॥३॥

या इष्वो यातुधानानामिति यातुधानप्रेषिता हैके दशान्ति ये वा वनस्पतीं रनु ये वावटेषु शेरते ते भ्यः सर्पेभ्यो नम इति ये चैव वनस्पतिषु सर्पा ये चावटेषु शेरते ते भ्य एतन्नमस्करोति ॥४॥

ये वामी रोचने दिवो ये वा सूर्यस्य रशिम् षु येषामप्सु सुदस्कृतं ते भ्यः सर्पेभ्यो नम इति युत्र यत्रैते तदेवै भ्य एतन्नमस्करोति नमो नम इति यज्ञो वै नमो यज्ञो नैवैनानेतुं नमस्कारेण नमस्यति तु स्मादु हु नायज्ञियं ब्रूयान्नमस्त इति यथा हैनं ब्रूयाद्यज्ञस्त इति तादृक्तात् ॥५॥

त्रिभिरुपतिष्ठते त्रय इमे लोका अथो त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावित्यस्य मात्रा तावतैवास्मा एतदिमाँलोकान्तस्थापयत्यथो तावतैवैतदिदः सुर्वं शमयति तिष्ठन्नुपतिष्ठते तिष्ठन्तीव वा इमे लोका अथो तिष्ठन्वै वीर्यवत्तरः ॥६॥

अथैनमुपविश्याभिजुहोत्याज्येन पञ्चगृहीतेन तस्योक्तो बुभ्युः सर्वतः परिसुर्पं सुर्वभ्य एवैनमेतदिग्भ्योऽन्नेन प्रीणाति ॥७॥

यद्वैनमभिजुहोत्येतद्वै देवा एतमात्मानमुपधायाबिभयुर्यद्वै न इममिह रक्षाः सि नाष्टा न हन्तुरिति त एतान्नाक्षोद्धान् प्रतिसरानपश्यन् कृणष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीमिति राक्षोद्धावै प्रतिसरास्तु एतैः प्रतिसरैः सुर्वाभ्यो दिग्भ्यो रक्षाः सि नाष्टा अपहत्याभयेऽनाष्ट एतमात्मानः सुमस्कुर्वत तथैवैतद्युजमान एतैः प्रतिसरैः सुर्वाभ्यो दिग्भ्यो रक्षाः सि नाष्टा अपहत्याभयेऽनाष्ट एतमात्मानः सुस्कुरुते ॥८॥

आज्येन जुहोति वृज्रो वा आज्यं वज्रेणैवैतद्रक्षांसि नाष्टा अपहन्ति पञ्चगृहीतेन पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चत्वः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावैवैतद्रक्षांसि नाष्टा अपहन्त्याग्नेयीभिरग्निर्वै ज्योती रक्षोहाग्निनैवैतद्रक्षांसि नाष्टा अपहन्ति त्रिष्टुभिर्वज्रो वै त्रिष्टुवज्रेणैवैतद्रक्षांसि नाष्टा अपहन्ति सर्वतः परिसुर्पन्तसुर्वाभ्य एवैतद्विग्भ्यो रक्षांसि नाष्टा अपहन्ति पश्चादग्नेः प्राङ्मासीनोऽथोत्तरतो दक्षिणाथ पुरस्तात्प्रत्यइङ्ग जघनेन परीत्य दक्षिणत उदङ्गासीनस्तदक्षिणावृत्तद्विद्व देवत्राथानुपरीत्य पश्चात्प्राङ्मासीनस्तथो हास्यैतत्प्रागेव कुर्म कृत् भवति ॥९ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

अथ सुचा उपदधाति बाहू वै सुचौ बाहू एवास्मिन्नेतत्प्रतिदधाति ते यत्सुचौ भवतः सुचौ हि बाहू इदमेव कुच्छलमयं दण्डो द्वै भवतो द्वै हीमौ बाहू पाश्वर्त उपदधाति पार्श्वतो हीमौ बाहू ॥१ ॥

कार्ष्यमयीं दक्षिणत उपदधात्येतद्वै देवा अबिभयुर्यद्वैनो यज्ञं दक्षिणतो रक्षांसि नाष्टा न हन्युरिति त एत ऽरक्षोहृणं वनस्पतिमपश्यन्कार्ष्यं त एतेन वनस्पतिना दक्षिणतो रक्षांसि नाष्टा अपहत्याभयेऽनाष्ट एत यज्ञमतन्वत तथैवैतद्यजमान एतेन वनस्पतिना दक्षिणतो रक्षांसि नाष्टा अपहत्याभयेऽनाष्ट एत यज्ञं तनुत आज्येन पूर्णा भवति वृज्रो वा आज्यं वज्रेणैवैतदक्षिणतो रक्षांसि नाष्टा अपहन्ति ॥२ ॥

अथौदुम्बरीमुत्तरत उपदधात्यूर्वै रस उदुम्बर ऊर्जमेवास्मिन्नेतद्रुसं दधाति दधा पूर्णा भवति रसो वै दधि रसमेवास्मिन्नेतदधाति ॥३ ॥

युद्धेव सुचा उपदधाति प्रजापतेर्विस्सस्तस्याग्निस्तेज आदाय दक्षिणाकर्षत्सो-
ऽत्रोदरमद्युत्कृष्टोदरमत्तस्मात्कार्ष्यर्थोऽथास्येन्द्रं ओज आदायोदइङ्गुदक्रामत्सु-
उदुम्बरोऽभवत्तावब्रवीदुपमेतं प्रति म एतद्वत्तं येन मे युवमुदक्रमिष्टमिति ताभ्यां वै नौ सर्वमन्त्रं
प्रयच्छेति तौ वै मा बाहु भूत्वा प्रपद्येथामिति तथेति ताभ्यां वै सर्वमन्त्रं प्रायच्छत्तावेनं बाहु भूत्वा
प्रापद्येतां तस्माद्वाहुभ्यामेवान्नं क्रियते बाहुभ्यामद्यते बाहुभ्यां हि स सर्वमन्त्रं प्रायच्छत् । ४ ॥

स कार्ष्यर्यमयीं दक्षिणत उपदधात्यग्रेष्टा तेजसा सादयामीति यदेवास्य तदग्निस्तेज आदाय
दक्षिणाकर्षत्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्यग्निमूर्धा दिवः कुदित्येषु उ सोऽग्निर्गायत्र्या
गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुपदधाति घृतेन पूर्णं भवत्याग्रेयं वै घृतं
स्वेनैवैनमेतद्वागेन स्वेन रसेन प्रीणाति । ५ ॥

अथौदुम्बरीमुत्तरत उपदधातीन्द्रस्य त्वौजसा सादयामीति यदेवास्य तदिन्द्रं ओज
आदायोदइङ्गुदक्रामत्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेतैत्येषु उ स इन्द्रः सा
यदाग्ने यग्निकर्म ह्युथ युत्तिष्ठब्बैष्टुभोहीन्द्र ऐन्द्राग्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा
तावतैवैनमेतदुपदधातीन्द्राग्री वै सर्वे देवाः सर्वदेवत्योऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा
तावतैवैनमेतदुपदधाति दध्ना पूर्णं भवत्यैन्द्रं वै दृधि स्वेनैवैनमेतद्वागेन स्वेन रसेन प्रीणाति । ६ ॥

तावस्यैताविन्द्राग्री एव बाहु तावेन तेजसा च वीर्येण च सह प्रपद्येते स सम्पत्युः
पुरुषमाकाशय युत्राभ्याप्नोति तदालिख्यैने उपदधात्येषु हैतयोर्लोकः । ७ ॥

ते हैं के तिरश्च्या उपदधाति तिर्यञ्चां वा इमौ बाहु इति न तथा कुर्यात्प्राच्यावेवोपदध्यात्प्राङ्

ह्येषोऽग्निश्चीयते थो एवं वै बाहू वीर्यवत्तरौ ते नानोपदधाति नाना सादयति नाना सुददोहसुधिवदति
नाना हीमौ बाहू ॥८॥

तुदाहुन्तस्य पुरुषस्य बाहू कुर्यादेतौ वा अस्य बाहू ये एते सुचौ नेदतिरेच्यानीति स वै
कुर्यादेवेतौ वा अस्य बाहू अन्वेते सुचावथो एतौ पक्षावथो यान्येतस्मिन्नग्रौ रूपाण्युपधास्यन्भवति
यान्स्तोमान्यानि पृष्ठानि यानि छन्दाःस्येत्योरेव सा सःस्कृतिरेत्योर्वृद्धिस्तस्मादु कुर्यादेवैतस्य
पुरुषस्य बाहू ॥९॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

स्वयमातृण्णामुपदधातीयं वै स्वयमातृण्णेमामेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां पुरुषादुपदधात्यन्नं
वै स्वयमातृण्णेयं वै स्वयमातृण्णेयुम् वा अन्नमस्याः हि सुर्वमन्नं पच्यते ऽनन्तर्हितमेवास्मादेतदन्नं
दधात्युत्तरामुत्तरमेवास्मादेतदन्नं दधाति ॥१॥

यद्देव स्वयमातृण्णामुपदधाति प्राणो वै स्वयमातृण्णा प्राणोह्यैवैतत्स्वयमात्मन आतृन्ते
प्राणमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां पुरुषादुपदधाति प्राणो वै स्वयमातृण्णेयं वै स्वयमातृण्णेयुम्
वै प्राणो यद्धि किं च प्राणीयं तत्सर्वं बिभर्त्यनन्तर्हितमेवास्मादेतत्प्राणं दधात्युत्तरामुत्तर-
मेवास्मादेतत्प्राणं दधाति ॥२॥

यद्देव स्वयमातृण्णामुपदधाति प्रजापतिं विस्तुस्तं देवता आदाय व्युदक्रामः स्तासु
व्युक्त्रामन्तीषु प्रतिष्ठामभिपद्योपाविशत्स॑ यः स प्रजापतिर्व्यस्तः सतायमेव स योऽयमग्निर्चीयते ऽथ
या सा प्रतिष्ठैषा सा प्रथमा स्वयमातृण्णा तद्युदेतामत्रोपदधाति युदेवास्यैषात्मनस्तुदस्मिन्ने-
तत्प्रतिदधाति तस्मादेतामत्रोपदधाति ॥३॥

तां वै प्रजापतिनोपदधाति प्रजापतिर्ह्यैवैतत्स्वयमात्मनः प्रत्यधत्त ध्रुवासीति स्थिरासीत्येतदथो
प्रतिष्ठितासीति धरुणेति प्रतिष्ठा वै धरुणमास्तृता विश्वकर्मणेति प्रजापतिर्वै विश्वकर्मा
तेनास्तृतासीत्येतन्मा त्वा समुद्र उद्धधीन्मा सुपर्ण इति रुक्मो वै समुद्रः पुरुषः सुपर्णस्तौ
त्वामोद्धधिष्ठामित्येतद्व्युथमाना पृथिवीं दृश्यते युथैव युजुस्तथा बन्धुः ॥४॥

१. उपाविशन्स as alternate reading in TE

प्रजापतिष्ठा सादयत्विति प्रजापतिर्हीतं प्रथमां चितिमपश्यदपां पृष्ठे समुद्रस्येमन्त्रित्यपाः हीयं पृष्ठः समुद्रस्य हीयमेमा व्यचस्वतीं प्रथस्वतीमिति व्यचस्वती च हीयं प्रथस्वती च प्रथस्व पृथिव्यसीति प्रथस्व पृथिवी चासीत्येतद्भूरसीति भूर्हीयं भूमिरसीति भूमिर्हीयमदितिरसीतीयं वा अदितिरियः हीदः सुर्वं दृदते विश्वधाया इत्यस्याः हीदः सुर्वं हितं विश्वस्य भुवनस्य धर्त्रीति सुर्वस्य भुवनस्य धर्त्रीत्येतत्पृथिवीं यच्छ पृथिवीं दृश्हं पृथिवीं मा हिःसीरित्यात्मानं यच्छात्मानं दृश्हात्मानं मा हिःसीरित्येतद्विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायोदानायेति प्राणो वै स्वयमातृणा सुर्वस्मा उ वा एतस्मै प्राणः प्रतिष्ठायै चरित्रायेतीमेवै लोकाः स्वयमातृणा इम् उ लोकाः प्रतिष्ठा चरित्रमग्निष्ठाभिपात्वित्यग्निष्ठाभिगोपायत्वित्येतन्महा स्वस्त्येति महत्या स्वस्त्येत्येतच्छर्दिषा शन्तमेनेति यच्छर्दिः शन्तमं तेनेत्येतत्सादयित्वा सुददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुरथ साम गायति तस्योपरि बन्धुः ॥५॥

तदाहुः कथमेष पुरुषः स्वयमातृण्णयानभिनिहितो भवतीत्यन्नं वै स्वयमातृणा प्राणः^३ स्वयमातृणानभिनिहितो वै पुरुषोऽन्नेन च प्राणेन च ॥६॥

अथ दूर्वेष्टकामुपदधाति पश्वो वै दूर्वेष्टका पशुनेवैतदुपदधाति तद्यैरदोऽग्निरनन्तर्हितैः पशुभिरुपैत्त एते तानेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हिताः स्वयमातृणाया उपदधातीयं वै स्वयमातृणानन्तर्हिताःस्तुदस्यै पशुन्दधात्युत्तरामुत्तराःस्तुदस्यै पशुन्दधाति ॥७॥

यद्वेव दूर्वेष्टकामुपदधाति प्रजापतेर्विस्तस्तस्य यानि लोमान्यशीयन्तः ता इमा अोषधयोऽभवन्नथास्मात्प्राणो मध्यत उदक्रामत्तस्मिन्नुक्रान्तेऽपद्यत् सोऽब्रवीदयं वाव मा

२. इमा उ TE, H

३. प्राणः: as alternate reading in TE

४. अशीर्यन्त V2

धूर्वीदिति यद्ब्रवीदधूर्वीन्मेति तु स्माद्गुर्वा धूर्वा ह वै तां दूर्वेत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवास्तदेतत्क्षत्रं प्राणो ह्येष रसो लोमान्यन्या ओषधय एतामुपदधत्सर्वा ओषधीरुपदधाति तं यत्र देवाः समस्कुर्वः स्तदस्मिन्नेतं प्राणः रसं मध्यतोऽदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतदधाति तामनन्तर्हिताः स्वयमातृणायाऽपदधातीयं वै स्वयमातृणानन्तर्हितास्तदस्या ओषधीर्दधात्युत्तरामुत्तरास्तदस्या ओषधीर्दधाति सा स्यात्समूला सुग्रा कृत्स्नतायै यथा स्वयमातृणायामुपहिता भूमिं प्राप्नुयादेवमुपदध्यादस्याः ह्यैवैता जायन्त इमामनु प्ररोहन्ति ॥८॥

काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती पुरुषः परुषस्परीति काण्डात्काण्डाद्येषा पर्वणः पर्वणः प्ररोहत्येवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन चेति यथैव यजुस्तथा बृन्धुर्या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसीति शतेन ह्येषा प्रतनोति सहस्रेण विरोहति तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा वयमिति यथैव यजुस्तथा बृन्धुद्वृभ्यामुपदधाति तस्योक्तो बृन्धुः सादयित्वा सुददोहसाधिवदति तस्योक्तो बृन्धुः ॥९॥

अथ द्वियजुषमुपदधातीन्द्राग्री अकामयेताः स्वर्गं लोकमियावेति तावेतामिष्टकामपश्यतां द्वियजुषमिमामेव तामुपादधातां तामुपधायास्यै प्रतिष्ठायै स्वर्गं लोकमैतां तथैवैतद्यजमानो यदिद्वियजुषमुपदधाति येन रूपेण यत्कर्म कृत्वेन्द्राग्री स्वर्गं लोकमैतां तेन रूपेण तत्कर्म कृत्वा स्वर्गं लोकमयानीति सा यदिद्वियजुर्नाम द्वे ह्येतां देवते अपश्यतां यद्वेव द्वियजुषमुपदधाति यजमानो वै द्वियजुः ॥१०॥

तदाहुर्यदसावेव यजमानो योऽसौ हिरण्मयः पुरुषोऽथ कतमदस्येदः रूपमिति दैवो वा अस्य स आत्मा मानुषोऽयं तद्यत्स हिरण्मयो भवत्यमृतं वा अस्य तद्रूपं देवरूपममृतः

हि॒रण्यमूथं यु॒दियुं मृदः कृता भ॒वति मानुषः ह्यस्येदः रूपः स यदमूमेवोपदध्यात्रेमामपशि॒ष्यात्
क्षिप्रे हास्मालोकाद्यजमानः प्रेयादथ यु॒दिमामपशि॒ष्यनष्टि यदेवास्येदः मानुषः रूपं तदस्यैतदपशि॒ष्यनष्टि
तथो हानेनात्मना सर्वमायुरेति स यन्नानूपदध्यात्र हैतं दैवमात्मानमनुप्रजानीयादथ युदनूपदधाति
तथो हैतं दैवमात्मानमनुप्रजानाति तामनन्तर्हितं दूर्वेष्टकाया उपदधाति पश्वो वै दूर्वेष्टका
यजमानं तत्पशुषु प्रतिष्ठापयति ॥११ ॥

तुदाहुः कथमस्यैतावात्मानौ प्राणेन सन्तातव्यवच्छिन्नौ भवत इति प्राणो वै स्वयमातृणा
प्राणो दूर्वेष्टका यजमानो द्वियजुः स यदनन्तर्हिताः स्वयमातृणायै दूर्वेष्टकामुपदधाति
प्राणेनैवैतत्प्राण सन्तनोति संदधात्यथ यदनन्तर्हितं दूर्वेष्टकायै द्वियजुषमुपदधाति प्राणो वै
दूर्वेष्टका यजमानो द्वियजुरेवमु हास्यैतावात्मानौ प्राणेन सन्तातव्यवच्छिन्नौ भवतः ॥१२ ॥

यास्ते अग्रे सूर्ये रुचो या वो देवाः सूर्ये रुच इति रुचः रुचमित्यमृतत्वं वै रुगमृतत्वमेवा-
स्मिन्नेतदधाति द्वाभ्यामुपदधाति तस्योक्तो बन्धुरथो द्वयः ह्येवैतद्रूपं मृच्चापश्च सादयित्वा
सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥१३ ॥

अथ रेतः सिचा उपदधातीमौ वै लोकौ रेतः सिचाविमौ ह्येव लोकौ रेतः सिञ्चत इतो
वा अयमूर्ध्वं रेतः सिञ्चति धूमः सामुत्र वृष्टिर्भवति तामसावमुतो वृष्टिं तदिमा अन्तरेण प्रजाः
प्रजायन्ते तस्मादिमौ लोकौ रेतः सिचौ विराङ्ग्योतिरधारयदित्ययं वै लोको विराट् स इममग्निं
ज्योतिर्धारयति स्वराङ्ग्योतिरधारयदित्यसौ वै लोकः स्वराट् सोऽमुमादित्य ज्योतिर्धारयति

विराट् च हेमौ लोकौ स्वराट् च तावेतज्योतिर्धारयति नानोपदधाति नाना हीमौ लोकौ सकृत् सादयति समानं तत्करोति तस्मादु हानयोलोक्योरन्तः समायन्ति ॥१४॥

यद्वेव रेतः सिचा उपदधात्याण्डौ वै रेतः सिचौ यस्य ह्याण्डौ भवतः स एव रेतः सिच्छति विराइज्योतिरधारयत्स्वराइज्योतिरधारयदिति विराट्चेमावाण्डौ स्वराट्च तावेतज्योतिर्धारयतो रेत एव प्रजातिमेव नानोपदधाति नाना हीमावाण्डौ सकृत्सादयति समानं तत्करोति तस्मात्समानं सम्बन्धनौ तेऽनन्तर्हिते द्वियजुष उपदधाति यजमानो वै द्वियजुरनन्तर्हितौ तद्यजमानादाण्डौ दधाति ॥१५॥

अथ विश्वज्योतिषमुपदधाति अग्निर्वै प्रथमा विश्वज्योतिरग्निर्वास्मिन्नोके विश्वं ज्योतिरग्निमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हिताः रेतः सिग्भ्यामुपदधातीमौ वै लोकौ रेतः सिचावनन्तर्हितं तदाभ्यां लोकाभ्यामग्निं दधात्यन्तरेवोपदधात्यन्तरेव हीमौ लोकावग्निः ॥१६॥

यद्वेव विश्वज्योतिषमुपदधाति प्रजा वै विश्वज्योतिः प्रजा ह्येव विश्वं ज्योतिः प्रजननमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हिताः रेतः सिग्भ्यामुपदधात्याण्डौ वै रेतः सिचावनन्तर्हितं तदाण्डाभ्यां प्रजातिं दधात्यन्तरेवोपदधात्यन्तरेव ह्याण्डौ प्रजाः प्रजायन्ते ॥१७॥

प्रजापतिष्ठा सादयत्विति प्रजापतिर्हीतां प्रथमां चित्तिमपश्यत्पृष्ठे पृथिव्या ज्योतिष्मतीमिति पृष्ठे ह्ययं पृथिव्यै ज्योतिष्मानग्निर्विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायेति प्राणो वै विश्वज्योतिः सर्वस्मा उवा एतस्मै प्राणो विश्वं ज्योतिर्यच्छेति सर्वं ज्योतिर्यच्छेत्येतदग्निष्ठेऽधिपतिरित्यग्निमेवास्या अधिपतिं करोति सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥१८॥

अथर्तव्ये उपदधाति ऋतुव एते यदृतव्ये ऋतुनेवैतदुपदधाति मधुश्च माधवश्च वासन्तिका ऋतु इति नामनी एनयोरेते नामभ्यामेवैने एतदुपदधाति द्वे इष्टके भवतो द्वौ हि मासावृतुः सकृत्सादयत्येकं तदृतुं करोति ॥१९॥

तद्यदेते अत्रोपदधाति संवत्सर एषोऽग्निरिम उ लोकाः संवत्सरस्तस्यायमेव लोकः प्रथमा चितिरयमस्य लोको वसन्त ऋतुस्तद्यदेते अत्रोपदधाति यदेवास्यैते आत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते अत्रोपदधाति ॥२०॥

यद्वैतेऽत्रोपदधाति प्रजापतिरेषोऽग्निः संवत्सर उ प्रजापतिस्तस्य प्रतिष्ठैव प्रथमा चितिः प्रतिष्ठोऽस्य वसन्त ऋतुस्तद्यदेतेऽत्रोपदधाति यदेवास्यैते आत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेतेऽत्रोपदधाति ते अनन्तर्हिते विश्वज्योतिष उपदधाति प्रजा वै विश्वज्योतिरनन्तर्हितास्तत्प्रजा ऋतुभ्यो दधाति तस्मात्प्रजा ऋतुनेवानुप्रजायन्त ऋतुभिर्हीवं गुर्भेऽनन्तं सम्पूर्णन्त्यतुभिर्जातम् ॥२१॥

अथाषाङ्कामुपदधातीयं वा अषाङ्कहेमामेवैतदुपदधाति तां पूर्वार्ध उपदधाति प्रथमाहीयमसृज्यत सा यदषाङ्कहा नाम देवाश्वासुराश्वोभ्ये प्राजापत्या अस्पर्धन्त ते देवा एतामिष्टकामपश्यशाषाङ्कहामिमामेव तामुपादधत तामुपधायासुरान्तसपत्नान् भ्रातृव्यानस्मात्सुर्वस्मादसहन्त यदुसहन्त तस्मादुषाङ्कहा तथैवैतद्यजमान एतामुपधाय द्विषुन्तं भ्रातृव्यमस्मात्सुर्वस्मात्सहते ॥२२॥

यद्वेवाषाङ्कहामुपदधाति वाग्वा अषाङ्कहा वाचैव तद्वेवा असुरान्तसपत्नान्भ्रातृव्यानस्मात्सुर्वस्मादसहन्त तथैवैतद्यजमानो वाचैव द्विषुन्तं भ्रातृव्यमस्मा- त्सुर्वस्मात्सहते वाचमेव तद्वेवा उपादधत तथैवैतद्यजमानो वाचमेवोपधते ॥२३॥

सेयं वामभूत्प्राणा वै वामं यद्धि किं च प्राणीयं तत्सुर्वं बिभर्ति तेनेयं वामभृद्वाग्घृत्वेव
वामभूत्प्राणा वै वामं वाचि वै प्राणेभ्योऽन्नं धीयते तस्माद्वाग्वामभृत् एते सर्वे प्राणा यद्वाक्ष्या
तां पूर्वार्धं उपदधाति पुरस्तात्तत्प्राणान्दधाति तस्मादिमे पुरस्तात्प्राणास्तान्नान्यया यजुष्मत्येष्टक्या
पुरस्तात्प्रत्युपदध्यादेतस्यां चितौ नेत्रप्राणानपिदधानीति यद्वपस्याः पञ्चपुरस्तादुपदधात्यन्नं वा
आपो न पिहिता उ वा अन्नेन प्राणास्तामनन्तर्हितामृतव्याभ्यामुपदधात्यृतुषु तद्वाचं प्रतिष्ठापयति
सेयं वाग्गृतुषु प्रतिष्ठिता वदति ॥२४।

तदाहुर्यत्प्रजा विश्वज्योतिर्वार्गाल्हाथ कस्मादन्तरेण्टव्ये उपदधातीति संवत्सरो वा
ऋतव्ये संवत्सरेण तत्प्रजाभ्यो वाचमन्तर्दधाति तस्मात्संवत्सरवेलायां प्रजा वाचं प्रवदन्त्यषाल्हासि
सहमानेत्यसहन्त होतया देवा असुरान्त्सहस्रारातीः सहस्व पृतनायत इति यथैव यजुस्तथा
बन्धुः सहस्रवीर्यासि सा मा जिन्वेति सर्वं वै सहस्रः सर्ववीर्यासि सा मा जिन्वेत्येतत्सादयित्वा
सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥२५॥

तदाहुः कस्मादभि स्वयमातृण्णामन्या इष्टका उपधीयन्ते प्राच्य एतां इति द्वौ वै योनी इति
ब्रूयादेवयोनिरन्यो मनुष्ययोनिरन्यः प्राचीनप्रजनना वै देवाः प्रतीचीनप्रजनना मनुष्यास्तद्युदेताः
प्राचीरुपदधाति देवयोनेरेव तद्युजमानं प्रजनयति ॥२६॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

कूर्ममुपदधाति रसो वै कूर्मो रसमेवैतदुपदधाति यो वै स एषां लोकानामप्युप्रविद्वानां
पुराङ्गसोऽत्यक्षरत्स एष कूर्मस्तमेवैतदुपदधाति यावानु वै रसस्तावानात्मा स एष इम एव

६. प्राच्यइति My, H

१. प्रविद्रातां TE

लोकास्तस्य यदुधरं कपालमयः स लोकस्तत्रूतिष्ठितमिव भवति प्रतिष्ठित इव ह्यायं लोकोऽथ यदुत्तरः सा द्यौस्तद्व्युवगृहीतान्तमिव भवति व्युवगृहीतान्तेव हि द्यौरथ यदन्तरा तदन्तरिक्षः स एष इम् एव लोका इमानैवैतलोकानुपदधाति ॥१॥

तमभ्यनक्ति दध्ना मधुना घृतेन दधि हैवास्य लोकस्य रूपं घृतमन्तरिक्षस्य मध्वमुष्य स्वेनैवैनमेतद्वृपेण समर्थयत्यथो दधि हैवास्य लोकस्य रसो घृतमन्तरिक्षस्य मध्वमुष्य स्वेनैवैनमेतद्वृसेन समर्थयति ॥२॥

मधु वाता ऋतायत इति यां वै देवतामुग्भ्यनूका यां यजुः सैव देवता सकर्सो देवता तद्युजुस्तद्वैतम्भवेवैष त्रिचो रसो वै मधु रसमेवास्मिन्नेतद्वृपदधाति गायत्रीभिस्तसुभिस्तस्योक्तो बन्धुः ॥३॥

स युक्त्कूर्मो नामैतद्वै रूपं कृत्वा प्रजापतिः प्रजा असृजत यदसृजताकरोत्तद्वृकरोत्तस्मात्कूर्मः करयो वै कूर्मस्तस्मादाहुः सर्वाः प्रजाः काशयप्य इति स य स कूर्मोऽसौ स आदित्योऽमुमेवैतदादित्यमुपदधाति तं पुरस्तात्प्रत्युच्चमुपदधात्यमुपदधाति तदादित्यं पुरस्तात्प्रत्युच्चं दधाति तस्मादसावादित्यः पुरस्तात्प्रत्युद्ध धीयते दक्षिणतोऽषाढ्वायै वृषा वै कूर्मो योषाषाढ्वायै दक्षिणतो वै वृषा योषामुपशेतेऽरलिमात्रेऽरलिमात्राद्वै वृषा योषामुपशेते सैषा सर्वासामिष्टकानां महिषी यदुषाढ्वहैतस्यै दक्षिणतः सन्तसर्वासामिष्टकानां दक्षिणतो भवति ॥४॥

यद्वेव कूर्ममुपदधाति प्राणो वै कूर्मः प्राणो हीमाः सर्वाः प्रजाः करोति प्राणमेवैतद्वृपदधाति तं पुरस्तात्प्रत्युच्चमुपदधाति पुरस्तात्प्रत्युच्च प्राणं दधाति तस्मात्पुरस्तात्प्रत्युद्ग्राणो धीयते पुरुषमभ्यावृत्तं युजमाने तत्प्राणं दधाति दक्षिणतोऽषाढ्वायै प्राणो वै कूर्मो वाग्षाढ्वायै प्राणो वै वाचो वृषा प्राणो मिथुनम् ॥५॥

अपां गम्भन्त्सीदेत्येतद्धापां गम्भिष्ठं युत्रैष एतत्तुपति मा त्वा सूर्योऽभिताप्सीन्माग्निर्वैश्वानर
इति मैव त्वा सूर्यो हि सीन्मो अग्निर्वैश्वानर इत्येतदुच्छिन्नपत्राः प्रजा अनुवीक्षस्वेतीमा वै
सर्वाः प्रजा या इमा इष्टकास्ता अरिष्टा अनार्ता अनुवीक्षस्वेत्येतदुनु त्वा दिव्या वृष्टिः सचतामिति
यथैवैनं दिव्या वृष्टिरनुसुचेतैवमेतदाह ॥६ ॥

अथैनमेजयति त्रीन्त्समुद्रान्त्सुमसृपत्स्वर्गानितीमे वै त्रयः समुद्रास्स्वर्गलोकास्तानेष कूर्मो
भूत्वानुसंसर्पापां पतिर्वृषभ इष्टकानामित्यपाः ह्येष पतिर्वृषभ इष्टकानां पुरीषं वस्मनः
सुकृतस्य लोक इति पशुवो वै पुरीषं पशून्वसानः सुकृतस्य लोक इत्येतत्तत्र गच्छ यत्र पूर्वे परेता
इति तत्र गच्छ यत्रैतेन पूर्वे कर्मणेयुरित्येतन्मही द्यौः पृथिवी च न इति महती द्यौः पृथिवी च
न इत्येतदिम् यज्ञं मिमिक्षतामितीम् यज्ञमवतामित्येतत्पिपृतां नो भूरीमभिरिति बिभृतां नो
भूरीमभिरित्येतदद्यावापृथिव्ययोत्तमयोपदधाति द्यावापृथिव्यो हि कूर्मः ॥७ ॥

त्रिभिरुपदधाति त्रय इमे लोका अथो त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा
तावतैवैनमेतदुपदधाति त्रिभिरभ्यनक्ति तत्पटतस्योक्तो बन्धुरवका अधस्ताद्ववन्त्यवका
उपरिष्टादापो वा अवका अपामैवैनमेतन्मध्यतो दधाति सादयित्वा सुददोहसाधिवदति
तस्योक्तो बन्धुः ॥८ ॥

अथोलूखक्तमुसले उपदधाति विष्णुरकामयतान्नादः स्यामिति सु एते इष्टके
अपश्यदुलूखलमुसले ते उपाधत्त ते उपधायान्नादोऽभवत्तथैवैतद्यजमानो यदुलूखक्तमुसले
उपदधाति येन रूपेण यत्कर्म कृत्वा विष्णुरन्नादोऽभवत्तेन रूपेण तत्कर्म कृत्वान्नादोऽसानीति

तुदेतत्सुर्वमुनं युदुलूखत्कमुसले उलूखलमुसलाभ्याः ह्येवानं क्रियत उलूखल-
मुसलाभ्यामद्यते ॥११॥

ते रेतः सिचोर्वेलयोपदधाति पृष्ठयो वै रेतः सिचौ मध्यमु पृष्ठयो मध्यत् एवास्मिन्नेतदन्नं
दधात्युत्तरे उत्तरमेवास्मादेतदन्नं दधात्यरतिमात्रेऽरति-मात्राद्व्यन्नमद्यते ॥१०॥

प्रादेशमात्रे भवतः प्रादेशमात्रो वै गुर्भो विष्णुरन्नमेतदात्मसम्मितमेवास्मिन्नेतदन्नं दधात्ति
युदुवा आत्मसम्मितमन्नं तदवति तन्न हिनस्ति यद्द्वयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति ॥११॥

ओदुम्बरे भवत ऊर्वे रस उदुम्बर ऊर्जमेवास्मिन्नेतद्रसं दधात्यथो सर्व एते वनस्पतयो
युदुदुम्बर एते उपदधत्सुर्वान्वनस्पतीनुपदधाति रेतः सिचोर्वेळयेमे वै रेतः
सिचावनयोस्तद्वनस्पतीन्दधाति तस्मादनयोर्वनस्पतयरचतुः स्तकि भवति चतस्रो वै दिशः
सुर्वासु तदिक्षु वनस्पतीन्दधाति तस्मात्सुर्वासु दिक्षु वनस्पतयो मध्ये सुंगृहीतं
भवत्युलूखलरूपतायै ॥१२॥

युद्वे वोलूखलमुसले उपदधाति प्रजापतेर्विस्त्रस्तात्प्राणो मध्यत
उदचिक्रमिषत्तमन्नेनागृह्णात्तस्मात्प्राणोऽन्नेन गृहीतो योह्येवान्नमत्ति स प्राणिति प्राणे
गृहीतेऽस्मादन्नमुदचिक्रमिषत्तप्राणेनागृह्णात्तस्मात्प्राणेनान्नं गृहीतं योह्येव प्राणिति
सोऽन्नमत्येतयोरुभयोर्गृहीतयोरस्मादूर्गुदचिक्रमिषत्तमेताभ्यामुभाभ्यामगृह्णात्तस्मादे-
ताभ्यामुभाभ्यामुर्गृहीता योह्येवान्नमत्ति स प्राणिति तमूर्जयत्यूर्जि गृहीतायामस्मादेते उभे

उदचिक्रमिषतां ते ऊर्जा गृह्णात् स्मादेते उभे ऊर्जा गृहीते युः ह्योर्जयति स प्राणिति सोऽन्नमति तान्येतान्यन्योऽन्येन गृहीतानि तान्यन्योऽन्येन गृहीत्वात्मन्नापादयत तदेतदन्नं प्रपद्यमानः सर्वे देवा अनुप्रापद्यन्तान्नजीवन् हीदः सर्वम् ॥१३॥

तदेष शलोकोऽभ्युक्तस्तद्वै स प्राणोऽभवदिति तद्विस्त्रिति स प्राणोऽभवन्महाभूत्वा प्रजापतिरिति महान्हि स तदभवद्यदेनमेते देवाः प्रापद्यन्त भुजो भुजिष्यावित्वेति प्राणो वै भुजोऽन्नं भुजिष्या एतत्सर्वं वित्वेत्येतद्यत्प्राणान्प्राणयत्पुरीत्यात्मा वै पूर्यद्वै प्राणान्प्राणयत्स्मात्प्राणा देवा अथ यत्प्रजापतिः प्राणयत्स्मादु प्रजापतिः प्राणो यो वै स प्राण एषा सा गायत्र्यथ यत्तदन्नमेष स विष्णुर्देवताथ या सर्वेष स उदुम्बरः ॥१४॥

सोऽब्रवीदयं वाव मा सर्वस्मात्पाप्न उदभार्षीदिति यद्ब्रवीदुदभार्षीन्मेति तस्मादुम्भर उदुम्भरो ह वै तमुदुम्बर इत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवा उरु मेऽकरदिति तस्मादुरुकरमुरुकरः ह वै तदुलूखलमित्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवाः सैषा सर्वेषां प्राणानां योनिर्युदुलूखलः शिरो वै प्राणानां योनिस्तत्प्रादेशमात्रं भवति प्रादेशमात्रमिव हि शिरश्चतुःस्त्रक्ति भवति चतुःस्त्रक्तीव हि शिरो मध्ये संगृहीतं भवति मध्ये संगृहीतमिव हि शिरस्तं यत्र देवाः समस्कुर्वस्तदस्मिन्नेतत्सर्वं मध्यतो दधुः प्राणमन्नमूर्जं तथैवास्मिन्नयमेतद्धाति रेतः सिंचोर्वलया पृष्ठयो वै रेतःसिंचौ मध्यमु पृष्ठयो मध्यत् एवास्मिन्नेतत्सर्वं दधाति ॥१५॥

विष्णोः कर्माणि पश्यतेति वीर्यं वै कर्म विष्णोर्वीर्याणि पश्यतेतद्युतो व्रतानि पस्पश इत्यन्नं वै व्रतं यतोऽन्नं स्पाशायां चक्र इत्येतदिन्द्रस्य युज्यः सखेतीन्द्रस्य ह्येष युज्यः सखा

द्विदेवत्योपदधाति द्वे ह्युलूखलमुसले सकृत्सादयति समानं तुल्करोति समानः ह्येतदुन्नमेव सादयित्वा सुददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥१६॥

अथोखामुपदधाति योनिर्वा उखा योनिमेवैतदुपदधाति तामुलूखल उपदधात्यन्तरिक्षं वा उलूखलं यद्वै किं चास्यामूर्ध्वमन्तरिक्षमेव तन्मध्यं वा अन्तरिक्षं मध्यतस्तद्योनिं दधाति तुस्मात्सुवेषां भूतानां मध्यतो योनिरपि वनस्पतीनाम् ॥१७॥

यद्वैवोखामुपदधाति यो वै स प्रजापतिर्व्यस्तैषा सोखेमे वै लोका उखेमे लोकाः प्रजापतिस्तामुलूखल उपदधाति तुदेनमेतस्मिन्त्सुर्वस्मिन्निरिष्टापयति प्राणेऽन्नं ऊर्ज्यथो एतुस्मादेवैनमेतत्सुर्वस्मादनन्तर्हितं दधात्यथोपशयां पिष्ठा लोकभाजमुखां कृत्वा पुरस्तादुखाया उपनिवपत्येषु हैतस्यै लोकस्तथो हास्यैषानन्तर्हिता भवति ॥१८॥

तुदाहुः कथमस्यैषा पक्वा शृतोपहिता भवतीति यदेव युजुष्कृता तेनाथो यद्वै किञ्चैत्तमग्निं वैश्वानरमुपनिगच्छति तुत एव तत्पक्वः शृतमुपहितं भवति ॥१९॥

ध्रुवासि धरुणेति तस्योक्तो बन्धुरितो जज्ञे प्रथममेभ्यो योनिभ्यो अधिजातवेदा इत्येतेभ्यो हि योनिभ्यः प्रथमं जातवेदा अजायत स गायत्र्या त्रिष्टुभानुष्टुभा च देवेभ्यो हव्यं वहतु प्रजानन्नित्येतैर्वा एष छन्दोभिर्देवेभ्यो हव्यं वहति प्रजानन्निषेऽराये रमस्वं सहसे द्युम्नं ऊर्जे अपत्यायेत्येतस्मै सुर्वस्मै रमस्वेत्येतत्सप्तमाळसि स्वराळसीति सप्राट् च ह्येषु स्वराट् च

सारस्वतौ त्वोत्सौ प्रावतामिति मनो वै सरस्वान्वाक्सुरस्वत्येत् सारस्वता उत्सौ तौ त्वा प्रावतामित्येतद्वाभ्यामुपदधाति तस्योक्तो बन्धुः ॥२०॥

अथैनामभिजुहोत्येतद्वा अस्यामेतत्पूर्वं रेतः सिंकं भवति सिकतास्तदेतदभिकरोति तस्माद्योनौ रेतस्सिंकमभिक्रियत आज्येन जुहोति स्तुवेण स्वाहाकारेण द्वाभ्यामाग्रेयीभ्यां गायत्रीभ्यां तस्योक्तो बन्धुरग्ने युक्ष्वा हि ये तव युक्ष्वा हि देवहूतमानिति युक्तवतीभ्यामिदमेवैतद्योनौ रेतो युनक्ति तस्माद्योनौ रेतो युक्तं न निष्पद्यते ॥२१॥

स युदि संवत्सरभृतः स्यादथाभिजुहुयात्सर्वं वै तद्युत्संवत्सरभृतः सर्वं तद्युदभिजुहोत्यथ यद्युसंवत्सरभृतः स्यादुपैव तिष्ठेता सर्वं वै तद्युदसंवत्सरभृतोऽसर्वं तद्युदुपतिष्ठते भित्वेव जुहुयात् ॥२२॥

पशुरेष युदग्निः सोऽत्रैव सर्वः कृत्स्नः सुःस्कृतस्तस्यावाङ् प्राणः स्वयमातृणा श्रोणी द्वियजुः पृष्ठयो रेतस्सिंचौ कीकसा विश्वज्योतिः कुदमृतव्ये ग्रीवा अषाळ्वा शिरः कूर्मो ये कूर्मे प्राणा ये शीर्षन्प्राणास्ते ते ॥२३॥

तं वा एतमित ऊर्ध्वं प्राञ्चं चिनोत्यसौ वा आदित्य एषोऽग्निरमुं तदादित्यमित ऊर्ध्वं प्राञ्चं दधाति तस्मादसावादित्य इत ऊर्ध्वः प्राङ् धीयते ॥२४॥

अथैनं प्रसक्तव्यावर्तयत्यमुं तुदादित्यं प्रसलव्यावर्तयति तुस्मादसावादित्ये
इमाँलोकान्त्रसलव्यनुपर्युत्युदरमुखा योनिरुलूखक्तमुत्तरोखा भवत्यधरमुलूखलमुत्तरः ह्युदरमधरा
योनिः शिश्नं मुसलं तुद्वत्तमिव भवति वृत्तमिव हि शिश्नं तुदक्षिणत उपदधाति दक्षिणतो वै
वृषा योषामुपरोते युदु पशोः सःस्कृतस्यान्नं तद्वर्णेष्टका तुस्य वा एतस्योत्तरोऽर्थ उदाहिततरो
भवति पशुरेष युदग्निस्तस्मात्पशोः सुहितस्योत्तरः कुक्षिरुन्नततरो भवति ॥२५॥ इति द्वितीयं
ब्राह्मणम् ॥

॥ इति चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

पशुशीर्षाण्युपदधाति पशुवो वै पशुशीर्षाणि पशुने वैतदुपदधाति तान्युखायामुपदधातीमे
वै लोका उखा पशवः पशुशीर्षाण्येषु तलोकेषु पशुन् दधाति तस्मादिम् एषु लोकेषु
पशवः ॥१॥

यद्वेषोखायां योनिर्वा उखा पशवः पशुशीर्षाणि योनौ तत्पशून्त्रिष्ठापयति तस्मादद्युमानाः
पच्यमानः पशुवो न क्षीयन्ते योनौ ह्येनान्प्रतिष्ठापयति ॥२॥

यद्वेष पशुशीर्षाण्युपदधाति या वै ताः श्रिय एतानि तानि पशुशीर्षाण्यथ यानि तानि
कुसिन्धान्येतास्ताः पञ्च चितयस्तद्यास्ताः^१ पञ्च चितय इमे ते लोकास्तद्येत इमे लोका एषा
सोखा तद्युखायां पशुशीर्षाण्युपदधात्येतरेव तच्छीर्षभिरेतानि कुसिन्धानि सुन्दधाति ॥३॥

तान्युरस्तात् प्रतीच उपदधाति एतद्वै यत्रैतान्प्रजापतिः पशुनालिप्सत त आलिप्स्यमाना
उदचिक्रमिष्यस्तान्प्राणेषु समगृहात्तान्प्राणेषु संगृह्य पुरस्तात्प्रतीच आत्मन्धर्थत ॥४॥

तद्वा एतत्क्रियते यद्वेषा अकुर्वन्निदं च्वस्माते पशुवो नोच्चिक्रमिषन्ति यत्वेतत्करोति यद्वेषा
अकुर्वन्तत्करवाणीत्यथो प्राणेष्वैवेनानेतत्सङ्गृह्य पुरस्तात्प्रतीच आत्मन्धर्थते ॥५॥

यद्वेष पशुशीर्षाण्युपदधाति प्रजापतिर्वा इदम् ग्र आसीदेक एव सोऽकामयतान्नः सृजेय
प्रजायेयेति स प्राणेभ्य एवाधि पशुन्निरमिमीत मनसः पुरुषं चक्षुषोऽश्वं प्राणादाः श्रोत्रादविं
वाचोऽजं तद्येनान्प्राणेभ्योऽधिनिरमिमीत तस्मादाहुः प्राणाः पशुव इति मनो वै प्राणानां प्रथमं
तद्यन्मनसः पुरुषं निरमिमीत तस्मादाहुः पुरुषः प्रथमः पशुन् वीर्यवत्तम इति मनो वै सर्वे प्राणा
मनसि हि सर्वे प्राणाः प्रतिष्ठितास्तद्यन्मनसः पुरुषं निरमिमीत तस्मादाहुः पुरुषः सर्वे पशुव इति

पुरुषस्य ह्यैवैते सर्वे भवन्ति तदेतदन्नं सृष्टा पुरस्तात्प्रत्यगात्मन्नधत्त तस्माद्यः कश्चान्नं सृजते पुरस्तादेवैतत्प्रत्यगात्मन्धते तद्वा उखायामुदरं वा उखोदरे तदन्नं दधाति ॥६॥

अथैषु हिरण्यशकलान्प्रत्यस्यति प्राणा वै हिरण्यमथ वा एतेभ्यः पशुभ्यस्संज्ञाप्यमानेभ्य एव प्राणा उक्तामन्ति तद्यद्विरण्यशकलान्प्रत्यस्यति प्राणानेवैष्वेतद्वधाति ॥७॥

सप्त प्रत्यस्यति सप्त वै शीर्षन्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्वधात्यथ यदि पञ्च पशुवः स्युः पञ्चैव कृत्वः सप्तसप्त प्रत्यस्येत्पञ्च वा एतान्पशूनुपदधाति सप्त-सप्त वा एकैकस्मिन्पशौ प्राणास्तदेषु सर्वेषु प्राणान्दधाति ॥८॥

तद्वेकेऽपि यद्येकः पशुभवति पञ्चैव कृत्वः सप्त-सप्त प्रत्यस्यन्ति पञ्च वा एतान्पशूनुपदधाति सप्त-सप्त वा एकैकस्मिन्पशौ प्राणास्तदेषु सर्वेषु प्राणान्दधम इति न तथा कुर्यादितस्मिन्वै पशौ सर्वेषां पशूनां रूपं तद्यदेतस्मिन्प्रत्यस्यति तदेवैषु सर्वेषु प्राणान्दधाति ॥९॥

मुखे प्रथमं प्रत्यस्यति सम्यक्क्लवन्ति सरितो न धेना इत्यन्नं वै धेनास्तदिदः सम्यद्मुखमभिसः स्ववन्त्यन्तर्हदा मनसा पूयमाना इत्यन्तर्वै हृदयेन मनसा सतान्नं पूतं य ऋजुस्तस्य घृतस्य धारा अभिचाकशीमीति या एवैतस्मिन्नग्रावाहुतीहर्ण्यन्धवति ता एतदाह हिरण्ययो वेतसो मध्ये अग्नेरिति य एवैषु हिरण्मयः पुरुषस्तमेतदाह ॥१०॥

ऋचेत्वेतीह प्राणो वा ऋक् प्राणेनह्युर्चति ऋचेत्वेतीह प्राणो वै रुक्प्राणेन हि रोचते ऽथो प्राणाय हीदः सर्वं रोचते भासेत्वेतीह ज्योतिषेत्वेतीह भास्वतीहीमे ज्योतिष्मती चक्षुषी अभूदिदं विश्वस्य भुवनस्य वाजिनमग्नेवैश्वानरस्य चेतीहाग्निज्यर्णविषां ज्योतिष्मान्नुक्मो वर्चसा वर्चस्वानितीह विश्वावतीभ्यां विश्वं हि श्रोत्रम् ॥११॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अथ पुरुषशीर्षमुदृल्लाति महूयत्येवैनदेतत्सहस्रधा॑ असि सहस्राय त्वेति सर्वं वै सहस्रं सर्वस्य धातासि सर्वस्मै त्वेत्येतत् ॥१॥

अथैनानुपदधाति पुरुषं प्रथमं पुरुषं तद्वार्येणात्यादधाति मध्ये पुरुषमभित इतरान्पशून्पुरुषं तत्पशूनां मध्यतोऽक्तारं दधाति तस्मात्पुरुष एव पशूनां मध्यतोऽक्ता ॥२॥

अश्वं चाविं चोत्तरत् एतस्यां तद्विश्येतौ पशु दधाति तस्मादेतस्यां दिश्येतौ पशु भूयिष्ठौ ॥३॥

गां चाजं च दक्षिणत् एतस्यां तद्विश्येतौ पशु दधाति तस्मादेतस्यां दिश्येतौ पशु भूयिष्ठौ ॥४॥

पयसि पुरुषमुपदधाति पश्वो वै पयो यजमानं तत्पशुषु प्रतिष्ठापयत्यादित्यं गर्भं पयसा समझीत्यादित्यो वा एष गर्भो यत्पुरुषस्तं पयसा समझीत्येतत्सहस्रस्य प्रतिमां विश्वरूपमिति पुरुषो वै सहस्रस्य प्रतिमा पुरुषस्य ह्येव सहस्रं भवति परिवृद्धिं हरसा माभिमःस्था इति पर्येन वृद्ध्यर्चिषा मैनः हिंसीरित्येतच्छतायुषं कृणुहि चीयमान इति पुरुषं तत्पशूनां शतायुं करोति तस्मात्पुरुष एव पशूनां शतायुः ॥५॥

अथोत्तरतोऽश्वं वा तस्य जूतिमिति वा तस्य वा एष जूतिर्यदश्वो वरुणस्य नाभिमिति वारुणो ह्यश्वोऽश्वं जज्ञानः सरिरस्य मध्य इत्यापो वै सरिरमप्सुजा उ वा अश्वः शिशुं नदीनां हरिमद्रिबुध्मिति गिरिर्वा अद्रिर्गिरिर्बुध्मा उ वा आपोऽग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन्तीतीमे वै लोकाः परमं व्योमैषु लोकेष्वेनं मा हिंसीरित्येतत् ॥६॥

१. सहस्रदा MD

२. दातासि MD, My, V2

अथ दक्षिणतो गामजस्तमिन्दुमरुषमिति सोमो वा इन्दुः सूहैष सोमोऽजस्तो यद्वौरुरण्युमिति भर्तारमित्येतदग्निमीळे पूर्वचित्तिं नमोभिरित्याग्रेयो वै गौः पूर्वचित्तिमिति प्राञ्चः ह्यग्निमुद्धरन्ति प्राञ्चमुपचरन्ति स पर्वभिर्ऋतुराः कल्पमान इति यद्वा एष चीयुते तदेष पर्वभिर्ऋतुराः कल्पते गां मा हिंसीरदितिं विराङ्गमिति विराङ्गवै गौरन्नं वै विराङ्गन्नमु गौः ॥७॥

अथोत्तरतोऽविं वरुत्रीं त्वष्टुर्वरुणस्य नाभिमिति वारुणी च हि त्वाष्ट्री चाविरविं जज्ञानाऽरुजसः परस्मादिति श्रोत्रं वै परः रजो दिशो वै श्रोत्रं दिशः परः रजो महीः साहस्रीमसुरस्य मायामिति महतीः साहस्रीमसुरस्य मायामित्येतदुग्रे मा हिंसीः परमे व्योमन्त्रितीमे वै लोकाः परमं व्योमैषु लोकेष्वेनं मा हिं सीरित्येतत् ॥८॥

अथ दक्षिणतोऽजं यो अग्निग्रेरध्यजायते अत्यग्निर्वाणुषोऽग्नेरध्यजायत शोकात्पृथिव्या उत्तवा दिवस्परीति यद्वै प्रजापतेः शोकाद्वायत तद्विश्व पृथिव्यै च शोकाद्वायत येन प्रजा विश्वकर्मा जजानेति वाग्वा अजो वाचो वै प्रजा विश्वकर्मा जजान तमग्रे हेकः परि ते वृणकित्वति यथैव युजुस्तथा बन्धुस्त एते पशवस्तानानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोहसाधिवदति नाना होते पशवः ॥९॥

अथ पुरुषशीर्षमभिजुहोत्याहुतिर्वै यज्ञः पुरुषं तत्पशूनां यज्ञियं करोति तस्मात्पुरुष एव पशूनां यजते ॥१०॥

यद्वैवैनदभिजुहोति शीर्षस्तद्वीर्य दधात्याज्येन जुहोति वृजो वा आज्यं वीर्यं वै वृजो वीर्यमेवास्मिन्नेतदधाति सुवेण वृषा वै सुवो वीर्यं वै वृषा वीर्यमेवास्मिन्नेतदधाति स्वाहाकारेण वृषा वै स्वाहाकारो वीर्यं वै वृषा वीर्यमेवास्मिन्नेतदधाति त्रिष्टुभा वृजो वै त्रिष्टुब् वीर्यं वै वृजो वीर्यं त्रिष्टुब् वीर्येणावास्मिन्नेतद्वीर्यं दधाति ॥११॥

स वा अर्धचूमनुदृत्यु स्वाहाकरोत्यस्थिवा ऋगिदं तुच्छीर्षकपालं विहाप्य युदिदमन्तरतः
शीष्णों वीर्यं तुदस्मिन्दधाति ॥१२॥

अथोत्तरमर्धचूमनुदृत्यु स्वाहाकरोतीदं तुच्छीर्षकपालः संधाय युदिदमुपरिष्टाच्छीष्णों
वीर्यं तुदस्मिन्दधाति ॥१३॥

चित्रं देवानामुदगादुनीकमित्यसौ वा आदित्य एष पुरुषस्तदेतश्चित्रं देवानामुदेत्युनीकं
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेरित्युभयेषाः हैतुदेवमनुष्याणां चक्षुराप्राद्यावापृथिवी अन्तरिक्षमित्युद्यन्वा
एष इमाँलोकानापूर्यति सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेत्येषु ह्यस्य सर्वस्यात्मा युच्च जगद्युच्च
तिष्ठति ॥१४॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

अथोत्सर्गेऽरुपतिष्ठत एतद्वै युत्रैतान्प्रजापतिः पशूनालिप्सत तु आलिप्स्यमाना
अशोचःस्तेषामेतैरुत्सर्गेः शुचं पाप्मानमपाहःस्तथैवैषामयमेतदेतैरुत्सर्गेः शुचं
पाप्मानमपहन्ति ॥१॥

तद्वैके यं यमेव पशुमुपदधति तस्य तस्य शुचमुत्सृजन्ति नेच्छुचं पाप्मानमभ्युपदधामहा
इति ते हते शुचं पाप्मानमभ्युपदधति याः हि पूर्वस्य शुचमुत्सृजन्ति तामुत्तरेण सहोपदधति ॥२॥

विपरिक्राममुहूक उपतिष्ठन्त ऊर्ध्वाः शुचमुत्सृजाम इति ते हते शुचं पाप्मानमनुद्यन्त्यूर्ध्वं
ह्येतेन कर्मणैत्यूर्ध्वमु शुचमुत्सृजन्ति ॥३॥

बाह्यैवाग्निमुत्सृजेदिमे वै लोका एषोऽग्निरेभ्यस्तलोकेभ्यो बहिर्धा शुचं दधाति बहिर्वेदीयं
वै वेदिरस्यै तद्विर्धा शुचं दधात्युदित्तिष्ठन्तेस्याः ह दिरयेते पशुवस्तदेवैष्वेतच्छुचं
दधाति ॥४॥

४. अनुहृत्य TE(इ) given as alternate reading

५. अनुहृत्य TE(इ) given as alternate reading

पुरुषस्य प्रथममुत्सृजति तः हि प्रथममुपदधातीमं मा हिं सीर्द्धिपादं पशुमिति द्विपाद्वा एष पर्युत्पुरुषस्तं मा हिं सीरित्येतत्सहस्राक्षमेधाय चीयमान इति हिरण्यशकलेवा एष सहस्राक्षो मेधायेत्यन्नायेत्येतन्मयुं पशुं मेधमग्रे जुषस्वेति किम्पुरुषो वै मयुः किम्पुरुषमग्रे जुषस्वेत्येतत्तेन चिन्वानस्तन्वो निषीदेत्यात्मा वै तनूस्तेन चिन्वान आत्मानः सःस्कुरुष्वेत्येतन्मयुं ते शुगृच्छतु युं द्विष्मस्तुं ते शुगृच्छत्विति तन्मयौ च शुचं दधाति युं च द्वेष्टि तस्मिंश्च ॥५॥

अथाशवस्येमं मा हिं सीरेकशफं पशुमित्येकशफो वा एष पर्युदशवस्तं मा हिं सीरित्येतत्कनिक्रदं वाजिनं वाजिनेष्विति कनिक्रदो वा एष वाज्यु वाजिनेषु गौरमारण्यमनु ते दिशामीति तदस्मै गौरमारण्यमनु दिशति तेन चिन्वानस्तन्वो निषीदेति तेन चिन्वान आत्मानः सःस्कुरुष्वेत्येतद्वैरं ते शुगृच्छतु युं द्विष्मस्तुं ते शुगृच्छत्विति तद्वैरं च शुचं दधाति युं च द्वेष्टि तस्मिंश्च ॥६॥

अथ गोरिमः साहस्रः शतधारमुत्समिति साहस्रो वा एष शतधार उत्सो यद्वैर्वच्यमानः सरिरस्य मध्य इतीमे वै लोकास्सरिमुपजीव्यमानमेषु लोकेष्वित्येतद्वृत्तं दुहानामदितिं जनायेति घृतं वा एषादितर्जनाय दुहेऽग्ने मा हिं सीः परमेव्योमन्त्रीमे वै लोकाः परमं व्योमैषु लोकेष्वेनं मा हिं सीरित्येतद्वव्यमारण्यमनु ते दिशामीति तदस्मै गवयमारण्यमनु दिशति तेन चिन्वानस्तन्वो निषीदेति तेन चिन्वान आत्मानः सःस्कुरुष्वेत्येतद्वव्यं ते शुगृच्छतु युं द्विष्मस्तुं ते शुगृच्छत्विति तद्वव्ये च शुचं दधाति युं च द्वेष्टि तस्मिंश्च ॥७॥

अथावेरिममूर्णायुमित्यूर्णाविलमित्येतद्वरुणस्य नाभिमिति वारुणोह्यविस्त्वचं पशूनां द्विपदां चतुष्पदामित्युभयेषाः हैष पशूनां त्वग्द्विपदां च चतुष्पदां च त्वष्टुः प्रजानां प्रथमं जनित्रमित्येतद्व

त्वष्टा प्रथमः रूपं विचकाराग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन्त्रीमेवै लोकाः परमं व्योमैषु लोकेष्वेनं मा हिंसीरित्येतदुष्ट्रमारण्यमनुते दिशामीति तदस्मा उष्ट्रमारण्यमनुदिशति तेन चिन्वानस्तन्वो निषेदेति तेन चिन्वान् आत्मनः सःस्कुरुष्वेत्येतदुष्ट्रं ते शुगृच्छतु युं द्विष्मस्तुं ते शुगृच्छत्विति तदुष्ट्रे च शुचं दुधाति युं च द्वेष्टि तुस्मिंश्च ॥८॥

अथाजस्याजो ह्यग्रेरजनिष्ठ शोकादिति यद्वै प्रजापतेः शोकादुजायत तदग्नेः शोकादुजायत सोऽपश्यज्जनितारमग्र इति प्रजापतिर्वै जनिता सोऽपश्यत्प्रजापतिमग्र इत्येतत्तेन देवा देवतामग्रमायन्त्रिति वाग्वा अजो वाचो वै देवा देवतामग्रमायस्तेन रोहमायन्त्रुपमेध्यास इति स्वर्गो वै लोको रोहस्तेन स्वर्गं लोकमायन्त्रुपमेध्यास इत्येतच्छरभमारण्यमनुते दिशामीति तदस्मै शरभमारण्यमनु दिशति तेन चिन्वानस्तन्वो निषेदेति तेन चिन्वान् आत्मानः सःस्कुरुष्वेत्येतच्छरभं ते शुगृच्छतु युं द्विष्मस्तुं ते शुगृच्छत्विति तच्छरभे च शुचं दुधाति युं च द्वेष्टि तुस्मिंश्च ॥९॥

तदाहुर्या वै तुत्प्रजापतिरेतेषां पश्नूनां शुचं पाप्मानमपाप्नृस्त एते पञ्च पश्वोऽभवस्तु एत उत्क्रान्तमेधा अमेध्या अयज्ञियास्तेषां ब्राह्मणो नाशनीयात्तानेतस्यां दिशि दधाति तस्मादेतस्यां दिशि पर्जन्यो न कुरुषुको युत्रैते भवन्ति ॥१०॥

प्रत्येत्याग्निमुपतिष्ठत एतद्वा एतदुयथायथं करोति युदग्नौ सामिचिते बहिर्वेद्येति तस्मा एवैतन्त्रिहुतेऽहिंसाया आग्नेय्याग्नय एवैतन्त्रिन्हुते गायत्र्या गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मा एतन्त्रिन्हुतेऽनिरुक्तया सर्वं वानिरुक्तं सर्वेणैवास्मा एतन्त्रिन्हुते यविष्ठवत्यैतद्वास्य प्रियं धाम यद्यविष्ठ इति यद्वै जात इदं सर्वमयुवत तस्माद्यविष्ठस्त्वं यविष्ठ दाशुष इति युजमानो

वै दाश्वान्त्रः पाहीति मनुष्या वै नुरः श्रुणुधी गिर इति श्रुणु नु इमां स्तुतिमित्येतद्रक्षा
तोकुमुतत्मनेति प्रजा वै तोकं रक्ष प्रजां चात्मानं चेत्येतत् ॥११॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थ ब्राह्मणम्

आरुह्याग्निं जघनेन स्वयमातृण्णां परीत्यापस्या उपदधात्याप एता युदपस्या अथ वा
एतेभ्यः पशुभ्य आप उत्क्रान्ता भवन्ति तद्युदपस्या उपदधात्येष्वैवैतत्पशुष्वपो दधात्यनन्तर्हिताः
पशुभ्य उपदधात्यनन्तर्हितास्तुत्पशुभ्योऽपो दधाति पञ्चपञ्चोपदधाति पञ्च होते पशवः सर्वत
उपदधाति सर्वत एवैष्वेतदपो दधाति ॥१२॥

तद्याः पञ्चदश पूर्वास्ता अपस्या वज्रो वा आपो वज्रः पञ्चदशस्तस्माद्योनापोयन्त्यपैव तत्र
पाप्मानं घ्रन्ति वज्रो हैव तस्यार्धस्य पाप्मानमुपहन्ति तस्माद्वर्षत्युप्रावृतो व्रजेदयं मे वज्रः
पाप्मानमुपहनन्दिति ॥१२॥

अथ याः पञ्चोत्तरास्ताश्छन्दस्याः पशवो वै छन्दांस्यन्नं पशवोऽन्नमु पशोर्मां समथ वा
एतेभ्यः पशुभ्यो मांसान्युत्क्रान्तानि भवन्ति तद्युच्छन्दस्या उपदधात्येष्वैवैतत्पशुषु मांसानि
दधात्यनन्तर्हिताः पशुभ्य उपदधात्यनन्तर्हितानि तुत्पशुभ्यो मांसानि दधात्यन्तरा अपस्या
भवन्ति बाह्याश्छन्दस्या अन्तराह्यापो बाह्यानि मांसानि ॥१३॥

तदाहुर्युदिमा आप एतानि मांसान्युथ क्रत्वक्कव लोमेत्यन्नं वाव पशोस्त्वग्नं लोम
तद्युच्छन्दस्या उपदधाति सैव पशोस्त्वकतल्लोमाथ यान्यमून्युखायामजलोमानि तानि लोमानि
बाह्योखा भवत्यन्तराणि पशुशीर्षाणि बाह्यानि हि लोमान्यन्तर आत्मा यदीतरेण यदीतरेणेति
ह स्माह शाण्डिल्यः सर्वनिवृत्य कृत्स्नान्पशून्तसःस्कुर्म इति ॥१४॥

यद्वे वापुस्या उपदधाति प्रजापतेर्विस्तादाप आयः स्तास्वितास्वविशद्यद्-
विशत्समाद्विशतिस्ता अस्याङ्गुलिभ्योऽध्यस्त्रवन्नतो वा अङ्गुलयोन्तत् एवास्मात्ता आप
आयन्स यः सु प्रजापतिर्व्यस्तायमेव सु योऽयुमग्निशीयतेऽथ या अस्मात्ता आप
आयन्नेतास्ता अपस्यास्तद्यदेता उपदधाति या एवास्मात्ता आप आयः स्ता अस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति
तस्मादेता अत्रोपदधाति ॥५॥

अपां त्वेमन्त्सादयामीति वायुर्बु अपामेम यदाह्वेवैष इतश्चेतुश्च वात्यथापो यन्ति वायौ ताः
सादयति ॥६॥

अपां त्वोऽग्न्त्सादयामीति ओषधयो वा अपामोऽबृं यत्र ह्याप उन्दन्त्यस्तिष्ठन्ति तदोषधयो
जायन्त ओषधिषु ताः सादयति ॥७॥

अपां त्वा भृस्मान्त्सादयामीत्यभ्रं वा अपां भृस्माभ्रे ताः सादयति ॥८॥

अपां त्वा ज्योतिषि सादयामीति विद्युद्भु अपां ज्योतिर्विद्युति ताः सादयति ॥९॥

अपां त्वायने सादयामीतीयं वा अपामयनमस्याऽह्यापो यन्त्यस्यां ताः सादयति तद्या
अस्यै तेभ्यो रूपेभ्य आप आयः स्ता अस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्यथो एतान्येवास्मिन्नेतद्रूपाणि
दधाति ॥१०॥

अर्णवे त्वा सुदने सादयामीति प्राणो वा अर्णवः प्राणे ताः सादयति ॥११॥

समुद्रे त्वा सुदने सादयामीति मुनो वै समुद्रो मुनसो वै समुद्रा द्वाचाभ्र्या देवास्त्रयीं विद्यां
निरखनः स्तुदेष रलोकाभ्युक्तो ये समुद्रान्निरखनन्देवास्तीक्षणाभिरभिरभिः सुदेवो अद्य तद्विद्याद्यत्र

निर्वृपणं दधुरिति मुनः समुद्रो वाक्तीक्षणाभिस्त्रयी विद्या निर्वृपणमेतदेष शलोकोऽभ्युक्तो मुनसि ताः सादयति ॥१२॥

सरिरे त्वा सुदने सादयामीति वाग्वै सरिरं वाचि ताः सादयति ॥१३॥

अपां त्वा क्षये सादयामीति चक्षुर्वा अपां क्षयस्त्रत्र हि सर्वदैवापः क्षियन्ति चक्षुषि ताः सादयति ॥१४॥

अपां त्वा सुधिषि सादयामीति श्रोत्रं वा अपां सुधिः श्रोत्रे ताः सादयति तद्या अस्यैतेभ्यो रूपेभ्य आप आयस्ता अस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्युथो एतान्येवास्मिन्नेतद्रूपाणि दधाति ॥१५॥

अपां त्वा सुदने सादयामीति द्यौर्वा अपां सुदनं दिवि ह्यापः सन्ना दिवि ताः सादयति ॥१६॥

अपां त्वा सधस्थे सादयामीत्यन्तरिक्षं वा अपां सधस्थमन्तरिक्षे ताः सादयति ॥१७॥

अपां त्वा योनौ सादयामीति समुद्रो वा अपां योनिः समुद्रे ताः सादयति ॥१८॥

अपां त्वा पुरीषे सादयामीति सिकता वा अपां पुरीषः सिकतासु ताः सादयति ॥१९॥

अपां त्वा पाथसि सादयामीत्यन्नं वा अपां पाथोऽन्ने ताः सादयति तद्या अस्यैतेभ्यो रूपेभ्य आप आयस्ता अस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्युथो एतान्येवास्मिन्नेतद्रूपाणि दधाति ॥२०॥

गायत्रेण त्वा छन्दसा सादयामि त्रैष्टभेन त्वा छन्दसा सादयामि जागतेन त्वा छन्दसा सादयामि आनुष्टभेन त्वा छन्दसा सादयामि पाइक्तेन त्वा छन्दसा सादयामीति तद्या अस्यैतेभ्यश्छन्दोभ्य आप आयस्ता अस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्युथो एतान्येवास्मिन्नेतच्छन्दाःसि दधाति ॥२१॥

ता एता अङ्गुलयस्तास्सर्वत उपदधाति सर्वतो हीमा अङ्गुलयोऽन्तेषुपदधात्यन्तेषु हीमा अङ्गुलयश्चतुर्धोपदधाति चतुर्धा हीमा अङ्गुलयः पञ्च-पञ्चोपदधाति पञ्च-पञ्च हीमा अङ्गुलयो नानोपदधाति नाना हीमा अङ्गुलयः सकृत्सकृत्सादयति समानं तत्करोति तस्मात्समानसम्बन्धनाः ॥२२ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति पञ्चमोऽध्यायः ॥

॥ इति हस्तिघट काण्डं समाप्तम् ॥

चितिकाण्डम्

प्रथमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

ॐ प्राणभूत उपदधाति प्राणा वै प्राणभूतः प्राणेनैवैतदुपदधाति ताः प्रथमायां चिंता
उपदधाति पूर्वार्थं एषोऽग्रेर्यत्प्रथमा चिंतिः पुरस्तात्प्राणान्दधाति तस्मादिमे पुरस्तात्प्राणाः ॥१॥

ता दशदशोपदधाति दश वै प्राणा यदु वा अपि बहु कृत्वो दशदश दशैव तत्पञ्च कृत्वो
दशदशोपदधाति पञ्च वा एतान्पग्नुपदधाति दशदश वा एकैकस्मिन्पशौ प्राणास्तदेषु सर्वेषु
प्राणान्दधात्यनन्तर्हिताः पशुभ्य उपदधात्यनन्तर्हिताऽस्तत्पशुभ्यः प्राणान्दधाति सर्वत उपदधाति
सर्वत एवैष्वेतत्प्राणान्दधाति ॥२॥

यद्वेव प्राणभूत उपदधाति प्रजापतेर्वस्तात् प्राणा उदक्रामन्देवता भूत्वा तानब्रवीदुप मेत
प्रति म एतद्वा येन मे यूयमुदक्रमिष्टेति स वै तदन्नै सृजस्व योन वर्यं पश्यन्त उपवसामेति ते
वा उभये सृजामहा इति तथेति ते प्राणाश्च प्रजापतिश्चैतदन्नमसृजन्तैताः प्राणभूतः ॥३॥

स पुरस्तादुपदधात्ययं पुरो भुव इत्यग्निर्वै पुरस्तद्यामाह पुर इति प्राञ्छः ह्यग्निमुद्धरन्ति
प्राञ्छमुपचरन्त्यथ यद्वुव इत्याहाग्निर्वै भुवोऽग्रेहीदं सर्वं भवति प्राणो हाग्निर्भूत्वा पुरस्तात्स्थौ
तुदेव तद्रूपमुपदधाति ॥४॥

तस्य प्राणो भौवायन इति प्राणं तस्माद्रूपादग्रेनिरमिमीत वसन्तः प्राणायन इति वसन्तमृतुं
प्राणान्निरमिमीत गायत्री वासन्तीति गायत्रीं छन्दो वसन्तादृतोनिरमिमीत गायत्र्ये गायत्रमिति

गायत्रै छन्दसो गायत्रः साम निरमिमीत गायत्रादुपांशुरिति गायत्रात्साम्र उपांशुं ग्रहं निरमिमीतोपांशोस्त्रिवृदित्युपांशोर्ग्रहात्त्रिवृत्तः स्तोमं निरमिमीत त्रिवृतो रथन्तरमिति त्रिवृतस्तोमाद्रथन्तरं पृष्ठं निरमिमीत । ५ ॥

वसिष्ठ ऋषिरिति प्राणो वै वसिष्ठ ऋषियद्वै नु श्रेष्ठस्तेन वसिष्ठोऽथो यद्वस्तृतमो वसति तेनो एवं वसिष्ठः प्रजापतिगृहीतया त्वयेति प्रजापतिसुष्ट्या त्वयेत्येतत्प्राणं गृह्णामि प्रजाभ्य इति प्राणं पुरस्तात्प्रापादयत नानोपदधाति ये नानाकामाः प्राणे तांस्तदधाति सकृत्सादयत्येकं तत्प्राणं करोत्यथ यन्नाना सादयेत्प्राणं ह विच्छिन्न्यात्सैषा त्रिवृदिष्टका यजुः सादनं सूददोहास्तुत्रिवृत्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावित्यस्य मात्रा तावात्तक्त्वोपदधाति । ६ ॥

अथ दक्षिणतोऽयं दक्षिणा विश्वकर्मेत्ययं वै वायुर्विश्वकर्मा योऽयं पवत एष हीदः सर्वं करोति तद्यात्तमाह दक्षिणेति तस्मादेष दक्षिणैव भूयिष्ठं वाति मनो ह वायुर्भूत्वा दक्षिणतस्तस्थौ तदेव तद्वूपमुपदधाति । ७ ॥

तस्य मनो वैश्वकर्मणिमिति मनस्तस्माद्वायोर्निरमिमीत ग्रीष्मो मानस इति ग्रीष्ममृतुं मनसो निरमिमीत त्रिष्टुब्बैति त्रिष्टुभं छन्दो ग्रीष्मादृतोर्निरमिमीत त्रिष्टुभः स्वारमिति त्रिष्टुभश्छन्दसः स्वारः साम निरमिमीत स्वारादन्तर्यामि इति स्वारात्साम्रोऽन्तर्यामं ग्रहं निरमिमीतान्तर्यामात्पञ्चदश इत्यन्तर्यामादग्रहात्पञ्चदग्रहः स्तोमं निरमिमीत पञ्चदशाद्वहदिति पञ्चदशात्स्तोमाद्वहत्पृष्ठं निरमिमीत । ८ ॥

२. उपांशूरिति TE

३. मनस TE,P

भरद्वाज ऋषिरिति मनो वै भरद्वाज ऋषिरत्रं वाजो यो वै मनो बिभर्ति सोऽत्रं वाजं भरति तस्मान्मनो भरद्वाज ऋषिः प्रजापतिगृहीतया त्वयेति प्रजापतिसृष्ट्या त्वयेत्येतन्मनो गृह्णामि प्रजाभ्य इति मनो दक्षिणतः प्रापादयत नानोपदधाति ये नाना कामा मनसि तांस्तद्धाति सकृत्सादयत्येकं तन्मनः करोत्यथ यन्नाना सादयेन्मनो ह विछिन्न्यात्सैषा त्रिवृदिष्टका तस्योक्तो बन्धुः ॥१९॥

अथ पश्चादयं पश्चाद्विश्वव्यचा इत्यसौ वा आदित्यो विश्वव्यचा यदा ह्येवैष उदेत्यथेदः सर्वं व्यंचो भवति तद्यामाह पश्चादिति तस्मादेतं प्रत्यञ्चमेव यन्तं पश्यन्ति चक्षुहर्दित्यो भूत्वा पश्चात्स्थौ तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥१०॥

तस्य चक्षुर्वैग्रवव्यचसमिति चक्षुस्तस्माद्वापादादित्यान्निरमिमीत वर्षाश्चाक्षुष्य इति वर्षा ऋतुं चक्षुषो निरमिमीत जगती वार्षीति जगतीं छन्दो वर्षाभ्य ऋतोनिरमिमीत जगत्या ऋक्सममिति जगत्यै छन्दस ऋक्समः साम निरमिमीतकर्समोचुक्र इत्युक्समात्सामः गुक्रं ग्रहं निरमिमीत शुक्रात्सप्तदग्र इति शुक्राद्ग्रहात्सप्तदग्रः स्तोमं निरमिमीत सप्तदशाद्वैरूपमिति सप्तदशात्स्तोमाद्वैरूपं पृष्ठं निरमिमीत ॥११॥

जमदग्निर्ऋषिरिति चक्षुर्वै जमदग्निर्ऋषिर्यदनेन^४ जगत्पश्यत्यथो मनुते तस्माच्चक्षुर्जमदग्निर्ऋषिः प्रजापतिगृहीतया त्वयेति प्रजापतिसृष्ट्या त्वयेत्येतच्चक्षुर्गृह्णामि प्रजाभ्य इति चक्षुः पश्चात्प्रापादयत नानोपदधाति ये नाना कामाश्चक्षुषि तांस्तद्धाति सकृत्सादयत्येकं तच्चक्षुः करोत्यथ यन्नाना सादयेच्चक्षुर्ह विछिन्न्यात्सैषा त्रिवृदिष्टका तस्योक्तो बन्धुः ॥१२॥

अथोत्तरत इदमुत्तरात्स्वरिति दिशो वा उत्तरात्तद्यत्ता आहोत्तरादित्युत्तरा ह्यस्मात्सर्वस्मादिशोऽथ यत्स्वरित्याह सर्वोऽहि लोको दिशः श्रोत्रं ह दिशो भूत्वोत्तरतस्तस्थौ तदेव तुद्रूपमुपदधाति ॥१३॥

तस्य श्रोत्रं सौवमिति श्रोत्रं तस्माद्रूपादिग्यो निरमिमीत शरच्छौत्रीति शरदमृतुः श्रोत्रान्निरमिमीतानुष्टुप्षारदीत्यनुष्टुभं छन्दः शरद ऋष्टो निरमिमीतानुष्टुभ ऐलमित्यनुष्टुभश्छन्दस ऐकं साम निरमिमीतैळान्मन्थीत्यैळात्साम्नो मन्थिनं ग्रहं निरमिमीत मन्थिन एकविंश इति मन्थिनो ग्रहादेकविंशः स्तोमं निरमिमीतैकविंशाद्वैराजमित्येकविंश शात्स्तोमाद्वैराजं पृष्ठं निरमिमीत ॥१४॥

विश्वामित्र ऋषिरिति श्रोत्रं वै विश्वामित्र ऋषिर्यदनेन् सर्वतः शृणोत्यथो यदस्मै सर्वतो मित्रं भवति तस्मोद्भौत्रं विश्वामित्र ऋषिः प्रजापतिगृहीतया त्वयेति प्रजापतिसृष्टया त्वयेत्येतेष्ठौत्रं गृह्णामि प्रजाभ्य इति श्रोत्रमुरातः प्रापादयत नानोपदधाति ये नाना कामाः श्रोत्रे ताःस्तदधाति सकुसादयत्येकं तेष्ठौत्रं करोत्यथ यन्नाना सादयेष्ठौत्रं ह विञ्छिन्द्यात्सैषा त्रिवृदिष्टका तस्योक्तो बन्धुः ॥१५॥

अथ मध्ये इयमुपरि मतिरिति चन्द्रमा वा उपरि तद्यत्तमाहोपरीत्युपरि हि चन्द्रमा अथ यन्मतिरित्याह वाग्वै मतिर्वाचो हीदं सर्वं मनुते वाग्घ चन्द्रमा भूत्वोपरिष्ठास्थौ तदेव तुद्रूपमुपदधाति ॥१६॥

तस्यै वाङ्मात्येति वाचं तस्माद्रूपाच्चन्द्रमसो निरमिमीत हेमन्तो वाच्य इति हेमन्तमृतुं वाचो निरमिमीत पङ्किंहैमन्तीति पङ्किं छन्दो हेमन्तादृतोनिरमिमीत पङ्किंचै निधनवदिति पङ्किंचै छन्दसो निधनवत्साम निरमिमीत निधनवत आग्रयण इति निधनवतः साम्न आग्रयणं ग्रहं निरमिमीताग्रयणात्रिणवत्रयस्त्रिं शावित्याग्रयणाद्ग्रहात्रिणवत्रयस्त्रिंग्रौ स्तोमौ निरमिमीत

५. स्वर्गो MD, M, H

६. यदेनेन MD

त्रिणवत्रयस्त्रिःशाभ्याः शाक्वरैवते इति त्रिणवत्रयस्त्रिःशाभ्याः स्तोमाभ्याः शाक्वरैवते पृष्ठे निरमिमीत ॥१७॥

विश्वकर्म ऋषिरिति वाग्वै विश्वकर्मर्षिर्वाचाहीदः सर्वं कृतं तस्माद्वाग्विश्वकर्मर्षिः प्रजापतिगृहीतया त्वयेति प्रजापतिसृष्ट्या त्वयेत्येतद्वाचं गृह्णामि^७ प्रजाभ्य इति वाचमुपरिष्ठात्प्रापादयत नानोपदधाति ये नाना कामा वाचि तांस्तद्धधाति सकृत्सादयत्येकां तद्वाचं करोत्यथं यन्नाना सादयेद्वाचः ह विछिन्द्यात्सैषा त्रिवृदिष्टका तस्योक्तो बन्धुः ॥१८॥

एतद्वै तदन्नं यात्तप्राणाश्च प्रजापतिश्चासृजन्तैतावान्वै सर्वो यज्ञो यज्ञ उ देवानामन्त्रम् ता दश-दशोपदधाति दशाक्षरा विराङ्गिवराङ्गु कृत्स्नमन्त्रः सर्वमेवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्त्रं दधाति सर्वत उपदधाति सर्वत एवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्त्रं दधाति ता हैता विराजे एतान्प्राणान्बिभ्रति यत्प्राणान्बिभ्रति तस्मात्प्राणभृतः ॥१९॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

तदाहुः किं प्राणाः किं प्राणभृत इति प्राणा एव प्राणा अङ्गानि प्राणभृत्यङ्गानि^१ हि प्राणान्बिभ्रति प्राणास्त्वेव प्राणा अन्नं प्राणभृदन्तः हि प्राणान्बिभर्ति ॥१॥

तदाहुः कथमस्यैताः सर्वाः प्राजापत्या भवन्तीति यदेव सर्वास्वाह प्रजापतिगृहीतया त्वयेत्येवमु हास्यैताः सर्वाः प्राजापत्या भवन्ति ॥२॥

७. गृह्णाति MD

१. प्राणभृत्यङ्गानि TE

तदाहुर्यद्‌ग्रहाय गृहीताय स्तुवते॑थ श ३ सत्यथ कस्मात्पुरस्ताद्‌ग्रहाणामृचश्च सामानि
चोपदधातीति संस्था वै कर्मणो॑न्वीक्षितव्यर्चा वै प्रतिपदा ग्रहो गृह्यत ऋचि साम गीयते
तदस्यैतद्यत्पुरस्ताद्‌ग्रहाणामृचश्च सामानि चोपदधात्यथ यदुपरिष्टाद्‌ग्रहाणां स्तुतशस्त्रे
भवतस्तद्वस्यैतद्युपरिष्टाद्‌ग्रहाणां स्तोमांश्च पृष्ठानि चोपदधाति ॥३॥

तदाहुर्यदितत्रयः सह क्रियते ग्रहः स्तोत्रः शस्त्रमथात्र ग्रहं चैव स्तोत्रं चोपदधाति कथम-
स्यात्रापि शस्त्रमुपहितं भवतीति यद्वाव स्तोत्रं तच्छस्त्रं यासु ह्येव स्तुवते ताउ एवानुशः-
सत्येवम् हास्यात्रापि ग्रस्त्रमुपहितं भवति ॥४॥

तदाहुर्यद्यथा पितुः पुत्रमेवं त्रीणि प्रथमान्याहाथ कस्मादृक्सामयोः सङ्क्रामतीति साम वा
ऋचः पतिस्तद्यात्रापि यथा पितुः पुत्रमेवं ब्रूयाद्यथा पतिः सन्तं पुत्रं ब्रूयात्तादृक्ततस्मादृक्सामयोः
सङ्क्रामति कस्मादु त्रिः सन्तनोतीति पितुरं पुत्रं पौत्रं तांस्तसन्तनोति तस्मादु तेभ्य एक एव
ददाति ॥५॥

तद्याः पुरस्तादुपदधाति ताः प्राणभृतो॑थ याः पश्चात्ताश्वक्षुभृतस्ता अपानभृतो॑थ या
दक्षिणतस्ता मनोभृतस्ता उ व्यानभृतो॑थ या उत्तरतस्ताः श्रोत्रभृतस्ता उदानभृतो॑थ या मध्ये
ता वाग्भृतस्ता उ समानभृतः ॥६॥

तदु ह चरकाध्वर्यवोऽन्या एवापानभृतो व्यानभृत उदानभृतः समानभृतश्क्षुर्भृतो मनोभृतः श्रोत्रभृतो वाऽभृत इत्युपदधाति न तथा कुर्यादत्यहैव रेचयन्त्यत्रो एवैतानि सर्वाणि रूपाण्युपधीयन्ते ॥७॥

स वै पुरस्तादुपधाय पश्चादुपदधाति प्राणो हापानो भूत्वाङ्गुल्यग्रेभ्य इति सञ्चरत्यपान उ ह प्राणो भूत्वाङ्गुल्यग्रेभ्य इति सञ्चरति तद्यत्पुरस्तादुपधाय पश्चादुपदधात्येतावैवैतत्प्राणौ सन्तनोति सन्दधाति तस्मादेतौ प्राणौ सन्ततौ संहितौ ॥८॥

अथ दक्षिणत उपधायोत्तरत उपदधाति व्यानो होदानो भूत्वाङ्गुल्यग्रेभ्य इति सञ्चरत्युदान उ ह व्यानो भूत्वाङ्गुल्यग्रेभ्य इति सञ्चरति तद्यदक्षिणत उपधायोत्तरत उपदधात्येतावैवैतत्प्राणौ सन्तनोति सन्दधाति तस्मादेतौ प्राणौ सन्ततौ संहितौ ॥९॥

अथ या मध्य उपदधाति स प्राणस्ता रेतः सिचोर्वेलयोपदधाति पृष्ठयो वै रेतःसिचौ मध्यमु पृष्ठयो मध्यत एवास्मिन्नेतत्प्राणं दधाति सर्वत उपदधाति सर्वत एवास्मिन्नेतत्प्राणं दधात्यथो एवः हैष गुदः प्राणः समन्तना भिंपर्यक्रोऽनुचीश तिर शीशोपदधाति तस्मादिमेऽन्वञ्चश्च तिर्यञ्चश्चात्मन्प्राणाः संसृष्टा उपदधाति प्राणनेवैतत्सन्तनोति सन्दधाति तस्मादिमे प्राणाः सन्तताः संहिताः ॥१०॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

ता हैके पुरुषमुपार्योपदधत्येष वै प्राणस्तमेता बिभ्रति यत्प्राणं बिभ्रति तस्मात्प्राणभृत इति न तथा कुयदिषो हैव प्राणो य एष हिरण्मयः पुरुषस्तस्य त्वयमात्मा यावदिदमभ्ययम-
ग्रिविंहितस्तद्यद्वास्यैता अङ्गं नाभिप्राप्नुयुः प्राणो हास्य तदङ्गं नाभिप्राप्नुयाद्यु वै प्राणोऽङ्गं नाभिप्राप्नोति शुष्यति वा वैतन्म्लायति वा तस्मादेनाः यति परिश्रित्स्वेवोपार्योपदध्यादथ या मध्य उपदधाति ताभिरस्यैष आत्मा पूर्णस्तां उ एवैतस्मादनन्तर्हिताः ॥१॥

तदाहुर्य दयं पुरो भुवोऽयं दक्षिणा विश्वकर्माऽयं पश्चाद्विश्वव्यचा इदमुत्तरात्स्व-
रियमुपरिमतिरिति संप्रति दिशोऽयननूयन्तेऽथ कस्मादेना अक्षणया देशेषूपदधातीति प्राणा वै प्राणभृतस्ता यत्संप्रति दिश उपदध्यात्प्रागयः हैवायं प्राणः सञ्चरेदथ यदेना एवमयनूकाः सतीरक्षणया देशेषूपदधाति तस्मादयं प्रागयं प्राणः सन्नक्षणया सर्वाण्यङ्गानि सर्वमात्मानमनुसञ्चरति ॥२॥

स एष पशुर्यदग्निः सोऽत्रैव सर्वः कृत्त्वः सऽस्कृतस्तस्य याः पुरस्तादुपदधाति तौ बाहू अथ याः पश्चात्ते स क्यावथ या मध्य उपदधाति स आत्मा ता रेतः सिचोर्वेलयोपदधाति पृष्ठ्यो वै रेतःसिचौ मध्यमु पृष्ठ्यो मध्यतो ह्ययमात्मा सर्वत उपदधाति सर्वतोह्ययमात्मा ॥३॥

तदाहुर्यत्पूर्वेषु गणेष्वेकैकैकः स्तोममेकैकं पृष्ठमुपदधात्यथ कस्मादत्र द्वौ स्तोमौ द्वे पृष्ठे उपदधातीत्यात्मा वा अस्यैष आत्मानं तदङ्गानां ज्येष्ठं वरिष्ठं वीर्यवत्तमं करोति तस्मादयमात्माङ्गानां ज्येष्ठो वरिष्ठो वीर्यवत्तमः ॥४॥

तदाहुः कथमस्यैषोऽग्निः सर्वः कृत्स्न इष्टकायामिष्टकायाः सःस्कृतो भवतीति मज्जा यजुरस्थीष्टका माः सः सादनं त्वक्सूददोहा लोम पुरीषस्य यजुरन्नं पुरीषमेवम् हास्यैषोऽग्निः सर्वः कृत्स्न इष्टकायामिष्टकायाः सःस्कृतो भवति स एष सार्वायुषोऽग्निः स यो हैत्तमेवः सार्वायुषमग्निं वेद सर्वः हैवायुरेति ॥५॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

अथातः समञ्चनप्रसारणस्यैव सञ्चितः^१ हैके समञ्चनप्रसारणेनेत्यभिमृग्रन्ति पशुरेष यदग्निर्यदा वै पशुरङ्गानि सञ्चाच्छति प्रच सारयत्यथ स तैर्वर्यं करोति संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसीदा वत्सरोऽसीद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि उषसस्ते कल्पन्तामहोरात्रास्ते कल्पन्तामर्धमासास्ते कल्पन्तामासास्ते कल्पन्तामृतवस्ते कल्पन्ताः संवत्सरस्ते कल्पताम् प्रेत्या एत्यै सं चाञ्च प्रच सारय सुपर्णचिदसि तया देवतयाऽङ्गिरस्वदध्रुवः सीदेति ॥१॥

अपि ह स्माह शाट्यायनिः स्फोटतोहैकः पक्ष्योरुपगुश्रावैतेनाभिमृष्टस्य तस्मादेनमेतेनाभ्येव मृशेदिति ॥२॥

अथ ह स्माह स्वर्जिन्नाग्रजितो नग्रजिद्वा गान्धारः प्राणो वै समञ्चनप्रसारणं यस्मिन्वा अङ्गे प्राणो भवति तत्सञ्चाञ्चति प्र च सारयति सञ्चितमेवैनं बहिष्ठादभ्यन्यात्तदस्मिन्प्राणः समञ्चनप्रसारणं दधाति तथा सञ्चाञ्चति प्र च सारयतीति तदुहैव॑ समञ्चनप्रसारणं यत्स तदुवाच राजन्यबन्धुरिव त्वेव तदुवाच यन्तु शतं कृत्वोऽथो सहस्रं बहिष्ठादयन्युर्न वै तस्मिंस्ते प्राणं दध्युर्यो वा आत्मन्प्राणः स एव प्राणस्तद्यत्प्राणभृत उपदधाति तदस्मिन्प्राणः समञ्चनप्रसारणं दधाति तथा सञ्चाञ्चति प्र च सारयत्यथ लोकंपृष्ठे उपदधात्यस्याः स्कृत्यां तयोरुपरि बन्धुः पुरीषं निवपति तस्योपरि बन्धुः ॥३॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

द्वितीयां चितिमुपदधात्येतद्वै देवाः प्रथमां चितिं चित्वा समारोहन्नयं वै लोकः प्रथमा चितिरिमुमेव तुल्लोकुङ्कु संस्कृत्य समारोहन् ॥१॥

तेऽब्रुवःश्चेत्यध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तुदब्रुवन्नितु ऊर्ध्वमिच्छतेति ते चेत् यमाना एतां द्वितीयां चितिमपश्यन्यदूर्ध्वं पृथिव्या अर्वाचीनमन्तुरिक्षात्तेषामेष लोकोऽध्रुव इवाप्रतिष्ठित इव मुनस्यासीत् ॥२॥

तेऽश्विवनावब्रुवन्युवं वै ब्रह्माणौ भिषजौ स्थो युवं न इमां द्वितीयां चितिमुपधत्तमिति किं नौ त्रुतो भविष्यतीति युवमेवु नोऽस्या अग्निचित्याया अध्वर्यु भविष्यथ इति तथेति तेभ्य एतामश्विनौ द्वितीयां चितिमुपाधत्तां तुस्मादाहुरश्विवनावेव देवानामध्वर्यु इति॥३॥

स उपदधाति ध्रुवक्षितिर्धुवयोनिर्धुवासीति यद्वै स्थिरं यत्प्रतिष्ठितं तुद्धुवमुथ वा एषामेष लोकोऽध्रुव इवाप्रतिष्ठित इव मुनस्यासीत्तमेवैतत्स्थिरं ध्रुवं कृत्वा प्रत्यधत्तां ध्रुवं योनिमासीद साधुयेति स्थिरं योनिमासीद साधुयेत्येतदुख्यस्य केतु प्रथमं जुषाणेत्ययं वा अग्निरुख्यस्तस्यैष प्रथमः केतुर्यत्प्रथमा चितिस्तं जुषाणेत्येतदभिनाध्वर्यु सादयतामिह त्वेत्यश्विनौ ह्याध्वर्यु उपाधत्ताम् ॥४॥

कुलायिनी घृतवती पुनिधरिति कुलायमिव वै द्वितीया चितिः स्योनेसीद सुदने पृथिव्या इति पृथिवी वै प्रथमा चितिस्तस्यै शिवे स्योने सीद सुदन इत्येतदभित्वा रुद्रा वुसवो गृणन्त्वत्येतास्त्वां देवता अभिगृणन्त्वत्येतदिमा ब्रह्म पीपिहि सौभग्यायेतीमा ब्रह्माव सौभग्यायेतदश्विनाध्वर्यु सादयतामिह त्वेत्यश्विनौ ह्याध्वर्यु उपाधत्ताम् ॥५॥

स्वैर्दक्षैर्दक्षपितेह सीदेति स्वेन वीर्येणहु सीदेत्येतदेवानां सुमे बृहते रुणायेति देवानां सुम्राय महते रुणायेत्येतत्पितेवैधि सूनव आ सुशेवेति यथा पिता पुत्राय स्योनः सुशेव एवं सुशेवैधीत्येतत्स्वविशा^१ तुन्वा सुंविशस्वेत्यात्मा वै तनुः स्वावेशेनात्मना सुंविशस्वेत्येतदश्चिनाऽध्वर्यु सादयतामिह त्वेत्यश्विनौ ह्याध्वर्यु उपाधत्ताम् ॥६॥

पृथिव्याः पुरीषमसीति पृथिवी वै प्रथमा चित्तिस्तुस्या एतत्पुरीषमिव युद्धितीयाऽप्सो नामेति उसो नामेत्येतत्तां त्वा विश्वे अभिगृणन्तु देवा इति तां त्वा सुर्वेऽभिगृणन्तु देवा इत्येतस्तोमपृष्ठा घृतवतीहु सीदेति यान्स्तोमानस्यां तंस्युमानो भुवति तैरेषा स्तोमपृष्ठा प्रजावदस्मे द्रविणायजस्वेति प्रजावदस्मे द्रविणमायजस्वेतदश्चिनाध्वर्यु सादयतामिहत्वेत्यश्विनौ ह्याध्वर्यु उपाधत्ताम् ॥७॥

ता एता दिशस्ता रेतःसिचोर्वेलयोपदधातीमे वै रेतःसिचावन्योस्तद्विशो दधाति तुस्मादन्योर्दिशः सर्वत उपदधाति सर्वस्तस्तद्विशो दधाति तुस्मात्सर्वतो दिशः सर्वतः समीचीः सर्वतस्तुत्समीचीर्दिशो दधाति तुस्मात्सर्वतः समीच्यो दिशस्ता नानोपदधाति नाना सादयति नाना सुददोहसाऽधिवदति नाना हि दिशः ॥८॥

अथ पञ्चमी दिश्यामुपदधात्यूर्ध्वा ह सा दिक्षा या सोर्ध्वा दिग्सौ सु अदित्योऽमुमेवैतदादित्यमुपदधाति तामन्तरेण दुक्षिणां दिश्यामुपदधात्यमुं तुदादित्यमन्तरेण दुक्षिणां दिशां दधाति तुस्मादेषोऽन्तरेण दुक्षिणां दिशमेति ॥९॥

अदित्यास्त्वा पृष्ठे सादयामीतीयं वा अदितिरस्यामेवैनमेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयत्यन्तरिक्षस्य धत्रीं विष्ट भनीं दिशामधिपतीं भुवनानामित्यन्तरिक्षस्य ह्येष धर्ता विष्ट भनो

दिशामुधिपतिर्भुवनानामूर्मिद्रप्सो अपामसीति रसो वा ऊर्मिर्विश्वकर्मा तत्रघृषिरिति प्रजापतिर्वें
विश्वकर्मा प्रजापतिसृष्टऽसीत्येतदशिवनाध्वर्यु सादयतामिह त्वेत्यशिवनौ ह्याध्वर्यु उपाधत्ताम् । १० ॥

यद्वैता आशिवनीरूपदुधाति प्रजापतिं विस्त्रस्तं देवता आदाय व्युदक्रामस्तुस्य युदूध्वं
प्रतिष्ठाया अवाचीनं मध्यात्तुदस्याशिवनावादायोत्क्रम्यातिष्ठां तावब्रवीदुप मेतं प्रति म एतुद्धत्तं
येन मे युवमुदक्रमिष्ठमिति किं नौ तुतो भविष्यतीति युवद्वेत्यमेव म एतुदात्मनो भविष्यतीति
तथेति तुदस्मिन्नेतुदशिवनौ प्रत्यधुतां तद्या एताः पञ्चाशिवन्य एतुदस्य तुदात्मनस्तद्युदेता अत्रोपदुधाति
यदेवास्यैता आत्मनस्तुदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तुस्मादेता अत्रोपदधाति ॥ ११ ॥

ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिर्ध्रुवासीति यद्वै स्थिरं यत्प्रतिष्ठितं तदध्रुवमुथ वा अस्यैतदुस्थिरमिवा
ध्रुवमिवात्मन आसीत्तदेवैतत्स्थिरं ध्रुवं कृत्वा प्रत्यधतां कुलायिनी घृतवति पुरन्धिरिति कुलायमिव
वा अस्यैतदात्मनः स्वैर्दुक्षेदुक्षपितेहु सीदेत्युदक्षयतामेवास्यैत- दात्मनः पृथिव्याः पुरीषमसीति
पुरीषसङ्हितमिव वा अस्यैतदात्मनो रेतःसिचोर्वेलया पृष्टयो वै रेतःसिचौ पृष्टिसाचयमिव वा
अस्यैतदात्मनः सर्वतो ह्यस्यैत दशिवनावात्मनः प्रत्यधत्ताम् ॥ १२ ॥

अुर्थत्व्ये उपदधात्यृत्व एते युदूत्व्ये ऋतुनेवैतदुपदधाति शुक्रश्च शुचिश्च ग्रैष्मावृतूः इति
नामनी एनयोरेते नामभ्यामेवैने एतदुपदधाति द्वे इष्टके भवतो द्वौ हि मासावृतुः सकृत्सादुयत्येकं
तदृतुं करोति ॥ १३ ॥

तद्युदेते अत्रोपदुधाति संवत्सर एषोऽग्निरिमु उ लोकाः संवत्सरस्तुस्य युदूर्ध्वं पृथिव्या अर्वाचीनमन्तुरिक्षात्तदस्यैषा द्वितीया चितिस्तद्वस्य ग्रीष्मं ऋतुस्तद्युदेते अत्रोपदुधाति युदेवास्यैते आत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तुस्मादेते अत्रो पदधाति ॥१४॥

यद्वैते अत्रोपदुधाति प्रजापतिरेषोऽग्निः संवत्सरउ प्रजापतिस्तुस्य युदूर्ध्वं प्रतिष्ठाया अर्वाचीनं मध्यात्तदस्यैषा द्वितीया चितिस्तद्वस्य ग्रीष्मं ऋतुस्तद्युदेते अत्रोपदुधाति युदेवास्यैते आत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तुस्मादेते अत्रोपदधाति ॥१५॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अथ वैश्वदेवीरुपदधात्येष वै सु द्वितीया चितिर्यमेभ्यस्तदश्विना उपाधतां तामुपधायेदः सुर्वमभवतां युदिदं किञ्च ते देवा अब्रुवनश्विनौ वा इदं सुर्वमभूतामुप तुज्जानीत युथा वयुमिहाप्यसामेति तेऽब्रुवःश्चेतुयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तुदब्रुवःस्तुदिच्छत युथा वयुमिहाप्यसामेति ते चेतुयमाना एता इष्टका अपश्यन्वैश्वदेवीः ॥१॥

तेऽब्रुवनश्विनौ वा इदं सुर्वमभूतामश्विभ्यामेवाश्विनोश्चितिमनुपदधामहा इति तेऽश्विभ्यामेवाश्विनोश्चितिमनुपादधत तुस्मादेतामाश्विनी चितिरित्याचक्षते तुस्माद्यथैव पूर्वासामुदर्क एवमेतासामश्विभ्या ३ ह्येवाश्विनोश्चितिमनुपादधत ॥२॥

युद्वेव वैश्वदेवीरुपदुधाति ये वै ते विश्वे देवा एतां द्वितीयां चितिमपश्यन्ये तु एतेन रसेनोपायःस्तु उ एते तानेवैतदुपदधाति ता एताः सुर्वाः प्रजास्ता रेतः सिंचोर्वेलयोपदधातीमे वै रेतः सिंचावुनयोस्तुत्रजा दधाति तुस्मादनयोः प्रजाः सर्वत उपदधाति सर्वतस्तुत्रजा दधाति तुस्मात्सर्वतः प्रजा दिश्या अनुपदधाति दिक्षु तुत्रजा दधाति तुस्मात्सुर्वासु दिक्षु प्रजाः ॥३॥

युद्धेव वैश्वदेवीरूपदधाति प्रजापतेर्विस्तस्तात्सुर्वा: प्रजा मध्यत उदक्रामन्नेतस्या अुधि
योनेस्ता एनमेतुस्मिन्नात्मनः प्रतिहिते प्रापद्यन्त स यः सु प्रजापतिव्यस्ताःसतायुमेव सु
योऽयुमग्निश्चीयते थ या अस्मात्ता : प्रजा मध्यत उदक्रामन्नेतास्ता वैश्वदेव्य इष्टकास्तद्युदेता
उपदधाति या एवास्मात्ता प्रजा मध्यत उदक्रामःस्ता अस्मिन्नेतत्प्रपादयति रेतः सिंचोर्वेलया
पृष्ठयो वै रेतःसिंचौ मुध्यमु पृष्ठयो मध्यत एवास्मिन्नेता: प्रजाः प्रपादयति^४ सर्वत उपदधाति
सर्वत एवास्मिन्नेता: प्रजाः प्रपादयति^५ ॥४॥

युद्धेव वैश्वदेवीरूपदधात्येतद्वै प्रजापतिरेतस्मिन्नात्मनः प्रतिहितेऽकामयत प्रजाः सृजेय
प्रजायेयेति सु क्रृतुभिरद्ब्दिः प्राणैः संवत्सरेणश्विभ्यां सयुग्भूत्वैताः प्रजाः प्राजनयत्थैवैतद्युजमान
एताभिर्देवताभिस्सयुग्भूत्वैताः प्रजाः प्रजनयति तुस्मादु सर्वास्वेव सज्जः सज्जूरित्यनुवत्ति ॥५॥

सज्जूर्कृतुभिरिति तदृतून्प्राजनयदृतुभिर्वैसयुग्भूत्वा प्राजनयत्सज्जूर्विधाभिरित्यापो वै विधा
अद्बृहीर्ददं सुर्व विहितमद्बिर्वै सयुग्भूत्वा प्राजनयत्सज्जूर्देवैरिति तुदेवान्प्राजनयद्युदेवा इत्याचुक्षते
सज्जूर्देवैर्वयोनाधैरिति प्राणा वै देवा वयोनाधाः प्राणैर्हीर्ददं सुर्व वयुनं नद्धमथो छन्दांसि वै
देवा वयोनाधाशछन्दोभिर्हीर्ददं सुर्व वयुनं नद्धं प्राणैर्वै सयुग्भूत्वा प्राजनयदग्रये त्वा वैश्वानरायेति
संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः संवत्सरेण वै सयुग्भूत्वा प्राजनयदश्विनाध्वर्य सादयतामिह
त्वेत्यश्विभ्यां वै सयुग्भूत्वा प्राजनयत् ॥६॥

सज्जूर्वसुभिरिति दक्षिणतस्तद्वसून्प्राजनयत्सज्जूर्विश्वैर्देवैरित्युपरिष्ठात्तद्विश्वान्देवान्प्राजनयत्ता वै

४. प्रपादयति TE

५. प्रपादयति TE

समानुप्रभृतयः समानोदर्का नाना मध्यतस्ता युत्समान् प्रभृतयस्समानोदर्काः समानीभिर्हि
देवताभिः पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च सयुग्भूत्वा प्राजनयदुथ यन्नाना मध्युतोऽन्या अन्या हि प्रजा
मध्यतः प्राजनयत् । ७ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

अथ प्राणभृत उपदधात्येतद्वै देवा अब्रुवःश्चेत्यध्वमिति चित्तिमिच्छते वाव तुदब्रुवस्ते
चेत्यमाना वायुमेव चित्तिमपश्य स्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्धाति प्राणभृत उपदधाति
प्राणो वै वायुर्वायुमेवास्मिन्नेतद्धाति रेतः सिंचोर्वेक्येमे वै रेतः सिंचावनुयोस्तद्वायुं दधाति
तुस्मादनुयोर्वायुः सर्वत उपदधाति सर्वतस्तद्वायुं दधाति तुस्मात्सर्वतो वायुः सर्वतः समीचीः
सर्वतस्तुत्सम्यज्ञं वायुं दधाति तुस्मात्सर्वतः सम्याभूत्वा सर्वाभ्यो दिग्भ्यो वाति दिश्या अनुपदधाति
दिक्षु तुद्वायुं दधाति तुस्मात्सुर्वासु दिक्षु वायुः ॥ १ ॥

युद्धेव प्राणभृत उपदधात्यास्वेवैतत्प्रजासु प्राणान् दधाति ता अनन्तर्हिता वैश्वदेवीभ्य
उपदधात्युनन्तर्हिताः स्तुत्प्रजाभ्यः प्राणान्दधाति प्राणं मे पाह्यपानं मे पाहि व्यानं मे पाहि
चक्षुर्म उर्वा विभाहि श्रोत्रं मे श्लोकयेत्येतानेवास्मिन्नेतत्क्लृसान् प्राणान् दधाति ॥ २ ॥

अथापस्या उपदधात्येतद्वै देवा अब्रुवःश्चेत्यध्वमिति चित्तिमिच्छते वाव तुदब्रुवःस्ते
चेत्यमाना वृष्टिमेव चित्तिमपश्यस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्धात्यपस्या उपदधात्यापो
वै वृष्टिवृष्टिमेवास्मिन्नेतद्धाति रेतः सिंचोर्वेलयेमे वै रेतः सिंचावनुयोस्तद्वृष्टिं दधाति
तुस्मादनुयोर्वर्षति सर्वत उपदधाति सर्वतस्तद्वृष्टिं दधाति तुस्मात्सर्वतो वर्षति सर्वतः समीचीः

सर्वतस्तुत्समीचीं वृष्टिं दधाति तुस्मात्सर्वतः सम्यक् भूत्वा सुवर्ध्यो दिग्भ्यो वर्षति वायुव्या
अनुपदधाति वायौ तद्वृष्टिं दधाति तुस्माद्यां दिशं वायुरेति तां दिशं वृष्टिरुचेति ॥३॥

यद्वे वापुस्या उपदधात्येष्वैतत्प्राणेष्वप्ते दधाति ता अनन्तर्हिताः प्राणभूदभ्य
उपदधात्यनन्तर्हितास्तुत्प्राणेभ्योऽपो दधात्यथो अन्नं वा आपोऽनन्तर्हितं तुत्प्राणेभ्योऽन्नं दधात्यपः
पिन्वौषधीर्जिन्व द्विपादव चतुष्पात्पाहि दिवो वृष्टिमेरयेत्येता एवैष्वेतत्कलषा आपो^१
दधाति ॥४॥

अथ छन्दस्या उपदधात्येतद्वै देवा अब्रुवश्चेत्यध्वमिति चित्तिमिच्छत्तेति वाव तुदब्रुवश्चस्ते
चेत्यमानाः पशुनेव चित्तिमपश्यश्चस्तुमस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयुमेतदधाति छन्दस्या उपदधाति
पशुवो वै छन्दाऽसि पशुनेवास्मिन्नेतदधाति सर्वत उपदधाति सर्वतस्तुत्पशुन् दधाति तुस्मात्सर्वतः
पशुवोऽपुस्या अनुपदधात्यप्सु तत्पशून्प्रतिष्ठापयति तुस्माद्यदा वर्षत्यथ पशुवः प्रतिष्ठन्ति ॥५॥

यद्वेव छन्दस्या उपदधाति प्रजापतेर्विस्तात्पशव उदक्रामश्चछन्दाऽसि भूत्वा तान् गायत्री छन्दो
भूत्वा वृयसाप्रोत्यद्यायत्र्याप्रोदेतद्धि छन्द आशिष्यं सा तद्बूत्वा प्रजापतिरेतान् पशुन्वयसाप्रोत् ॥६॥

मूर्धा वृय इति प्रजापतिर्वै मूर्धा स वृयोऽभवत्प्रजापतिश्छन्द इति प्रजापतिरेव छन्दोऽ-
भवत् ॥७॥

क्षत्रं वृय इति प्रजापतिर्वै क्षत्रश्च स वृयोऽभवन्मुयन्दं छन्द इति यद्वा अनिरुक्तं
तन्मुयन्दमनिरुक्तो वै प्रजापतिः प्रजापतिरेव छन्दोऽभवत् ॥८॥

विष्टभो वृय इति प्रजापतिवैं विष्टभः स वृयोऽभवदुधिपतिश्छुन्द इति प्रजापतिर्वा अधिपतिः प्रजापतिरेव छुन्दोऽभवत् ॥९॥

विश्वकर्मा वृय इति प्रजापतिवैं विश्वकर्मा स वृयोऽभवत्परमेष्ठी छुन्द इत्यापो वै प्रजापतिः परमेष्ठी ता हि परमे स्थाने तिष्ठन्ति प्रजापतिरेव परमेष्ठी छुन्दोऽभवत् ॥१०॥

तानि वा एतानि चत्वारि वृयाःसि चत्वारि छुन्दाःसि तुदृष्टवृष्टाक्षरा गायुच्चेषा वै सु गायत्री या तुद्भूत्वा प्रजापतिरेतान् पशून्वयसाप्रोत्समाजीर्ण पशुं वृयसास इत्याचक्षते तुस्मादु सुवास्वेव वृयो वृय इत्यनुवतते ३थ ये ३स्माते पशुव उद्क्रामन्नेते ते पञ्चदशोत्तरे वज्रो वै पशवो वज्रः पञ्चदशस्तस्याद्यस्य^२ पशवो भवन्त्यपैव स पाप्मानः हते वृज्रो हैव तुस्य पाप्मानमपहन्ति तुस्माद्यां कुञ्च दिशं पशुमानेति वृज्रविहताः हैव तामन्वेति ॥११॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

ब्रह्मो वृय इति बस्तं वृयसाप्रोद्विवलं छुन्द इत्येकपदा वै विवलं छुन्द एकपदा ह भूत्वाजा उच्चक्रमुः ॥१॥

वृष्णिर्वृय इति वृष्णिं च वृयसाप्रोद्विशालं छुन्द इति द्विपदा वै विशालं छुन्दो द्विपदा ह भूत्वा वय उच्चक्रमुः ॥२॥

पुरुषो वृय इति पुरुषं वृयसाप्रोत्तन्दं छुन्द इति पङ्किवैं तन्दं छुन्दः पङ्किर्ह भूत्वा पुरुषा उच्चक्रमुः ॥३॥

व्याघ्रो वृय इति व्याघ्रं वृयसाऽप्रोदुनाधृष्टं छुन्द इति विराङ्ग्वा अनाधृष्टं छन्दोऽन्रं वै विराळ्नमनाधृष्टं विराङ्ग्वा भूत्वा व्याघ्रा उच्चक्रमुः ॥४॥

सिंहो वृय इति सिंहं वृयसा०७प्रोच्छदिश्छुन्द इत्युतिच्छन्दा वै छदिश्छुन्दः सा हि सुवाणि छुन्दाऽसि च्छादुयत्युतिच्छन्दा ह भूत्वा सिंहा उच्चक्रमुरथातो निरुक्तानेव पशूनिरुक्तानि छुन्दाऽस्युपदधाति ॥५॥

पष्ठवाङ्वय इति पष्ठवाहं वृयसा०७प्रोद्धृती छुन्द इति बृहती ह भूत्वा पष्ठवाह उच्चक्रमः ॥६॥

उक्षावृय इत्युक्षाणं वृयसा०७प्रोत्कुछुन्द इति ककुञ्ब्म भूत्वोक्षाण उच्चक्रमः ॥७॥

ऋषभो वृय इत्यृषभं वृयसा०७प्रोत्सतो बृहती छुन्द इति सतो बृहती ह भूत्वर्षभा उच्चक्रमः ॥८॥

अनड्वान्वय इत्यनड्वाहं वृयसा०७प्रोत्पङ्गिश्छुन्द इति पङ्गिकृहं भूत्वा०नड्वाह उच्चक्रमः ॥९॥

धेनुर्वय इति धेनुं वृयसा०७प्रोज्जगती छुन्द इति जगती ह भूत्वा धेनुव उच्चक्रमः ॥१०॥

ऋविर्वय इति ऋविं वृयसा०७प्रोत्रिष्टुष्छुन्द इति त्रिष्टुञ्ब्म भूत्वा ऋवय उच्चक्रमः ॥११॥

दित्यवाङ्वय इति दित्यवाहं वृयसा०७प्रोद्विराट्छुन्द इति विराङ्ग्न भूत्वा दिव्यवाह उच्चक्रमः ॥१२॥

पञ्चाविर्वय इति पञ्चाविं वृयसा०७प्रोद्वायत्री छुन्द इति गायत्री ह भूत्वा पञ्चावय उच्चक्रमः ॥१३॥

त्रिवत्सो वृय इति त्रिवत्सं वृयसा०७प्रोदुष्णिकछुन्द इत्युष्णिग्न भूत्वा त्रिवत्सा उच्चक्रमः ॥१४॥

तुर्यवाङ्क्रय इति तुर्यवाहं वृयसा०७प्रोदनुष्टुप्छुन्द इत्यनुष्टुभ्म भूत्वा तुर्यवाह
उच्चक्रमुः ॥१५॥

एते वै ते पशुवो याःस्तुत्प्रजापतिर्वृयसा०७प्रोत्स वै पशुं प्रथमाहाथ वयो०थ छुन्दो
वृयसा च ह्येनाऽश्छुन्दसा च परिगुत्यात्मन्त्रधत्तात्मन्त्रकुरुत तथैवैनानयमेतद्वयसा चैव छुन्दसा च
परिगुत्यात्मन्त्रधत्त आत्मन्त्रकुरुते ॥१६॥

सु एष पशुर्यदग्निस्सो०त्रैव सुर्वः कृत्स्नः सःस्कृतस्तस्य युः पुरस्तादुपदधाति शिरो०स्य
ता अथ यु दक्षिणतुश्चोत्तरतुश्च सु आत्माथ युः पश्चात्तपुच्छ० स वै पुरस्तादेवाग्र
उपदधाति शिरो हि प्रथमं जायमानस्य जायते०थ दक्षिणतु उपधायोत्तरत उपदधाति सार्धमयुमात्मा
जायता इत्युथ पश्चात्पुच्छ० ह्यन्ततो जायमानस्य जायते तद्युनि वृष्णिष्ठानि छुन्दाऽसि ये
स्थविष्ठाः पशुवस्तान्मध्यं उपदधाति मध्यं तत्प्रति पशुं वरिष्ठं करोति तुस्मान्मध्यं प्रतिपशुवरिष्ठे०थ
ये वीर्यवत्तमाः पशुवस्तान्दक्षिणत उपदधाति दुक्षिणं तदर्धं पशुर्वीर्यवत्तरं करोति तुस्माद्विष्ठो०र्धः
पशुर्वीर्यवत्तरः ॥१७॥

पूर्वार्धं च जघनार्धं चाणिष्ठौ करोति यद्हामूश्वतस्त्वस्ते नैता अणिष्ठा अथ युदिह
हुसिष्ठान्पशुनुपदधाति तेनो एता अणिष्ठाः पूर्वार्धं च तज्जघनार्धं च पशोरनिष्ठौ करोति
तुस्मात्पूर्वार्धुश्च जघनार्धुश्च पशोरणिष्ठौ तुस्मात्पूर्वार्धुन च जघनार्धुन च पशुरुच्च तिष्ठति सुं च
विशत्युथ लोकंपृणे उपदधात्यस्याऽ स्त्रकृत्यां तुयोरुपरि बुन्धुः पुरीषं निवपति तुस्योपरि बुन्धुः
॥१८॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति द्वितीयो०ध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

तृतीयां चितिमुपदधात्येतद्वै देवा द्वितीयां चितिं चित्वा समारोहन्यदूर्ध्वं पृथिव्या
अर्वाचीनमन्तरिक्षादेव तत्सङ्स्कृत्य समारोहन् ॥१॥

तेऽब्रुवश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्नित ऊर्ध्वमिछतेति ते
चेतयमाना अन्तरिक्षमेव बृहतीं तृतीयां चितिमपग्र्यस्तेभ्य एष लोकोऽछन्दयत् ॥२॥

त इन्द्राग्री अब्रुवन्युवं न इमां तृतीयां चितिमुपधामिति किं नौ ततो भविष्यतीति
युवमेव नः श्रेष्ठौ भविष्यथ इति तथेति तेभ्य एतामिन्द्राग्री तृतीयां चितिमुपाधत्तां
तस्मादाहुस्त्रिन्द्राग्री एव देवानां श्रेष्ठाविति ॥३॥

स वा इन्द्राग्रिभ्यामुपदधाति विश्वकर्मणा सादयतीन्द्राग्री च वै विश्वकर्मा चैतां
तृतीयां चितिमपश्यस्तस्मादिन्द्राग्रिभ्यामुपदधाति विश्वकर्मणा सादयति ॥४॥

यद्वेवेन्द्राग्रिभ्यामुपदधाति विश्वकर्मणा सादयति प्रजापतिं विस्सस्तं देवता आदाय
व्युदक्रामस्तस्येन्द्राग्री च विश्वकर्मा च मध्यमादायोल्कम्यातिष्ठस्तानब्रवीदुपमेतत्प्रति
म एतद्वत्त येन मे यूयमुदक्रमिष्टेति किं नस्तो भविष्यतीति युष्मदेवत्यमेव म एतदात्मनो
भविष्यतीति तथेति तदस्मिन्नेतदिन्द्राग्री च विश्वकर्मा च प्रत्यदधुस्तद्यैषा मध्यमा
स्वयमातुण्णैतदस्य तदात्मनस्तद्यैदेतामत्रोपदधाति यदेवास्यैषात्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति
तस्मादेतामत्रोपदधाति ॥५॥

इन्द्राग्री अव्यथमानामिष्कं दृःहतं युवमिति यथैव यजुस्तथा बन्धुः पृष्ठेन द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं च विबाधस इति पृष्ठेन होषा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं च विबाधते ॥६॥

विश्वकर्मा त्वा सादयत्विति विश्वकर्मा होतां तृतीयां चितिमपश्यदन्तरिक्षस्य च पृष्ठे व्यचस्वतों प्रथस्वतीमित्यन्तरिक्षस्य होतत्पृष्ठं व्यचस्वत्रयस्वदन्तरिक्षं येछान्तरिक्षं दृःहान्तरिक्षं मा हिःसीरित्येतद्विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायोदानायेति प्राणो वै स्वयमातृण्णा सर्वस्मा उ वा एतस्मै प्राणः प्रतिष्ठायै चरित्रायेतीमे वै लोकाः स्वयमातृण्णा इम उ लोकाः प्रतिष्ठा चरित्रं वायुष्टाभिपात्विति वायुष्टाभिगोपायत्वित्येतन्महा स्वस्त्येति महत्या स्वस्त्येतच्छर्दिषा शन्तमेनेति यच्छर्दिः शन्तमं तेनेत्येतसादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुरथ साम गायति तस्योपरि बन्धुः ॥७॥

अथ दिश्या उपदधाति दिशो वै दिश्या दिश एवैतदुपदधाति तद्याभिरदो वायुर्दिग्भरनन्तर्हिताभिरूपैता एतास्ता एवैतदुपदधाति ता उ एवामूः पुरस्ताद्भर्स्तबं च लोगेष्टकाश्चोपदधात्यसौ वा आदित्य एता अमुं तदादित्यं दिक्षवध्युहति दिक्षु चिनोति ता यत्तत्रैव स्युर्बहिर्धा तत्स्युर्बहिर्धो वा एतद्योनेरग्निकर्म यत्पुरा पुष्करपर्णात्ता यदिहाहत्योपदधाति तदेना योनौ पुष्करपर्णे प्रतिष्ठापयति तथो हैता अबहिर्धा भवन्ति ता अनन्तर्हिताः स्वयमातृण्णा या उपदधात्यन्तरिक्षं वै मध्यमास्वयमातृण्णानन्तर्हितास्तदन्तरिक्षा-

१. यच्छान्तरिक्षं missing in TE

दिशो दधात्युत्तरा उत्तरगस्तदन्तरिक्षादिशो दधाति रेतस्सिंचोर्वेलयेमे वै रेतस्सिंचावनयोस्तदिशो दधाति तस्मादनयोर्दिशः सर्वत उपदधाति सर्वतस्तदिशो दधाति तस्मात्सर्वतो दिशः सर्वतः समीचीः सर्वतस्तस्मीचीर्दिशो दधाति तस्मात्सर्वतः समीच्यो दिशः ॥८॥

यद्वेव दिश्या उपदधाति छन्दाऽसि वै दिशो गायत्री वै प्राची दिक्त्रिष्टुब् दक्षिणा जगती प्रतीच्यनुष्टुबुदीची पङ्क्लिरूर्ध्वा पशवो वै छन्दाऽस्यन्तरिक्षं मध्यमा चितिरन्तरिक्षे तत्पशून् दधाति तस्मादन्तरिक्षायतनाः पशवः ॥९॥

यद्वेव दिश्या उपदधाति छन्दाऽसि वै दिशोः पशवो वै छन्दाऽस्यन्तं पशवो मध्यं मध्यमा चितिर्मध्यतस्तदन्तं दधाति ता अनन्तर्हिताः स्वयमातृण्णाया उपदधाति प्राणो वै स्वयमातृण्णानन्तर्हितं तत्प्राणादन्तं दधात्युत्तरा उत्तरं तत्प्राणादन्तं दधाति रेतस्सिंचोर्वेलयां पृष्ठयो वै रेतस्सिंचौ मध्यमु पृष्ठयो मध्यत एवास्मिन्नेतदन्तं दधाति सर्वत उपदधाति सर्वत एवास्मिन्नेतदन्तं दधाति ॥१०॥

राज्यसि प्राची दिग्विरालसि दक्षिणा दिक्सप्रालसि प्रतीची दिक्स्वरालस्युदीची दिग्धिपत्न्यसि बृहती दिगिति नामान्यासामेतानि नामग्राहमेवैना एतदुपदधाति ता नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोहसाधिवदति ता नाना हि दिशः ॥११॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अथ विश्वज्योतिषमुपदधाति वायुर्वै मध्यमा विश्वज्योतिर्वायुर्द्वेवान्तरिक्षलोके
विश्वं ज्योतिर्वायुमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां दिश्याभ्य उपदधाति दिक्षु तद्वायुं दधाति
तस्मात्सर्वासु दिक्षु वायुः ॥१॥

यद्वेव विश्वज्योतिषमुपदधाति प्रजा वै विश्वज्योतिः प्रजाह्येव विश्वं ज्योतिः
प्रजननमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां दिश्याभ्य उपदधाति दिक्षु तत्प्रजा दधाति तस्मात्सर्वासु
दिक्षु प्रजाः ॥२॥

विश्वकर्मा त्वा सादयत्विति विश्वकर्मा ह्येतां तृतीयां चितिमपश्यदन्तरिक्षस्य
पृष्ठे ज्योतिष्मतीमित्यन्तरिक्षस्य ह्यये पृष्ठे ज्योतिष्मान्वायुर्विवस्मै प्राणायापानाय व्यानायेति
प्राणो वै विश्वज्योतिः सर्वस्मां उ वा एतस्मै प्राणो विश्वं ज्योतिर्येष्टि सर्वं
ज्योतिर्येष्टि त्येतद्वायुष्टेऽधिपतिरिति वायुमेवास्या अधिपतिं करोति सादयित्वा
सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥३॥

अर्थर्तव्या उपदधात्यृतव एते यदृतव्या ऋतुनेवैतदुपदधाति नभश्च नभस्यश्च
वार्षिकावृत् इति नामनी एनयोरेते नामभ्यामेवैने एतदुपदधाति द्वे इष्टके भवतो द्वौ हि
मासावृतुः सकृत्सादयत्येकं तदृतुं करोत्यवकासुपदधात्यवकाभित्रॄ प्रच्छादयत्यापो वा
अवका अपस्तुदेतस्मिन्नृतौ दधाति तस्मादेतस्मिन्नृतौ भूयिष्ठं वर्षति ॥४॥

अथोत्तर इष्टचोर्जश्च शारदावृत् इति नामनी एनयोरेते नामयामेवैने एतदुपदधाति
द्वे इष्टके भवतो द्वा हि मासावृतुः सकृत्सादयत्येकं तदृतुं करोत्यवकासुपदधात्यापो वा

अवका अपस्तदेतस्यर्तोः पुरस्ताद्वधाति तस्मादेतस्यर्तोः पुरस्ताद्वर्षति नोपरिष्टात्रच्छादयति
तस्मान् तथै^१ वोपरिष्टाद्वर्षति ॥५॥

तद्यदेता अत्रोपदधाति संवत्सर एषोऽग्निरिम उ लोका वै संवत्सरस्तस्यान्तरिक्षमेव
मध्यमा चितिरन्तरिक्षमस्य वर्षाशरदावृत् तद्यदेता अत्रोपदधाति यदेवास्यै ता
आत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेता अत्रोपदधाति ॥६॥

यद्वेवैता अत्रोपदधाति प्रजापतिरेषोऽग्निः संवत्सर उ प्रजापतिस्तस्य मध्यमेव
मध्यमा चितिर्मध्यमस्य वर्षाशरदावृत् तद्यदेता अत्रोपदधाति यदेवास्यैता
आत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेता अत्रोपदधाति ॥७॥

ता वा एताश्चतस्त्र ऋतव्या मध्यमायां चिता उपदधाति द्वे - द्वे इतरासु चितिषु
चतुष्पदा वै पश्वोन्तरिक्षं मध्यमा चितिरन्तरिक्षे तत्पशुन् दधाति तस्मादन्तरिक्षायतनाः
पश्वः ॥८॥

यद्वेव चतस्रश्चतुष्पदा वै पश्वोऽन्नं पश्वो मध्यं मध्यमा चितिर्मध्यतस्तदन्नं
दधाति ॥९॥

यद्वेव चतस्रश्चतुरक्षरं वा अन्तरिक्षं द्वयक्षरा इतराश्चतयस्तद्यावदन्तरिक्षं
तावात्तत्कृत्वोपदधाति ॥१०॥

यद्वेव चतस्रः पशुरेष यदग्निर्मध्यं तत्प्रतिपशुं वरिष्ठं करोति तस्मान्मध्यं
प्रतिपग्नुर्विष्ठः ॥११॥

१. तथैवोपरिष्टात् TE

२. अन्तरिक्षं(अवहितं) in TE only

ता वा एताश्चतस्र ऋतव्यास्तासां विश्वज्योतिः पञ्चमी पञ्च दिश्यास्तद्वश
दशाक्षरा विरालन्नं विराण्मध्यं मध्यमा चितिर्मध्यतस्तदन्नं दधाति ता अनन्तर्हिताः
स्वयमातृण्णाया उपदधाति प्राणो वै स्वयमातृण्णानन्तर्हितं तत्प्राणादन्नं दधात्युत्तरा उत्तरं
तत्प्राणादन्नं दधाति ॥१२॥

अथ प्राणभृत उपदधाति प्राणा वै प्राणभृतः प्राणनेवैतदुपदधाति ता दश भवन्ति
दश वै प्राणाः पूर्वार्धं उपदधाति पुरस्ताद्वीमे प्राणा आयुर्मे पाहि ज्योतिर्मे यच्छेति प्राणो
वै ज्योतिः प्राणं मे यच्छेत्यैवैतदाह ता अनन्तर्हिता ऋतव्याभ्य उपदधाति प्राणो वै
वायुऋत्युषु तद्वायुं प्रतिष्ठापयति ॥१३॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

अथ छन्दस्या उपदधाति पश्वो वै छन्दाऽस्यन्तरिक्षं मध्यमा चितिरन्तरिक्षे
तत्पशुन्दधाति तस्मादन्तरिक्षायतनाः पश्वः ॥१॥

यद्वेव छन्दस्या उपदधाति पश्वो वै छन्दाऽस्यन्नं पश्वो मध्यं मध्यमा
चितिर्मध्यतस्तदन्नं दधाति ॥२॥

ता द्वादश-द्वादशोपदधाति द्वादग्राक्षरा वै जगती पश्वो वै जगत्यन्तरिक्षं मध्यमा
चितिरन्तरिक्षे तत्पशुन् दधाति तस्मादन्तरिक्षायतनाः पश्वः ॥३॥

यद्वेव द्वादश-द्वादश द्वादशाक्षरा वै जगती पश्वो वै जगत्यन्नं पश्वो मध्यं मध्यमा

चितिर्मध्यतस्तदन्नं दधाति ता अनन्तर्हिताः प्राणभूद्वय उपदधा॑त्यनन्तर्हितं तत्प्राणेभ्योऽन्नं
दधात्युत्तरा उत्तरं तत्प्राणेभ्योऽन्नं दधाति ॥४॥

मा छन्द इत्ययं वै लोको मायः हि लोको मितइव प्रमा छन्द इत्यन्तरिक्षलोको
वै प्रमान्तरिक्षलोको ह्यस्माल्लोकात्प्रमित इव प्रतिमा छन्द इत्यसौ वै लोकः प्रतिमैष
ह्यन्तरिक्षलोके प्रतिमित इवास्तीवयश्छन्द इत्यन्तरमस्तीवयस्तद्यदेषु लोकेष्वन्नं तदस्तीवयोऽथो
यदेभ्यो लोकेयोऽन्नः स्रवति तदस्तीवयोऽथातो निरुक्तान्येव छन्दाऽस्युपदधाति ॥५॥

पङ्किश्छन्द उष्णिकछन्दो बृहतीछन्दोऽनुष्टप्छन्दो विराट् छन्दो गायत्री छन्दस्त्रिष्टुप्
छन्दो जगती छन्द इत्येतानि निरुक्तानि विरालष्टमानि छन्दाऽस्युपदधाति पृथिवी
छन्दोऽन्तरिक्षं छन्द इति यान्येतदेवत्यानि छन्दाऽसि तान्येवैतदुपदधात्यग्निर्देवता वातो
देवतेत्येता वै देवताश्छन्दाऽसि तान्येवैतदुपदधाति ॥६॥

स वै निरुक्तानि चानिरुक्तानि चोपदधाति स यत्सर्वाणि निरुक्तान्युपाधास्यदन्त-
वद्वान्त्रमभविष्य दक्षेष्यत हाऽथ यत्सर्वाण्यनिरुक्तानि परोक्षः हान्त्रमभविष्यन्त्र हैनदद्रक्ष्यःश्च
न निरुक्तानि चानिरुक्तानि चोपदधाति तस्मान्त्रिरुक्तमन्त्रमद्यमानं न क्षीयते ॥७॥

तानि वा एतानि त्रीणि द्वादग्रान्युपदधाति तत्षट्त्रिःशत्षट्त्रिःग्रदक्षरा बृहत्येषा
वै सा बृहती यां तदेवा अन्तरिक्षं बृहतीं तृतीयां चितिमपश्यःस्तस्या एतस्यै देवा
उत्तमाः ॥८॥

१. उपदधत्यनन्तर्हितं

यद्वैवैता इष्टका उपदधाति प्रजापतेर्विस्तात्सर्वाणि भूतानि सर्वा दिशोऽनु
व्युदक्रामन्स्यः स प्रजापतिर्व्यस्तः सतायमेव स योऽयमग्निश्चीयते थ यान्यस्मात्तानि
भूतानि व्युदक्रामन्तेतास्ता इष्टकास्तद्यदेता उपदधाति यान्येवास्मात्तानि भूतानि
व्युदक्रामस्तान्यस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति ॥१॥

तद्या दश प्रथमा उपदधाति स चन्द्रमास्ता दश भवन्ति दशाक्षरा विराळ्नं विराळामु
चन्द्रमा अथ या उत्तराः षट्त्रिंग्रदर्थमासाश्च ते मासाश्च चतुर्विंश्शतिर्धमासा
द्वादशमासाश्चन्द्रमा वै संवत्सरः सर्वाणि भूतानि तं यत्र देवाः समस्कुर्वस्तदस्मिन्नेतानि
सर्वाणि भूतानि मध्यतोऽदधुस्तर्थैवास्मिन्नयमेत दधाति ता अनन्तर्हिता ऋतव्याभ्य
उपदधात्यतुषु तत्सर्वाणि भूतानि प्रतिष्ठापयति ॥१०॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

अथ वालखिल्या उपदधाति प्राणा वै वालखिल्याः प्राणानेवैतदुपदधाति ता
यद्वालखिल्या नाम यद्वा उर्वर्योरसंभिन्नं भवति खिल इति वै तदाचक्षते वालमात्रादु हेमे
प्राणा असंभिन्नास्ते यद्वालमात्रादसंभिन्नास्तस्माद्वालखिल्याः ॥१॥

स वै सप्त पुरस्तादुपदधाति सप्त पश्चात्याः सप्त पुरस्तादुपदधाति य एवेमे सप्त
पुरस्तात्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्यत्यथ याः सप्त पश्चादेषामे वैतत्प्राणानामेतान्प्राणान्प्रतीन्करोति
तस्माद्यदेभिन्नमति तदेतैरत्येति ॥२॥

यद्वेव सप्त पुरस्तादुपदधाति सप्त वा इमे पुरस्तात्प्राणाच्चत्वारि दोबाहिवाणि शिरो
ग्रीवा यदूर्ध्वं नाभेस्तत्सप्तममङ्गेऽङ्गे हि प्राण एते वै सप्त पुरस्तात्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्धात्यथ
याः सप्त पश्चात्सप्त वा इमे पश्चात्प्राणाशचत्वार्यूर्वष्टीवानि द्वे प्रतिष्ठे यदवाङ्ना-
भेस्तत्सप्तममङ्गेऽङ्गे हि प्राण एते वै सप्त पश्चात्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्धाति मूर्धासि राट्
ध्रुवासि धरुणा धर्त्र्यसि धरणी यन्त्री राङ्गन्न्यसि यमनी ध्रुवासि धरित्रीत्येतानेवास्मिन्ने-
तद्ध्रुवान्प्राणान्येष्टि ॥३॥

यद्वेव वालखिल्या उपदधात्येतद्वै देवा वालखिल्याभिरे वेमाँ ल्लोकान्सम-
युरितश्चोर्ध्वान्मुतश्चार्वाचस्त थैव तद्यजमानो वालखिल्याभिरे वेमाँल्लो-
कान्संयातीतश्चोर्ध्वानिमुतश्चार्वाचो मूर्धासि रालितीमं लोकमरोहन् ध्रुवासि
धरुणेत्यन्तरिक्षलोकं धर्त्र्यसि धरणीत्यमुँल्लोकमायुषे त्वा वर्चसे त्वा कृष्यै त्वा क्षेमाय
त्वे ति चत्वारश्चतुष्पादाः पशवोऽन्नं पशवस्त एतैश्चतुर्भिश्चतुष्पादैः
पशुभिरेतेनान्नेनामुष्मिल्लोके प्रत्यतिष्ठस्तथैवैतद्यजमान एतैश्चतुर्भिश्चतुष्पादैः
पशुभिरेतेनान्नेनामुष्मिल्लोके प्रतिष्ठति ॥४॥

स स पराडिव रोह इयमु वै प्रतिष्ठा ते देवा इमां प्रतिष्ठामभि प्रत्यायस्तथैवैतद्यजमान
इमां प्रतिष्ठामभिप्रत्यैति यन्त्री रालित्यमुं लोकमरोहन् यन्न्यसि यमनीत्यन्तरिक्षलोकं
ध्रुवासि धरित्रीतीमं लोकमिषे त्वोर्जेत्वा रथ्यै त्वा पोषायत्वेति चत्वारश्चतुष्पादाः पशवोऽन्नं

पशवस्त एतैरचतुर्भिर्श्चतुष्पादैः पशुभिरेतेनान्नेनास्मिंल्लोके प्रत्यतिष्ठस्तथैवैतद्यजमान
एतैरचतुर्भिर्श्चतुष्पादैः पशुभिरेतेनान्नेनास्मिंल्लोके प्रतितिष्ठति ॥५॥

अथातः सःस्कृतिरेव या अमूरेकादशेषका उपदधाति योऽसौ प्रथमोऽनुवा-
कस्तदन्तरिक्षं स आत्मा तद्यत्ता एकादश भवन्त्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप्त्रैष्टुभमन्तरिक्षमथ
या उत्तराः षष्ठिः स वायुः स प्रजापतिः सोऽग्निः स यजमानः ॥६॥

तद्या : पुरस्तादुपदधाति शिरोऽस्य तास्ता दश भवन्ति दश वै प्राणाः प्राणा उ वै
शिरः पूर्वार्धं उपदधाति पुरस्ताद्वीदं शिरः ॥७॥

अथ या दक्षिणतो यदूर्ध्वं मध्यादवाऽचीनं शीर्षस्तदस्य ता अथ याः पश्चाद्यदूर्ध्वं
प्रतिष्ठाया अवाऽचीनं मध्यात्तदस्य ताः प्रतिष्ठैवोत्तरतः ॥८॥

तद्याः सप्त पुरस्ताद्वालखिल्या उपदधाति य एवेमे सप्त पुरस्तात्प्राणास्ता-
नस्मिन्नेतद्धाति ता अनन्तर्हिता एताभ्यो दशभ्य उपदधात्यनन्तर्हितांस्तछीर्षः प्राणान्दधात्यथ
याः सप्त पश्चाद्य एवेमे सप्त पश्चात्प्राणास्ता नस्मिन्नेतद्धाति ता अनन्तर्हिता एताभ्यो
द्वादशभ्य उपदधात्यनन्तर्हितांस्तदात्मनः प्राणान् दधाति स एष वायुः प्रजापति-
रस्मिंस्त्रैष्टुभेऽन्तरिक्षे समन्तं पर्यक्षणस्तद्यत्तीयां चितिमुपदधाति वायुं चैन तदन्तरिक्षं च
सःस्कृत्योपथतेऽथ लोकंकृणे उपदधात्यस्यां स्त्रकृत्यां तयोरूपरि बन्धुः पुरोषं निवपति
तस्योपरि बन्धुः ॥९॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥

१. अर्वाचीनं My

२. अर्वाचीनं My

चतुर्थोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

चतुर्थो चितिमुपदधात्येतद्वै देवास्तुतीयां चितिं चित्वा समारोहन्तरिक्षं वै तृतीया चितिरन्तरिक्षमेव तत्सङ्कल्प समारोहन् ॥१॥

तेऽब्रुवःश्चेत्यध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्नित ऊर्ध्वमिच्छतेति ते चेत्यमाना एतां चतुर्थो चितिमपश्यन्यदूर्ध्वमन्तरिक्षादर्वाचीनं दिवस्तेषामेष लोकोऽध्रुव इवाप्रतिष्ठित इव मनस्यासीत् ॥२॥

ते ब्रह्माब्रुवस्त्वामिहोपदधामहा इति किं मे ततो भविष्यतीति त्वमेव नः श्रेष्ठं भविष्यसीति तथेति तेऽत्र ब्रह्मोपादधत तस्मादाहुर्ब्रह्मैव देवानां श्रेष्ठमिति तदेतया वै चतुर्था चित्येमे द्यावापृथिवी विष्टब्धे ब्रह्म वै चतुर्थो चितिस्तस्मादाहुर्ब्रह्मणा द्यावापृथिवी विष्टब्धे इति स्तोमानुपदधाति प्राणा वै स्तोमाः प्राणा उ वै ब्रह्म ब्रह्मैतदुपदधाति ॥३॥

यद्वेव स्तोमानुपदधात्येतद्वै देवाः प्रजापतिमब्रुवस्त्वामिहोपदधाम हा इति तथेति स वै नाब्रवीत्किं मे ततो भविष्यतीति यदु ह किञ्च प्रजापतिर्देवेष्वीषे किमस्माकं ततो भविष्यतीत्येवोचुस्तस्मादु हैतद्यत्पिता पुत्रेष्विच्छते हि किमस्माकं ततो भविष्यतीत्येवाहुरथ यत्पुत्राः पितृरि तथेत्येवाहैवः हि तदुग्रे प्रजापतिश्च देवाश्च समवदन्त स्तोमानुपदधाति प्राणा वै स्तोमाः प्राणा उ वै प्रजापतिः प्रजापतिमेवैतदुपदधाति ॥४॥

यद्वेव स्तोमानुपदधाति ये वै ते प्राणा क्रृषय एतां चतुर्थो चितिमपश्यन्येत एतेन

रसेनोपायःस्तु एते तानेवैतदुपदधाति स्तोमानुपदधाति प्राणा वै स्तोमाः प्राणा उ वा ऋषय
ऋषीनेवैतदुपदधाति ॥५॥

यद्वेव स्तोमानुपदधाति प्रजापतिं विस्तस्तं देवता आदाय व्युदक्रामःस्तस्य यदूर्ध्वं
मध्यादर्वाचीनः शीर्षस्तदस्य वायुरादायोल्क्रम्यातिष्ठदेवताश्च भूत्वा संवत्सररूपाणि च
तमब्रवीदुपमेहि प्रति म एतदेहि येन मे त्वमुदक्रमीरिति किं मे तुतो भविष्यतीति त्वदेवत्यमेव
म एतदात्मनो भविष्यतीति तथेति तदस्मिन्नेतद्वायुः प्रत्यदधात्तद्या एता अष्टादशा प्रथमा
एतदस्य तदात्मनस्तद्यदेता अत्रोपदधाति यदेवास्येता आत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेता
अत्रोपदधाति स्तोमानुपदधाति प्राणा वै स्तोमाः प्राणा उ वै वायुर्वायुमेवैतदुपदधाति ॥६॥

सु पुरस्तादुपदधात्याशु स्त्रिवृदिति यु एव त्रिवृत्सोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाहाशुरित्येष
हि स्तोमानामाशिष्ठोऽथो वायुर्वा आशुस्त्रिवृत्सु एषु त्रिषु लोकेषु वर्तते तद्यत्तमाहाशुरित्येष हि
सुर्वेषां भूतानामाशिष्ठो वायुर्ह भूत्वा पुरस्तात्तस्थौ तदेव तद्वूपमुपदधाति ॥७॥

भान्तः पञ्चदशा इति यु एव पञ्चदशा स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाह भान्त इति वृत्रो वै
भान्तो वृत्रः पञ्चदशोऽथो चन्द्रमा वै भान्तः पञ्चदशः सु पञ्चदशाहान्यापूर्यते पञ्चदशापक्षीयते
तद्यत्तमाह भान्त इति भाति हि चन्द्रमाश्चन्द्रमा ह भूत्वा दक्षिणतस्तस्थौ तदेव तद्वूपमुपदधाति ॥८॥

व्योमा सप्तदशा इति यु एव सप्तदशा स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाह व्योमेति प्रजापतिर्वै
व्योमा प्रजापतिस्प्रसदशोऽथो संवत्सरो वावु व्योमा सप्तदशास्तस्य द्वादशा मासाः
पञ्चर्त्वस्तद्यत्तमाह व्योमेति व्योमा हि संवत्सरः संवत्सरो ह भूत्वोत्तरतस्तस्थौ तदेव
तद्वूपमुपदधाति ॥९॥

धरुण एकविंश इति यु एवैकविंश स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमा ह धरुण इति प्रतिष्ठा वै धरुणः प्रतिष्ठैकविंशोऽथोऽसौ वा आदित्यो धरुण एकविंशस्तस्य द्वादश मासाः पञ्चर्तवस्त्रय इमे लोका असावेवादित्यो धरुण एकविंशस्तद्यत्तमाह धरुण इति यदा ह्येवैषोऽस्तमेत्युथेदं सर्वं ध्रियत आदित्यो ह भूत्वा पश्चात्स्थौ तुदेव तद्रूपमुपदधात्यथ संवत्सररूपाण्युपदधाति ॥१०॥

प्रतूर्तिरष्टादश इति यु एवाष्टादश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव प्रतूर्तिरष्टादशस्तस्य द्वादशमासाः पञ्चर्तवः संवत्सर एव प्रतूर्तिरष्टादशस्तद्यत्तमाह प्रतूर्तिरिति संवत्सरो हि सुवर्णिण भूतानि प्रतिरिति तुदेव तद्रूपमुपदधाति ॥११॥

तुपो नवदश इति यु एव नवदश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव तुपो नवदशस्तस्य द्वादशमासाः षुड्यत्वः संवत्सर एव तुपो नवदशस्तद्यत्तमाह तुप इति संवत्सरो हि सुवर्णिण भूतानि तुपति तुदेव तद्रूपमुपदधाति ॥१२॥

अभीर्वतः सविंश इति यु एव सप्तविंशः स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वा अभीर्वतः सविंशस्तस्य द्वादशमासाः सप्तर्तवः संवत्सर एवाभीर्वतः सविंशस्तद्यत्तमाहाभीर्वत इति संवत्सरो हि सुवर्णिण भूतान्यभिवृत्ते तुदेव तद्रूपमुपदधाति ॥१३॥

वृचो द्वाविंश इति यु एव द्वाविंश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव वृचो द्वाविंशस्तस्य द्वादश मासाः सप्तर्तवो द्वे अहोरात्रे संवत्सर एव वृचो द्वाविंशस्तद्यत्तमाह वर्च इति संवत्सरो हि सुर्वेषां भूतानां वर्चस्तिमस्तुदेव तद्रूपमुपदधाति ॥१४॥

संभृणस्त्रयोविंश इति यु एव त्रयोविंश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव संभृणस्त्रयोविंशस्तस्य त्रयोदश मासाः सप्तर्तवो द्वे अहोरात्रे संवत्सर एव

संभूरणस्त्रयोविंशस्तद्यत्तमाह संभूरण इति संवत्सरो हि सुर्वाणि भूतानि संभृतस्तुदेव तद्रूपमुपदधाति ॥१५॥

योनिश्चतुर्विंश इति यु एवु चतुर्विंश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव योनिश्चतुर्विंशस्तस्य चतुर्विंशतिरर्धमासास्तद्यत्तमाह योनिरिति संवत्सरो हि सुर्वेषां भूतानां योनिस्तुदेव तद्रूपमुपदधाति ॥१६॥

गुर्भाः पञ्चविंश इति यु एवु पञ्चविंश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव गुर्भाः पञ्चविंशस्तस्य चतुर्विंशतिरर्धमासास्संवत्सर एव गुर्भाः पञ्चविंशस्तद्यत्तमाह गुर्भा इति संवत्सरो ह त्रयोदशो मासो गुर्भो भूत्वर्तून् प्रविशति तुदेव तद्रूपमुपदधाति ॥१७॥

ओजस्त्रिणव इति यु एवु त्रिणव स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाहौज इति वृजो वा ओजो वृजस्त्रिणवोऽथो संवत्सरो वा ओजस्त्रिणवस्तस्य चतुर्विंशतिरर्धमासा द्वे अहोरात्रे संवत्सर एवौजस्त्रिणवस्तद्यत्तमाहौज इति संवत्सरो हि सुर्वेषां भूतानामोजस्वितमस्तुदेव तद्रूपमुपदधाति ॥१८॥

क्रुतुरेकत्रिंश इति यु एवैकत्रिंश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव क्रुतुरेकत्रिंशस्तस्य चतुर्विंशतिरर्धमासाः षड्वतवः संवत्सर एव क्रुतुरेकत्रिंशस्तद्यत्तमाह क्रुतुरिति संवत्सरो हि सुर्वाणि भूतानि करोति तुदेव तद्रूपमुपदधाति ॥१९॥

प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंश इति यु एवु त्रयस्त्रिंश स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाह प्रतिष्ठेति प्रतिष्ठा हि त्रयस्त्रिंशोऽथो संवत्सरो वावु प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंशस्तस्य चतुर्विंशतिरर्धमासाः षड्वतवो द्वे अहोरात्रे संवत्सर एवु प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंशस्तद्यत्तमाह प्रतिष्ठेति संवत्सरो हि सुर्वेषां भूतानां प्रतिष्ठा तुदेव तद्रूपमुपदधाति ॥२०॥

ब्रध्नस्य विष्टपं चतुस्त्रिंश इति यु एवु चतुस्त्रिंश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वावु ब्रध्नस्य विष्टपं चतुस्त्रिंशस्तस्य चतुर्विंशतिरर्धमासाः सुर्वत्वो द्वे अहोरात्रे संवत्सर

एवं ब्रध्नस्य विष्टपं चतुस्त्रिःशस्तद्यत्तमाह ब्रध्नस्य विष्टपमिति स्वाराज्यं वै ब्रध्नस्य विष्टपः स्वाराज्यं चतुस्त्रिःशस्तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥२१॥

नाकः षट्त्रिःश इति य एवं षट्त्रिःश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव नाकः षट्त्रिःशस्तस्य चतुर्विःशतिरर्धमासा द्वादशमासास्तद्यत्तमाह नाक इति न हि तत्र गताय कस्मैचनाकं भवत्यथो संवत्सरो वाव नाकः संवत्सरः स्वर्गे लोकस्तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥२२॥

विवर्तोऽष्टाचत्वारिःश इति य एवाष्टाचत्वारिःश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव विवर्तोऽष्टाचत्वारिःशस्तस्य षड्विःशतिरर्धमासास्त्रयोदश मासाः सुसर्तवो द्वे अहोरात्रे तद्यत्तमाह विवर्त इति संवत्सराद्विं सुर्वाणि भूतानि विवर्तन्ते तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥२३॥

धर्त्रं चतुष्टोम इति य एवं चतुष्टोम स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाह धर्त्रमिति प्रतिष्ठा वै धर्त्रं प्रतिष्ठा चतुष्टोमोऽथो वायुर्वाव॑ धर्त्रं चतुष्टोमः सु आभिश्वतसृभिर्दिग्भुस्तुते तद्यत्तमाह धर्त्रमिति प्रतिष्ठा वै धर्त्रं वायुरु सुर्वेषां भूतानां प्रतिष्ठा तदेव तद्रूपमुपदधाति स वै वायुमेव प्रथमुपदधाति वायुमुत्तमं वायुनैव तदेतानि सुर्वाणि भूतान्युभयुतः पुरिगृह्णाति ॥२४॥

ता वा एता अष्टादशोष्टका उपदधाति तौ द्वौ त्रिवृतौ प्राणो वै त्रिवृद्वायुरु प्राणो वायुरेषा चितिर्यद्वेवाष्टादशाष्टादशो वै संवत्सरो द्वादशमासाः पञ्चतत्वः संवत्सर एव प्रजापतिरष्टादशः प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तत्कल्पोपदधाति ॥२५॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अथ स्पृत उपदधात्येतद्वै प्रजापतिरेतस्मिन्नात्मनः प्रतिहिते सुर्वाणि भूतानि गुर्भ्यभवत्तान्यस्य गर्भ एव सन्ति पाप्मा मृत्युरगृह्णात्सु देवानब्रवीद्युष्माभिः सुहेमानि सुर्वाणि भूतानि पाप्मनो मृत्योस्स्पृणवानीति किं नस्तुतो भविष्यतीति वृणीधवमित्यब्रवीत्तं भागो नोऽस्त्वत्येकेऽब्रुवन्नाधिपत्यं नोऽस्त्वत्येके सु भागमेकेभ्यः कृत्वाधिपत्यमेकेभ्यः सर्वाणि भूतानि पाप्मनो मृत्योरस्पृणोद्यदस्पृणोत्स्मात् स्पृतस्तथैवैतद्यजमानो भागमेकेभ्यः

कृत्वाधिपत्यमेकेभ्यः सुर्वाणि भूतानि पाप्मनो मृत्योः स्पृणोति तुस्मादु सुर्वास्वेवु स्पृतुः स्पृतमित्युनुवर्तते ॥१॥

अग्रे भागोऽसि दीक्षाया आधिपत्यमिति वाग्वै दीक्षाग्रये भागं कृत्वा वाच आधिपत्यमकरोद्ब्रह्मस्पृतं त्रिवृत् स्तोम इति ब्रह्म प्रजानां त्रिवृता स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥२॥

इन्द्रस्य भागोऽसि विष्णोराधिपत्यमितीन्द्राय भागं कृत्वा विष्णव आधिपत्यमकरोत्क्षत्रः स्पृतं पञ्चदशा स्तोम इति क्षत्रं प्रजानां पञ्चदशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥३॥

नृचक्षसां भागोऽसि धातुराधिपत्यमिति देवा वै नृचक्षसो देवेभ्यो भागं कृत्वा धात्र आधिपत्यमकरोजनित्रः स्पृतुः सप्तदशा स्तोम इति विडवै जनित्रं विशं प्रजानां सप्तदशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥४॥

मित्रस्य भागोऽसि वरुणास्याधिपत्यमिति प्राणो वै मित्रोऽपानो वरुणः प्राणाय भागं कृत्वापानायाधिपत्यमकरोद्दिवो वृष्टिर्वात् स्पृत् एकविंशति स्तोम इति वृष्टिं च वातं च प्रजानामेकविंशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥५॥

वसूनां भागोऽसि रुद्राणामाधिपत्यमिति वसुभ्यो भागं कृत्वा रुद्रेभ्य आधिपत्यमकरोच्चतुष्पात्स्पृतं चतुर्विंशति स्तोम इति चतुष्पात्रप्रजानां चतुर्विंशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥६॥

आदित्यानां भागोऽसि मरुतामाधिपत्यमित्यादित्ये भ्यो भागं कृत्वा मरुद्ध्य आधिपत्यमकरोद्भी स्पृताः पञ्चविंश्श स्तोम इति गुर्भान् प्रजानां पञ्चविंश्शेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥१॥

अदित्य^१ भागोऽसि पूष्ण आधिपत्यमितीयं वा अदितिरस्यै भागं कृत्वा पूष्ण आधिपत्यमकरोदोजस्पृतुं त्रिणव स्तोम इत्योजः प्रजानां त्रिणवेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥८॥

देवस्य सवितुर्भागोऽसि बृहस्पुतेराधिपत्यमिति देवाय सवित्रे भागं कृत्वा बृहस्पुतय आधिपत्यमकरोत्समीचीर्दिशस्पृताश्तुष्टोम स्तोम इति सुर्वा दिशः प्रजानां चतुष्टोमेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥९॥

यवानां भागोऽस्ययवानामाधिपत्यमिति पूर्वपक्षा वै यवा अपरपक्षाश्चायवास्तेहीदः सुर्वा युवते चायुवते च पूर्वपक्षेभ्यो भागं कृत्वापरपक्षेभ्य आधिपत्यमकरोत्प्रजास्पृताश्तुश्वत्वारिंश्श स्तोम इति सर्वाः प्रजाश्तुश्वत्वारिंश्शेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥१०॥

ऋभूणां भागोऽसि विश्वेषां देवानामाधिपत्यमित्यभुभ्यो भागं कृत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्य आधिपत्यमकरोद्भूतुः स्पृतुं त्रयस्त्रिंश्श स्तोम इति सुर्वाणि भूतानि त्रयस्त्रिंश्शेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत्थैवैतद्युजमानः सुर्वाणि भूतानि त्रयस्त्रिंश्शेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योस्स्पृणोति ॥११॥

ता वा एता दशोष्टका उपदधाति दुशाक्षरा विराङ्गिवराङ्गिर्दशादिशो दिशोऽग्निर्दश प्राणाः प्राणा अग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैव तुदेतानि सुर्वाणि भूतानि पाप्मनो मृत्योस्स्पृणोति ॥१२॥

अथर्व्ये उपदधात्युतव एते यदृतव्ये ऋतुनेवैतदुपदधाति सुहश्श सहस्यश्श हैमन्तिका ऋतु इति नामनी एन्योरेते नामभ्यामेवैने एतदुपदधाति द्वे इष्टके भवतो द्वौ हि मासावृतः सकृत्सादयत्येकं तदृतुं करोति ॥१३॥

१. अदितेर्भागोऽसि My, Ca, V2

तद्युदेते अत्रोपदधाति संवत्सर एषोऽग्निरिम उ लोकाः संवत्सरस्तस्य
यदूर्ध्वमन्तरिक्षादर्वचीनं दिवस्तुदस्यैषा चतुर्थी चितिस्तद्वस्य हेमन्तु ऋतुस्तद्युदेते अत्रोपदधाति
युदेवास्यैते आत्मनस्तुदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तुस्मादेते अत्रोपदधाति ॥१४॥

यद्युवैते अत्रोपदधाति प्रजापतिरेषोऽग्निः संवत्सर उ प्रजापतिस्तस्य यदूर्ध्वं मध्यादवाचीनं
शीर्षस्तुदस्यैषा चतुर्थी चितिस्तद्वस्य हेमन्तु ऋतुस्तद्युदेते अत्रोपदधाति युदेवास्यैते
आत्मनस्तुदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तुस्मादेते अत्रोपदधाति ॥१५॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

अथ सृष्टीरुपदधात्येतद्वै प्रजापतिः सर्वाणि भूतानि पाप्मनो मृत्युमुक्त्वाकामयत प्रजाः
सृजेय प्रजायेयेते स प्राणानब्रवीद्युष्माभिः सहेमाः प्रजाः प्रजनयानीति ते वै केन स्तोष्यामह
इति मया चैव युष्माभिश्चेति तथेति ते प्राणैश्चैव प्रजापतिना चास्तुवत् यदु ह किं च देवाः
कुर्वते स्तोमेनैव तुत्कुर्वते यज्ञो वै स्तोमो यज्ञेनैव तुत्कुर्वते तुस्मादु
सर्वास्वेवास्तुवतास्तुवतेत्यनुवर्तते ॥१॥

एकयास्तुवतेति वाग्वा एका वाचैव तुदस्तुवत प्रजा अधीयन्तेति प्रजा अत्राधीयन्त
प्रजापतिरधिपतिरासीदिति प्रजापतिरत्राधिपतिरासीत् ॥२॥

तिसुभिरस्तुवतेति त्रयो वै प्राणाः प्राण उदानो व्यानस्तैरेव तुदस्तुवत ब्रह्मासृज्यतेति
ब्रह्मात्रासृज्यत ब्रह्मणस्पृतिरधिपतिरासीदिति ब्रह्मणस्पृतिरत्राधिपतिरासीत् ॥३॥

पञ्चभिरस्तुवतेति य एवेमे मनः पञ्चमाः प्राणास्तैरेव तुदस्तुवत भूतान्यसृज्यन्तेति भूतान्यत्रासृज्यन्त
भूतानां पुतिरधिपतिरासीदिति भूतानां पुतिरत्राधिपतिरासीत् ॥४॥

ससभिरस्तुवतेति य एवेमे ससशीर्षन्नाणास्तैरेव तदस्तुवत सप्त ऋषयोऽसृजन्तेति सस
ऋषयोऽत्रासृज्यन्त धाताद्धिपतिरासीदिति धातात्राद्धिपतिरासीत् ॥५॥

नवभिरस्तुवतेति नव वै प्राणः ससशीर्षन्नवाञ्छौ द्वौ तैरेव तदस्तुवत पितरोऽसृज्यन्तेति
पितरोऽत्रासृज्यन्तादितिरधिपत्न्यासीदित्यदितिरत्राधिपत्न्यासीत् ॥६॥

एकादशभिरस्तुवतेति दशप्राणा आत्मैकादशस्तेनैव तदस्तुवत ऋतुवोऽसृज्यन्तेत्यृत्वोऽ-
त्रासृज्यन्तार्तवा अधिपतय आसन्नित्यार्तवा अत्राधिपतय आसन् ॥७॥

त्रयोदशभिरस्तुवतेति दशप्राणा द्वे प्रतिष्ठे आत्मा त्रयोदशस्तेनैव तदस्तुवत मासा
असृज्यन्तेति मासा अत्रासृज्यन्त संवत्सरोऽधिपतिरासीदिति संवत्सरोऽत्राधिपतिरासीत् ॥८॥

पञ्चदशभिरस्तुवतेति दश हस्त्या अङ्गुलयश्चत्वारि दोर्वाहवाणि युदूर्ध्वं नाभेस्तुत्पञ्चदशं
तेनैव तदस्तुवत क्षत्रमत्रासृज्यतेति क्षत्रमत्रासृज्यतेन्द्रोऽधिपतिरासीदितीन्द्रोऽत्राधिपतिरासीत् ॥९॥

सप्तदशभिरस्तुवतेति दश पाद्या अङ्गुलयश्चत्वार्यूर्वष्टीवानि द्वे प्रतिष्ठे यदवाइनाभेस्तुत्सप्तदशं
तेनैव तदस्तुवत ग्राम्याः पशवोऽसृज्यन्तेति ग्राम्याः पशवोऽत्रासृज्यन्त ब्रह्मस्तिरधिपतिरासीदिति
ब्रह्मस्तिरत्राधिपतिरासीत् ॥१०॥

नवदशभिरस्तुवतेति दश हस्त्या अङ्गुलयो नव प्राणास्तैरेव तदस्तुवत शूद्रार्या
असृज्येतामिति शूद्रार्यवत्रासृज्येतामहोरात्रे अधिपती आस्तामित्यहोरात्रे अत्राधिपती
आस्ताम् ॥११॥

एकविंशत्यास्तुवतेति दश हस्त्या अङ्गुलयो दश पाद्या आत्मैकविंशत्यस्तेनैव
तदस्तुवतैकशफाः पशवोऽसृज्यन्तेत्येकशफाः पशवोऽत्रासृज्यन्त वरुणोऽधिपतिरासीदिति
वरुणोऽत्राधिपतिरासीत् ॥१२॥

त्रयोविंशत्यास्तुवतेर्ति दृशा हृस्त्या अङ्गुलयो दृशा पाद्या द्वे प्रतिष्ठे आत्मा त्रयोविंशस्तेनैव तुदस्तुवत क्षुद्राः पश्वोऽसृज्यन्तेर्ति क्षुद्राः पश्वोऽत्रासृज्यन्त पूषाधिपतिरासीदिति पूषात्राधिपतिरासीत् ॥१३॥

पञ्चविंशत्यास्तुवतेर्ति दृशा हृस्त्या अङ्गुलयो दृशा पाद्याश्वत्वार्यङ्गान्यात्मा पञ्चविंशस्तेनैव तुदस्तुवतारण्याः पश्वोऽसृज्यन्तेर्त्यारण्याः पश्वोऽत्रासृज्यन्त वायुरधिपतिरासीदिति वायुरत्राधिपतिरासीत् ॥१४॥

सप्तविंशत्यास्तुवतेर्ति दृशा हृस्त्या अङ्गुलयो दृशा पाद्याश्वत्वार्यङ्गानि द्वे प्रतिष्ठे आत्मा सप्तविंशस्तेनैव तुदस्तुवत द्यावापृथिवी व्यैतामिति द्यावापृथिवी अत्र व्यैतां वृसवो रुद्रा आदित्या अनुव्यायन्निति वृसवो रुद्रा आदित्या अत्रानुव्यायस्त एवाधिपतय आसन्निति तु उ एवात्राधिपतय आसन् ॥१५॥

नवविंशत्यास्तुवतेर्ति दृशा हृस्त्या अङ्गुलयो दृशा पाद्या नव प्राणास्तैरेव तुदस्तुवत वृनस्पतयोऽसृज्यन्तेर्ति वृनस्पतयोऽत्रासृज्यन्त सोमोऽधिपतिरासीदिति सोमोऽत्राधिपतिरासीत् ॥१६॥

एकत्रिंशतास्तुवतेर्ति दृशा हृस्त्या अङ्गुलयो दृशा पाद्या दृशा प्राणा आत्मैकत्रिंशस्तेनैव तुदस्तुवत प्रजा असृज्यन्तेति प्रजा अत्रासृजन्त युवाश्वायवाश्वाधिपतय आसन्निति पूर्वपक्षापरपक्षा एवात्राधिपतय आसन् ॥१७॥

त्रयस्त्रिंशतास्तुवतेर्ति दृशा हृस्त्या अङ्गुलयो दृशा पाद्या दृशा प्राणा द्वे प्रतिष्ठे आत्मा त्रयस्त्रिंशस्तेनैव तुदस्तुवत भूतान्यशाम्यन्निति सर्वाणि भूतान्यत्राशाम्यन्नप्रजापतिः परमेष्ट्याधिपतिरासीदिति प्रजापतिः परमेष्ट्यत्राधिपतिरासीत् ॥१८॥

ता वा एताः सप्तदशेष्टका उपदधाति सप्तदशो वै संवत्सरः प्रजापतिः स प्रजनयिता तुदेतेन वै सप्तदशेन संवत्सरेण प्रजापतिना प्रजनयित्रैताः प्रजाः प्राजनयद्यत्राजनयदसृजत तद्यदसृजत तस्मात्सुष्टयस्ताः सुष्टात्मन्नापादयत तथैवैतद्यजमान एतेन सप्तदशेन संवत्सरेण

प्रजापतिना प्रजनयित्रैताः प्रजाः प्रजनयति ताः सुष्ट्वात्मन्प्रपादयते रेतः सिंचोर्वेलया पृष्ठयो
वै रेतस्सिचौ मध्यमु पृष्ठयो मध्यत् एवास्मिन्नेताः प्रजाः प्रपादयति सर्वत उपदधाति सर्वत
एवास्मिन्नेताः प्रजाः प्रपादयति ॥१९॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

अथातोऽन्वावृतं त्रिवृद्धतीं पुरस्तादुपदधात्येकविंशत्वर्तीं पश्चात्पञ्चदशवर्तीं दक्षिणतः
सप्तदशवर्तीमुत्तरत एतद्वै प्रजापतिं त्रिवृद्धत्यामुपहितायां पञ्चदशवर्त्यां मृत्युरसीददिमामते
उपधास्यते तमत्र ग्रहीष्यामीति तं प्रापश्यत्तं प्रख्याय परिक्रम्यैकविंशत्वर्तीमुपाधतैकविंशत्वर्तीं
मृत्युरागच्छत् पञ्चदशवर्तीमुपाधत्त पञ्चदशवर्तीमुपाधत्त सोऽत्रैव मृत्यु-
न्यकरोदत्रामो यत्थैवैतद्यजमानोऽत्रैव सर्वान् पाप्मनो निकरोत्यत्र मोहयति ॥२१॥

अथोत्तरास्त्रिवृद्धत्यामेव त्रिवृद्धतीमनुपदधात्येकविंशत्वर्तीं पञ्चदशवर्त्यां
सप्तदशवर्तीं स्पतदशवर्त्यां पञ्चदशवर्तीं ता युदेवं व्यतिहारमुपदधाति तस्मादक्षणाया स्तोमीया
अथो यदेते स्तोमा अतोऽन्यथानुपूर्वं तुस्माद्वाक्षण्या स्तोमीया अथो एवं देवा
उपादधतेरथासुरास्तुतो देवा अभवन्परासुरा भवत्यात्मना पुरास्य द्विषन्नातृव्यो भवति यु
एवं वेद ॥२२॥

स एष पशुर्युदग्निः सोऽत्रैव सर्वः कृत्स्नः सङ्स्कृतस्तस्य त्रिवृद्धत्यावेव शिरस्ते युत्त्रिवृद्धत्यौ
भवतस्त्रिवृद्धिं शिरो द्वे भवतो द्विकपालः हि शिरः पूर्वार्धं उपदधाति पुरस्ताद्वीदः शिरः ॥२३॥

प्रतिष्ठैकविःशुवत्यौ युदेकविःशुवत्यौ भुवतः प्रतिष्ठा ह्वेकविःशो द्वे भवतो द्वन्द्वं हि प्रतिष्ठा पश्चादुपदधाति पश्चाद्धीयुं प्रतिष्ठा ।४॥

बाहू पञ्चदशुवत्यौ ते युत्पञ्चदशुवत्यौ भुवतः पञ्चदशौ हि बाहू द्वे भवतो द्वौ हीमौ बाहू पार्श्वत उपदधाति पार्श्वतो हीमौ बाहू॥५॥

अन्न॒१ ससदशुवत्यौ ते युत्ससदशुवत्यौ भवतः ससदशः ह्यन्नं द्वे भवतो द्व्यक्षरः ह्यन्नं ते अनन्तर्हिते पञ्चदशुवतीभ्यामुपदधात्युनन्तर्हितं तद्वाहुभ्यामन्नं दधाति बाह्ये पञ्चदशुवत्यौ भुवतोऽन्तरे ससदशुवत्यौ बाहुभ्यां तदुभयतोऽन्नं पुरिगृह्णाति॥६॥

अथ या मध्य उपदधाति सु आत्मा ता रेतःसुचोर्वक्योपदधाति पृष्ठ्यो वै रेतःसुचौ मध्यमु पृष्ठ्यो मध्यतोह्ययमात्मा सर्वत उपदधाति सर्वतो ह्ययमात्माथ यदुतोऽन्यदुतिरिक्तं तद्यद्वै देवानामतिरिक्तं छुन्दाऽसि तानि तद्यानि तानि छुन्दाऽसि पशुवस्ते तद्येते^१ पशुवः पुण्यास्ता लक्ष्म्यस्तद्यास्ताः पुण्या लक्ष्म्योऽसौ सु आदित्यः सु आसामेष दक्षिणतः॥७॥

ता हैकेऽनन्तर्हिता स्त्रिवृद्धतीभ्यामुपदधाति जिह्वा हनू इति कुदन्तो याश्वतुर्दश ते हनू याः षट् सा जिह्वेति न तथा कुर्यादुति ते रेचयन्ति युथा पूर्वयोर्हन्वोरपे हनू अनुपदध्याद्यथा पूर्वस्यां जिह्वायामुपरां जिह्वामनूपदध्यात्तादृक्दद्यत्राहैव शिरस्तदेव हनू तज्जिह्वा॥८॥

अस्मिन्नु हैकेऽवान्तरदेश उपदधात्यसौ वा आदित्य एता अमुं त्रुदादित्यमेत्यस्यां दिशि दध्म इति न तथा कुर्यादन्यानि वाव तानि कुर्माणि यैरेतमुत्र दुधाति दक्षिणतु उ हैक उपदधाति तुदेताः पुण्या लक्ष्मीर्दक्षिणतो दध्मह इति तुस्माद्यस्य दक्षिणतो लक्ष्म भुवति तं पुण्यलक्ष्मीक^२ इत्याचक्षत उत्तरस्त्रिया उत्तरतु आयतना हि स्त्री तत्त्वकृतमेव पुरस्तात्वैवैना

१. तद्येते TE

२. पुण्यलक्ष्मी TE; पुण्यलक्ष्मिक V2

उपदध्याद्युत्राहैव शिरस्तदेव हनू तुज्जिह्वा॑थैताः पुण्याः लक्ष्मीर्मुखतो धते तुस्माद्युस्य मुखे
लक्ष्मीभूति तं पुण्यलक्ष्मीक इत्याचक्षते ॥९॥

सैषा ब्रह्मचिर्चिर्यद्वृह्णोपादधत तुस्माद्वृह्णचितिः सा प्रजापतिचितिर्यत्रजापतिमुपादधत
तुस्मात्प्रजापति चितिस्सर्षिच्चितिर्यदृषीनुपादधत तुस्मादृषि चितिस्सा वायुचितिर्यद्वायुमुपादधत
तुस्माद्वायुचितिस्सा स्तोमचितिर्यत्स्तोमानुपादधत तुस्मात्सोमचितिः सा
प्राणचितिर्यत्प्राणानुपादधत तुस्मात्प्राणचितिर्हतो यत्मुदेव कतमुच्च विद्यात्तेन हैवास्यैषार्थेऽवती
ब्रन्धुमती चितिर्भवत्युथ लोकंपृणे उपदधात्यस्यां स्नक्त्यां तयोरुपरि ब्रन्धुः पुरीषं निवपति
तुस्योपरि बन्धुः ॥१०॥ इति चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

पञ्चमीं चितिमुपदधात्येतद्वै देवाश्शतुर्थीं चितिं चित्वा समारोहन्यदूर्ध्वमन्तरिक्षादर्वाचीनं दिवस्तुदेव तु स्तस्तुक्त्य समारोहन् ॥१॥

तेऽब्रुवःश्वेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तु दब्रुवन्निति ऊर्ध्वमिच्छतेति ते चेतयमाना दिवमेव विराजं पञ्चमीं चितिमपश्यस्तेभ्य एष लोकोदयत् ॥२॥

तेऽकामयन्ता सपलुमिम् लोकुमनुपबाधुं कुर्वीमहीति तेऽब्रुवन्नुप तज्जानीत युथेम् लोकुमसपलुमनुपबाधुं करवामहा इति तेऽब्रुवःश्वेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तु दब्रुवःस्तुदिच्छत युथेम् लोकुमसपलुमनुपबाधुं करवामहा इति ॥३॥

ते चेतयमाना एता इष्टका अपश्यन्नसपलास्ता उपादधत ताभिरेतं लोकुमसपलुमनुपबाधुमकुर्वत तद्यदेताभिरेतं^१ लोकुमसपलुमनुपबाधुमकुर्वत तस्मादेता असपलास्तथैवैतद्यजमानो यदेता उपदधात्येतमेवैतं लोकुमसपलुमनुपबाधुं कुरुते सर्वत उपदधाति सर्वत एवैतदेतं लोकुमसपलुमनुपबाधुं कुरुते परार्थ उपदधाति सर्वमेवैतदेतं लोकुमसपलुमनुपबाधुं कुरुते ॥४॥

अथ विराज उपदधात्येषा वै सा विराङ्गां तदेवा विराजं पञ्चमीं चितिमपश्यस्ता दशदशोपदधाति दशाक्षरा विरादिवराङ्गेषा चितिस्सर्वत उपदधाति यो वा एकस्यां दिशि विराजति न वै स विराजति यो वाव सर्वासु दिक्षु विराजति स एव विराजति ॥५॥

यद्वैता असपला उपदधात्येतद्वै प्रजापतिमेतस्मिन्नात्मनः प्रतिहिते सर्वतः पाप्मोपायत स एता इष्टका अपश्यदसपलास्ता उपाधत ताभिस्तुं पाप्मानमपाहत पाप्मा वै सपलस्तद्यदेताभिः पाप्मानः सपलमपाहत तस्मादेता असपलाः ॥६॥

तद्वा एतत्क्रियते यदेवा अकुर्वन्निदन्विमः स पाप्मा^२ नोपयतते यत्वेतत्करोति यदेवा अकुर्वःस्तुत्करवाणीत्युथो य एव पाप्मा यः सपलस्तमेताभिःपहते तद्यदेताभिः पाप्मानः

१. एतामिरिम् TE as alternate reading

२. पाप्मनोऽपयतते TE

सपलमपहते तस्मादेता असपलः सर्वत उपदधाति सर्वत एवैतत्पाप्मानः सपलमपहते पराधं उपदधाति सर्वस्मादेवैतदात्मनः पाप्मानः सपलमपहते ॥७॥

स पुरस्तादुपदधात्युग्रे जातान्त्रणुदा नः सपलानिति यथैव यजुस्तथा बन्धुरथ पश्चात्सुहसा जातान्त्रणुदानः सपलानिति यथैव यजुस्तथा बन्धुः सा या पुरस्तादग्निः सा या पश्चादग्निः साग्निनैव तुपुरस्तात्पाप्मानमपाहताग्निना पश्चात्यैवैतद्युजमानोऽग्निनैव पुरस्तात्पाप्मानमपहते ऽग्निना पश्चात् ॥८॥

अथ दक्षिणतः षोळशीस्तोम ओजो द्रविणमित्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रैष्टुभमन्तरिक्षं चतुस्रो दिश एष एव वृज्ञः पञ्चदशस्तस्या सावेवादित्यः षोळशी वृजस्य भर्ता स एतेन पञ्चदशेन वृजेणैतया त्रिष्टुभा दक्षिणतः पाप्मानमपहते ॥९॥

अथोत्तरतश्तुश्त्वारिंश्श स्तोमो वृचो द्रविणमिति चतुश्त्वारिंश्श दक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रैष्टुभो वृज्ञः स एतेन चतुश्त्वारिंश्शेन वृजेणैतया त्रिष्टुभोत्तरतः पाप्मानमपाहत तथैवैतद्युजमान एतेन चतुश्त्वारिंश्शेन वृजेणैतया त्रिष्टुभोत्तरतः पाप्मानमपहते ॥१०॥

अथ मध्येऽग्रे: पुरीषमसीति ब्रह्म वै चतुर्थी चितिरग्निरु वै ब्रह्म तस्या एतत्पुरीषमिव यत्पञ्चम्यप्सो नामेति तस्योक्तो बन्धुः ॥११॥

तां प्राचीं तिरश्शीमुपदधात्येतद्द्वैतया प्रजापतिः पाप्मनो मूलमवृश्चत्तथैवैनयायमेतत्पाप्मनो मूलं वृश्चति दक्षिणतो दक्षिणतु उद्यामो हि वज्रोऽन्तरेण दक्षिणां दिश्यामुद्यामाय ह तमवकाशं करोति ॥१२।

सा या पुरस्तात्प्राणस्सा या पश्चादपानस्सा प्राणेनैव तुत्पुरस्तात्पाप्मानमप्हतापानेन पश्चात्थैवैतद्युजमानः प्राणेनैव पुरस्तात्पाप्मानमप्हतेऽपानेन पश्चात् ॥१३॥

अथ ये अभितस्तौ बाहू स योऽस्याभितः पाप्मासीद्वाहुभ्यां तमपाहत तथैवैतद्युजमानो योऽस्याभितः पाप्मा भवति बाहुभ्यामेव तमपहते ॥१४॥

अन्नं पुरीषवती स योऽस्योपरिष्टात्पाप्मासीदत्रेन तमपाहत तथैवैतद्युजमानो योऽस्योपरिष्टात्पाप्माभवत्यन्नेनैव तमपहते स यद्ध वा एवंवित्प्राणिति योऽस्य पुरस्तात्पाप्मा भवति तं तेनापहतेऽथ यदपानिति तेन तं यः पश्चाद्थ यद्वाहुभ्यां कर्म कुरुते तेन तं योऽभितोऽथ यदन्नमत्ति तेन तं य उपरिष्टात्सर्वदा ह वा एवंवित्पाप्मानमपहतेऽपि स्वपःस्तस्मादेवं विदुषः पापं न कीर्तयेन्नेदस्य पाप्मासानीति ॥१५॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

अथ छन्दस्या उपदधात्येद्वै प्रजापतिः पाप्मनो मृत्योर्मुक्त्वान्नमैच्छत्स्मादु हैतुदुपतापी वसीयान्भूत्वान्नमिच्छति तस्मिन्नाशःसन्तेऽन्नमिच्छति जीविष्यतीति तस्मै देवा एतदन्नं प्रायच्छन्नेताऽछन्दस्याः पश्वो वै छन्दाःस्यन्नं पश्ववस्तान्यस्मा अच्छदयःस्तानि यदस्मा अच्छदयःस्तस्माच्छन्दाः सि ता दशदशोपदधाति दशाक्षरा विराङ्गिवराङ्गु कृत्स्नमन्नः सर्वमेवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं दधाति सर्वत उपदधाति सर्वत एवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं दधाति ॥१॥

एवरचन्द इत्ययं वै लोक एवरचन्दो वरिवरचन्द इत्यन्तरिक्षं वै वरिवरचन्दः राम्भूरचन्द इति द्यौवै राम्भूरचन्दः परिभूरचन्द इति दिशो वै परिभूरचन्द आच्छचन्द इत्यन्नं वा

आच्छङ्गन्दो मनश्चन्द इति प्रजापतिवै मनश्चन्दो व्यचरण्ड इत्यसौ वा आदित्यो
व्यचरण्डः ॥२॥

सिन्धुरण्ड इति प्राणो वै सिन्धुरण्डसमुद्रण्ड इति मनो वै समुद्रण्डः सरिं छन्द
इति वाग्वै सरिं छन्दः ककुष्ठन्द इति प्राणो वै ककुष्ठन्दस्त्रिककुष्ठन्द इत्युदानो वै
त्रिककुष्ठन्दः काव्यं छन्द इति त्रयी वै विद्या काव्यं छन्दोऽङ्कुपं छन्द इत्यापो वा अङ्कुपं
छन्दः ॥३॥

अक्षरपङ्किरण्ड इत्यसौ वै लोकोऽक्षरपङ्किरण्डः पदपङ्किरण्ड इत्ययं वै लोकः
पदपङ्किरण्डन्दो विष्टरपङ्किरण्ड इति दिशो वै विष्टरपङ्किरण्डः क्षुरोऽभ्रजरण्ड इत्यसौ वा
आदित्यः क्षुरो भ्रजरण्ड आच्छच्छन्दः प्रच्छच्छन्द इत्यन्नं वा आच्छच्छन्दोऽन्नं प्रच्छच्छन्दः ॥४॥

संयच्छन्द इति रात्रिवै संयच्छन्दो वियच्छन्द इत्यहर्वै वियच्छन्दो बृहच्छन्द इत्यसौ वै
लोको बृहच्छन्दो रथन्तरं छन्द इत्ययं वै लोको रथन्तरं छन्दो निकायरण्ड इति वायुवै
निकायरण्डन्दो विवधरण्ड इत्यन्तरिक्षं वै विवधरण्डन्दो गिररण्ड इत्यन्नं वै गिररण्डन्दो
भ्रजरण्ड इत्यग्निवै भ्रजरण्डः संस्तुष्ठन्दोऽनुष्टुष्ठन्द इति वागेव संस्तुष्ठन्दो वागनुष्टुष्ठन्द
एवरण्डन्दो वरिवरण्ड इति तस्योक्तो बन्धुः ॥५॥

वयरण्ड इत्यन्नं वै वयरण्डन्दो वयस्कच्छन्द इत्यग्निवै वयस्कच्छन्दो विष्पर्धारण्ड
इत्यसौ वै लोको विष्पर्धारण्डन्दो विशालं छन्द इत्ययं वै लोको विशालं छन्दरण्डिरण्ड

इत्यन्तरिक्षं वै छुदिरश्छुन्दो दूरोहणं^२ छुन्द इत्यसौ वा आदित्यो दूरोहणं^३ छुन्दस्तन्द्रं छुन्द इति पर्फङ्गिवै तन्द्रं छुन्दोऽङ्गाङ्कं छुन्द इत्यापो वा अङ्गाङ्कं छुन्दः ॥६॥

तद्याः पुरस्तादुपदधाति प्राणस्तासां प्रथमा व्यानो द्वितीयोदानस्तृतीयोदानरचतुर्थी व्यानः पञ्चमी प्राणः षष्ठी प्राणः सप्तमी व्यानोऽष्टम्युदानो नवमी यजमान एवात्र दशमी सु एष यजमान एतस्यां विराज्यध्यूल्हः प्रतिष्ठितः प्राणम् व्यामर्वाचीशच पूराचीशचोपदधाति तस्मादिमे प्राणा अर्वाञ्चशच पराञ्चशच ॥७॥

अथ या दक्षिणतोऽग्निस्तासां प्रथमा वायुर्द्वितीयादित्यस्तृतीयादित्यरचतुर्थी वायुः पञ्चम्यग्निः षष्ठ्यग्निः सप्तमी वायुरष्टम्यादित्यो नवमी यजमान एवात्र दशमी सु एष यजमान एतस्यां विराज्यध्यूल्हः प्रतिष्ठितो देवताम् व्यामर्वाचीशच पूराचीशचोपदधाति तस्मादेतेदेवा अर्वाञ्चशच पराञ्चशच ॥८॥

अथ या: पश्चादयं लोकस्तासां प्रथमान्तरिक्षं द्वितीया द्यौस्तृतीया द्यौरचतुर्थ्यन्तरिक्षं पञ्चम्ययं लोकः षष्ठ्ययं लोकः सप्तम्यन्तरिक्षमष्टमी द्यौर्नवमी यजमान एवात्र दशमी सु एष यजमान एतस्यां विराज्यध्यूल्हः प्रतिष्ठितो लोकम् व्यामर्वाचीशच पूराचीशचोपदधाति तस्मादिमे लोका अर्वाञ्चशच पराञ्चशच ॥९॥

अथ या उत्तरतो ग्रीष्मस्तासां प्रथमा वर्षा द्वितीया हेमन्तस्तृतीया हेमन्तरचतुर्थी वर्षा: पञ्चमी ग्रीष्मष्षष्ठी ग्रीष्मः सप्तमी वर्षा अष्टमी हेमन्तो नवमी यजमान एवात्र दशमी सु एष यजमान एतस्यां विराज्यध्यूल्हः प्रतिष्ठित ऋतुम् व्यामर्वाचीशच पूराचीशचोपदधाति तस्मादेते ऋतुवोऽर्वाञ्चशच पराञ्चशच ॥१०॥

अथ पुनरेव या: पुरस्तादुपदधाति प्राणास्ते ता दश भवन्ति दश वै प्राणाः पूर्वार्ध उपदधाति पुरस्ताद्वीमे प्राणाः ॥११॥

२. दुरोहणं TE, M

३. दुरोहणं TE, M

अथ या दक्षिणत् एतास्ता देवता अग्निश्च पृथिवीं च वायुश्चान्तरिक्षञ्चादित्यश्च द्यौश्च
चन्द्रमाश्च नक्षत्राणि चान्नं चापश्च ॥१२॥

अथ याः पश्चाद्विशस्ताश्चतस्रो दिशश्चतस्रोऽवान्तरदिश ऊर्ध्वं चेयं च ॥१३॥

अथ या उत्तरतो मासास्ते वासन्तिकौ द्वौ ग्रीष्मौ द्वौ वार्षिकौ द्वौ शारदौ द्वौ हैमन्तिकौ
द्वौ ॥१४॥

अथ पुनरेव या प्रथमा दशदयं स लोको या द्वितीयान्तरिक्षं तद्या तृतीया द्यौः सेममेव
लोकं प्रथमया दशातारोहन्नन्तरिक्षं द्वितीयया दिवं तृतीयया तथैवैतद्यजमान इममेव लोकं
प्रथमया दशाता रोहत्यन्तरिक्षं द्वितीयया दिवं तृतीयया ॥१५॥

स स पराङ्मिव रोह इयमुवै प्रतिष्ठा ते देवा इमां प्रतिष्ठामभिप्रत्यायं स्तथैवैतद्यजमान इमां
प्रतिष्ठामभिप्रत्यैत्यथ योत्तमा दशदयं स लोकस्तस्माद्यथैव प्रथमायै दशातः प्रभृतिरेवमुत्तमायै
समानं ह्येतद्यदेते दशातावयमेव लोकस्ता वा एतारचत्वारिंशदिष्टकारचत्वारिंशशद्यजूःषि
तुदशीतिरन्नमशीतिस्तद्यदेतदाह तदस्मा अन्नमशीति कृत्वा प्रयच्छति तेनैनं प्रीणाति ॥१६॥
।। इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

अथ स्तोमभागा उपदधात्येतद्वै प्रजापतेरेतदन्नमिन्द्रोऽभ्यध्यायत्सोऽस्मादुद-
चिक्रमिषत्तमब्रवीत्कथोल्कामसि कथा मा जहासीति स वै मे यस्यान्नस्य रसं प्रयच्छति तेन वै
मा सह प्रपद्यस्वेति तथेति तस्मा एतस्यान्नस्य रसं प्रायच्छतेनैनं सह प्रापद्यत स यस्स
प्रजापतिरथमेव स योऽयमग्निश्चीयते थ यत्तदन्नमेतास्ताश्छन्दस्या अथ यस्सोऽन्नस्य रस
एतास्ता: स्तोमभागा अथ यस्स इन्द्रोऽसौ स आदित्यः स एष एव स्तोमो यद्धि किं च स्तुवत
एतमेव तेन स्तुवन्ति तस्मा एतस्मै स्तोमायैतं भागं प्रायच्छत्तद्यदेतस्मै स्तोमायैतं भागं
प्रायच्छत्तस्मात् स्तोमभागाः ॥१॥

रश्मिना सत्याय सत्यं जिन्वेत्येष वै रश्मिरेतं च तद्रुसं च सन्धायात्मन्प्रपादयते प्रेतिना धर्मणा धर्मं जिन्वेत्येष वै प्रेतिरन्नं प्रेतिरेतं च तद्रुसं च सन्धायात्मन्प्रपादयते अन्वित्यादिवा दिवं जिन्वेत्येष वा अन्वितरन्नमन्वितरेतं च तद्रुसं च सन्धायात्मन्प्रपादयते तद्यदेतदाह तच्च तद्रुसं च सन्धायात्मन्प्रपादयते मुनादो जिन्वादोऽस्यमुष्मै त्वाधिपतिनोर्जोर्जं जिन्वेति त्रैधा विहितास्त्रेधा विहितः ह्यन्नम् ॥२॥

यद्वेव स्तोमभागा उपद्धात्येतद्वै देवा विशुं चितिं चित्वा समारोहः स्तेऽब्रुवः रचेत्यध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तद्ब्रुवः स्ते चेतयमाना नाकमेव स्वर्गं लोकमपश्यः स्तमुपादधत स यस्स नाकः स्वर्गं लोकं एतास्ता स्तोमभागास्तद्युदेता उपद्धाति नाकमेवैतत्स्वर्गं लोकमुपधते ॥३॥

तद्यास्तिस्तः प्रथमा अयः स लोको या द्वितीया अन्तरिक्षं तद्यास्तृतीया द्यौस्सा याऽरचतुर्थः प्राची सा दिग्या: पञ्चम्यो दक्षिणा सा या: षष्ठ्यः प्रतीची सा यास्सप्तम्य उदीची सा ता वा एता एकविंशतिरिष्टका इमे च लोका दिशश्चेमे च वै लोका दिशश्च प्रतिष्ठेमे च लोका दिशश्चैकविंशतिस्मादाहुः प्रतिष्ठैकविंश इत्युथ या अष्टाविष्टका अतियुन्ति साष्टाक्षरा गायत्री ब्रह्म गायत्री तद्यत्तद्वैतत्तद्युदेतन्मुण्डलं तुपति तुदेतस्मिन्नकविंशे प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठितं तुपति तुस्मान्नाः वपद्यते ॥४॥

तद्वैके वेषश्रीः क्षत्राय क्षत्रं जिन्वेति त्रिंशत्तमीमुपदधाति त्रिंशदक्षरा विराङ्गिवराळेषा चितिरिति न तथाकुर्यादति ते रेचयन्येकविंशसंपदमथो गायत्रीसंपदमथो इन्द्रलोको हैष यैषाः न्यूना विराङ्गिन्द्राय हत इन्द्रलोके द्विषुन्तं भ्रातृव्यं प्रत्युद्यामिनं कुर्वन्तीन्द्रमिन्द्रलोकान्नुदन्ते युजमानो वै स्वे यज्ञ इन्द्रो युजमानाय ह ते यजमानलोके द्विषुन्तं भ्रातृव्यं प्रत्युद्यामिनं कुर्वन्ति

१. तस्मान्न विपद्यते My, V2, TE

२. यैतान्यूना My

यजमानं यजमानलोकान्नुदन्ते यं वा एतमग्निमाहरन्त्येषु एव युजमान आयुतनेनैषु उ एवात्र त्रिंशत्तमी ।५ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

ता अषाल्हायै वेलयोपदधाति वाग्वा अषाल्हारस एष वाचि तद्रसं दधाति तस्मात्सर्वेषामङ्गानां वाचैवान्नस्य रसं विजानाति ।१ ॥

युद्धेवाषाल्हाया इयं वा अषाल्हासावादित्यस्तोमभागा अमुं तदादित्यमस्यां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति ।२ ॥

युद्धेवाषाल्हाया इयं वा अषाल्हा हृदयः स्तोमभागा अस्यां तद्धृदयं मनो दधाति तस्मादस्याऽहृदयेन मनसा चेतयते सर्वत उपदधाति सर्वतस्तद्धृदयं मनो दधाति तस्मादस्याऽसर्वतो हृदयेन मनसा चेतयतेऽथो पुण्या हैता लक्ष्यस्ता एतत्सर्वतो धते तस्माद्यस्य सर्वतो लक्ष्मभूवति तं पुण्यलक्ष्मीक इत्याचक्षते ।३ ॥

अथैनाः पुरीषेण प्रच्छादयत्यन्नं वै पुरीषः रस एष तमेतत्तिरः करोति तस्मात्तिर-इवान्नस्य रसः ।४ ॥

युद्धेव पुरीषेणान्नं वै पुरीषः रस एषोऽन्नं च तद्रसं च सन्तनोति सन्दधाति ।५ ॥

युद्धेव पुरीषेण हृदयं वै स्तोमभागाः पुरी तत्पुरीषः हृदयं तत्पुरीतुता प्रच्छादयति ।६ ॥

युद्धेव पुरीषेण संवत्सरएषोऽग्निस्तमेतच्चितिं तत्पुरीषैव्यावृत्यति^१ तद्याश्रुतस्तः प्रथमाश्रितयस्ते चत्वारं ऋतवोऽथ स्तोमभागा उपधाय पुरीषं निवपति सा पञ्चमी चितिः सु पञ्चमं ऋतुः ।७ ॥

तदाहुर्युल्लोकंपृणान्ता अन्याश्वितयो भवन्ति नात्र लोकंपृणमुपदधाति कात्र लोकंपृणेत्यसौ
वा आदित्यो लोकंपृणैष उ एषा चितिः सैषा स्वयं लोकंपृणा चितिरथ यदत् ऊर्ध्वमा पुरीषात्सा
षष्ठी चितिः सु षष्ठ्रत्तुरथ पुरीषं निवपति तत्र विकर्णीं च स्वयमातृणां चोपदधाति
हिरण्यशकलैः प्रोक्षत्यग्निमभ्यादधाति सा सप्तमी चितिः सु सप्तम ऋतुस्ता उ वै षष्ठेव यद्धि
विकर्णीं च स्वयमातृणां च षष्ठ्या एव तच्चितेस्ता उ वै पञ्चैव यजुषान्यासु पुरीषं निवपति
तृष्णीमत्र तेनैषा न चितिरथो लोकंपृणान्ता अन्याश्वितयो भवन्ति नात्र लोकंपृणमुपदधाति तेनो
एवैषा न चितिस्ता उ वै तिस्त्र एवायमेव लोकः प्रथमा चितिद्यौरुत्तमाथ या एतास्तिस्त्रस्तदन्तरिक्षं
तद्वा इदमेकमिवैवान्तरिक्षं ता एवं तिस्त्र एवं पञ्चैवं षष्ठेवः सप्तम ॥८॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति पञ्चमोऽध्यायः ॥

॥ इति चितिकाण्डं समाप्तम् ॥

